المختصر المفيد للمؤذن والإمام والخطيب وأحكام المساجد

ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ, ਇਮਾਮ, ਖ਼ਤੀਬ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਬਾਰੇ ਮੁਫੀਦ ਸੰਖੇਪ

ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ, ਇਮਾਮ, ਖ਼ਤੀਬ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਬਾਰੇ ਮੁਫੀਦ ਸੰਖੇਪ

ਇਸਲਾਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸੰਗਠਨ ਦੀ ਕਮੇਟੀ

ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ, ਇਮਾਮ, ਖ਼ਤੀਬ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਬਾਰੇ ਮੁਫੀਦ ਸੰਖੇਪ

ਇਸਲਾਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸੰਗਠਨ ਦੀ ਕਮੇਟੀ

ਸਾਰਿਆਂ ਤਾਰੀਫ़ਾਂ ਅੱਲਾਹ ਲਈ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਸਦੀ ਉਸਤਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਉਸੇ ਤੋਂ ਮਦਦ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ, ਉਸੇ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਪਨਾਹ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਨਫਸਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਮਲਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਤੋਂ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਲਾਹ ਹਿਦਾਇਤ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗੁਮਰਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਗੁਮਰਾਹ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹਿਦਾਇਤ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅੱਲਾਹ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਸੱਚਾ ਮਾਬੂਦ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਸਾਂਝੀ ਨਹੀਂ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੁਹੰਮਦ ﷺ ਉਸ ਦੇ ਬੰਦੇ ਅਤੇ ਰਸੂਲ ਹਨ। ਆਪ ﷺ ਉੱਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਉੱਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹਾਬਿਆਂ ਉੱਤੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਅਤੇ ਸਲਾਮਤੀ ਹੋਵੇ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ: ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਰੀਅਤ ਉਹ ਅਹਕਾਮ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ

ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਮਾਮਤ, ਜੁੰਮੇ ਦਾ ਖੁਤਬਾ, ਅਤੇ ਮਸਜਿਦਾਂ ਦੇ ਅਹਕਾਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ, ਇਮਾਮ ਅਤੇ ਜੁੰਮੇ ਦੇ ਖ਼ਤੀਬ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ 'ਅਲ-ਮੁਖਤਸਰ ਅਲ-ਮੁਫੀਦ ਲਿਲ-ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਵਲ-ਇਮਾਮ ਵਲ-ਖ਼ਤੀਬ ਵਾ ਅਹਕਾਮ ਅਲ-ਮਸਾਜਿਦ' (ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ, ਇਮਾਮ, ਖ਼ਤੀਬ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦਾਂ ਦੇ ਅਹਕਾਮ) ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਕਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾ ਮਬਹਸ: ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦੇ ਅਹਕਾਮ

ਅਜ਼ਾਨ ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਅਰ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਹਰ ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਵਾਰ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਲਮਾ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ ਮਾਮਲੇ, ਸੁੰਨਤਾਂ, ਅਹਿਕਾਮ, ਮੁਸਤਹੱਬਾਤ ਅਤੇ ਮੁਬਤਿਲਾਤ ਦਾ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਇਸ ਇਬਾਦਤ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਅਤੇ ਸ਼ਰਫ਼ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੈ[1]।

ਪਹਿਲਾ ਮਤਲਬ: ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦੀ ਤਅਰੀਫ਼

ਸ਼ਰਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜ਼ਾਨ: ਖਾਸ, ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਅਤੇ ਸ਼ਰਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਨਮਾਜ਼ ਦੇ ਵਕਤ ਦੇ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣ ਦਾ ਇਲਾਨ ਹੈ[2]।

---

[1] ਵੇਖੋ: ਫਤਹ ਅਲ-ਮੁਨਇਮ ਸ਼ਰਹ ਸਹੀਹ ਮੁਸਲਿਮ: (2/ 460)।

[2] ਵੇਖੋ: ਅਲ-ਮੁਘਨੀ ਲਿ-ਇਬਨ ਕੁਦਾਮਾਹ (1/292), ਮੁਖਤਾਰ ਅਸ-ਸਿਹਾਹ (ਪਾ. 16) - ਮਾਦਾ ਅ-ਜ਼-ਨ, ਅਤੇ ਅਲ-ਅਜ਼ਾਨ ਵਲ-ਇਕਾਮਾਹ ਲਿਲ-ਕਹਤਾਨੀ (ਸ. 5)।

ਅਤੇ ਸ਼ਰੀਅਤ ਵਿੱਚ, ਇਕਾਮਤ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ: ਇੱਕ ਮਖ਼ਸੂਸ ਨਿਰਧਾਰਤ ਜ਼ਿਕਰ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇਣਾ[1]।

ਦੂਜਾ ਮਤਲਬ: ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦਾ ਹੁਕਮ

ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਕੁਰਆਨ , ਹਦੀਸ ਅਤੇ ਇਜਮਾ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹਨ:

ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਬਾਰੇ: ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

﴿وَإِذَا نَادَيۡتُمۡ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ ٱتَّخَذُوهَا هُزُوٗا وَلَعِبٗاۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمۡ قَوۡمٞ لَّا يَعۡقِلُونَ58﴾

ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਦਾ ਮਖੌਲ ਉਡਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਖੇਡ-ਤਮਾਸ਼ਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਕਲ ਹੀ ਨਹੀਂ। (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਮਾਇਦਾ ਆਇਤ-58)

"ਰਹੀ ਸੁੰਨਤ, ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਹਦੀਸਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਸ਼ਰੂਅਤ (ਜਾਇਜ਼ ਹੋਣ) ‘ਤੇ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।"

"ਇਬਨ ਉਮਰ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮਾ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਦੀਨਾ ਆਏ, ਉਹ ਨਮਾਜ਼ ਦੇ ਵੇਲੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਕੋਈ ਸਦਾਅ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਨਸਾਰਾ ਦੇ ਘੰਟੀ ਵਾਂਗ ਇੱਕ ਘੰਟੀ ਰੱਖੋ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਨਹੀਂ, ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ਸਿੰਗ ਵਾਂਗ ਬੂਗ ਰੱਖੋ। ਉਮਰ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕਿਉਂ

[1] ਵੇਖੋ: ਕੱਸ਼ਾਫ਼ ਅਲ-ਕਿਨਾ‘ (1/ 230)।

ਨਹੀਂ ਭੇਜਦੇ ਜੋ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਆਵਾਜ਼ ਦੇਵੇ? ਤਾਂ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ ﷺ ਨੇ :" ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«يَا بِلَالُ، قُمْ فَنَادِ بِالصَّلَاةِ».

«ਹੇ ਬਿਲਾਲ! ਉੱਠੋ ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਅਜ਼ਾਨ ਦੇ»[1]।

ਅਤੇ ਰਿਹਾ ਇਜਮਾ: ਤਾਂ ਉੱਮਤ ਨੇ ਪੰਜ ਨਮਾਜਾਂ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਮਸ਼ਰੂਈਅਤ 'ਤੇ ਇਜਮਾ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਇਮਾਮ ਇਬਨ ਕੁਦਾਮਾ ਅਲ-ਮਕਦਿਸੀ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਉੱਮਤ ਦਾ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਇਜਮਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜ਼ਾਨ ਪੰਜ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਲਈ ਮਸ਼ਰੂ ਹੈ[2]।

ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਮਰਦਾਂ ਲਈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਘਰ ਹੋਣ ਜਾਂ ਸਫ਼ਰ ਵਿੱਚ, ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜ ਫਰਜ਼ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਲਈ ਫਰਜ਼-ਕਫਾਯਾ ਹਨ; ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਲਕ ਬਿਨ ਅਲ-ਹੁਵੈਰਿਸ (ਰ.) ਦੀ ਹਦੀਸ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੈਗੰਬਰ, (ਸ.) ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ:

«فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاةُ فَلْيُؤَذِّنْ لَكُمْ أَحَدُكُمْ، وَلْيَؤُمَّكُمْ أَكْبَرُكُمْ»

«ਜਦੋਂ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਵਕਤ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਅਜ਼ਾਨ ਕਹੇ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਇਮਾਮਤ ਕਰੇ।» (ਆਇਤ-6)[3]

ਅਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ (ਸ਼ਾਇਰਾਤ) ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨਾ ਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ।

---

[1] " ਇਸ ਨੂੰ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ: (604)، ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਵੀ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ: (377)।"

[2] ਅਲ-ਮੁਘਨੀ: (1/ 293)।

[3] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (628) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (674) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਔਰਤ ਇਕੱਲੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਇਮਾਮਤ ਕਰੇ[1]।

ਤੀਜਾ: ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦੀ ਫ਼ਜ਼ੀਲਤ

ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨਾਂ ਦੀ ਫ਼ਜ਼ੀਲਤ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਸਾਂ ਆਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਫ਼ਜ਼ੀਲਤਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ:

ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਅੱਲਾਹ ਵੱਲ ਸੱਦਾ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

﴿وَمَنۡ أَحۡسَنُ قَوۡلٗا مِّمَّن دَعَآ إِلَى ٱللَّهِ وَعَمِلَ صَٰلِحٗا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ ٱلۡمُسۡلِمِينَ33﴾

ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਸੋਹਣੀ ਗੱਲ ਭਲਾਂ ਕਿਸ ਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ (ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ) ਅੱਲਾਹ ਵੱਲ ਸੱਦੇ ਅਤੇ ਨੇਕ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰੇ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕਹੇ ਕਿ ਮੈਂ ਆਗਿਆਕਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਾਂ। (ਸੂਰਤ ਫ਼ੁੱਸਿਲਤ ਆਇਤ-33)

ਮੁਆਵੀਆ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਮੈਂ ਰਸੂਲ ਅੱਲਾਹ ﷺ ਨੂੰ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦਿਆਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਦਿਨ ਸਭ ਤੋਂ ਲੰਮੀਆਂ ਗਰਦਨਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋਣਗੇ।

«المُؤَذِّنُونَ أَطْوَلُ النَّاسِ أَعْنَاقًا يَوْمَ القِيَامَةِ»

«ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਦਿਨ ਸਭ ਤੋਂ ਲੰਬੀਆਂ ਗਰਦਨਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋਣਗੇ।» (ਸੂਰਤ ਅਨ-ਨਹਲ ਆਇਤ-8)[2]

---

[1] ਇਬਨ ਤੈਮੀਯਾ ਦੀ ਸ਼ਰਹ ਅਲ-ਉਮਦਾ - ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਕਿਤਾਬ (ਸਫ਼ਾ: 101).

[2] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (387) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕ਼ਾਮਤ ਸ਼ੈਤਾਨ ਨੂੰ ਭਜਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ; ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਨਬੀ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ أَدْبَرَ الشَّيْطَانُ لَهُ ضُرَاطٌ، حَتَّى لَا يَسْمَعَ التَّأْذِينَ، فَإِذَا قُضِيَ التَّأْذِينُ أَقْبَلَ، حَتَّى إِذَا ثُوِّبَ بِالصَّلَاةِ -أَيْ: أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ- أَدْبَرَ، حَتَّى إِذَا قُضِيَ التَّثْوِيبُ أَقْبَلَ، حَتَّى يَخْطُرَ -أَيْ: يُوَسْوِسُ- بَيْنَ الْمَرْءِ وَنَفْسِهِ، يَقُولُ لَهُ: اذْكُرْ كَذَا وَاذْكُرْ كَذَا، لِمَا لَمْ يَكُنْ يَذْكُرُ مِنْ قَبْلُ، حَتَّى يَظَلَّ الرَّجُلُ مَا يَدْرِي كَمْ صَلَّى»

«ਜਦੋਂ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਅਜ਼ਾਨ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸ਼ੈਤਾਨ ਹਵਾ ਛੱਡਦਾ ਹੋਇਆ ਪਿੱਠ ਮੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਅਜ਼ਾਨ ਨਾ ਸੁਣ ਸਕੇ। ਜਦੋਂ ਅਜ਼ਾਨ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਨਮਾਜ਼ ਖੜੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਕਬੀਰ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਫਿਰ ਪਿੱਠ ਮੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤਕਬੀਰ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਸਵਸੇ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ: 'ਫਲਾਨੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਕਰ ਅਤੇ ਫਲਾਨੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਕਰ,' ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਿੰਨੀਆਂ ਰਕਾਤਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਹਨ।» (ਆਇਤ-9)[1]

ਮੁਅੱਜ਼ਜ਼ਿਨ ਲਈ ਹਰ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੀ ਅਜ਼ਾਨ ਸੁਣਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਬਦੁੱਲਾ ਬਿਨ ਅਬਦੁਰ-ਰਹਿਮਾਨ ਅਲ-ਅੰਸਾਰੀ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਅਬੂ ਸਈਦ ਖ਼ੁਦਰੀ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ: «ਮੈਂ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਭੇਡ-ਬੱਕਰੀਆਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲ-ਬੀਆਬਾਨ ਨਾਲ ਮੁਹੱਬਤ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਆਪਣੀਆਂ

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (1222) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (389) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਭੇਡ-ਬੱਕਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਜੰਗਲ-ਬੀਆਬਾਨ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਂ, ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਅਜ਼ਾਨ ਦੇਵੇਂ, ਤਾਂ ਅਜ਼ਾਨ ਦਿੰਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰ, ਕਿਉਂਕਿ:"

«لَا يَسْمَعُ مَدَى صَوْتِ المُؤَذِّنِ، جِنٌّ وَلَا إِنسٌ وَلَا شَيْءٌ، إِلَّا شَهِدَ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

«ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਦੀ ਦੂਰ ਤੱਕ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਜੋ ਵੀ ਜਿੰਨ, ਇਨਸਾਨ ਜਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਸੁਣਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਯਾਮਤ ਦੇ ਦਿਨ ਉਸਦੇ ਲਈ ਗਵਾਹੀ ਦੇਵੇਗੀ।» ਅਬੂ ਸਈਦ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਮੈਂ ਇਹ ਰਸੂਲ ﷺ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ।[1]

ਕਿ ਜੇ ਲੋਕ ਅਜ਼ਾਨ ਦੀ ਫ਼ਜ਼ੀਲਤ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣ ਲੈਂਦੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਉੱਤੇ ਚਿੱਠੀਆਂ ਪਾਂਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੌਣ ਅਜ਼ਾਨ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਰਸੂਲ ਅੱਲਾਹ ਸੱਲੱਲਾਹੁ ਅਲੈਹਿ ਵਸੱਲਮ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِي النِّدَاءِ -أَيِ: الأَذَانِ- وَالصَّفِّ الأَوَّلِ، ثُمَّ لَمْ يَجِدُوا إِلَّا أَنْ يَسْتَهِمُوا عَلَيْهِ لَاسْتَهَمُوا»

«ਜੇ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਸਫ਼ ਵਿੱਚ ਕੀ ਫਜ਼ਿਲਤ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਚਿੱਠੀਆਂ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਾ ਮਿਲਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਪਾਉਂਦੇ।» [ਆਇਤ-11][2]

ਹਜ਼ਰਤ ਬਰਾਅ ਬਿਨ ਆਜ਼ਿਬ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ) ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਨਬੀ ﷺ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ: "ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੱਕ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਰ

---

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (609) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[2] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (615) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (437) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਤਰ ਅਤੇ ਸੁੱਕੀ ਚੀਜ਼ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਸੁਣਦੀ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਵਾਬ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਨੇਕੀ ਵੱਲ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ (ਸਵਾਬ ਵਿੱਚ) ਨੇਕੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੈ।"

«إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى الصَّفِّ المُقَدَّمِ، وَالمُؤَذِّنُ يُغْفَرُ لَهُ مَدُّ صَوْتِهِ، وَيُصَدِّقُهُ مَنْ سَمِعَهُ مِن رَطْبٍ وَيَابِسٍ، وَلَهُ مِثْلُ أَجْرِ مَن صَلَّى مَعَهُ»

«ਬੇਸ਼ੱਕ ਅੱਲਾਹ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਸਫ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਰਹਮਤ ਭੇਜਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਮੁਅੱਜਿਨ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੱਕ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਰ ਗਿੱਲੀ ਅਤੇ ਸੁੱਕੀ ਚੀਜ਼ ਜੋ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਦੀ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਲਈ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਵਾਬ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ।» [ਆਇਤ-12].[1]

ਕਿ ਅਜ਼ਾਨ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਿਆਇਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਦਾਰ-ਉਲ-ਕੁਫ਼ਰ ਅਤੇ ਦਾਰ-ਉਲ-ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਫ਼ਰਕ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਹੀਹ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਾਬ ਇਸ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ: "ਬਾਬ: ਅਜ਼ਾਨ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਖ਼ੂਨ ਦੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ" ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਨਸ ਬਿਨ ਮਾਲਿਕ ਰਜਿਅੱਲਾਹ ਅਨਹੁ ਦੀ ਹਦੀਸ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ: «ਕਿ ਨਬੀ ﷺ ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਕੌਮ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸਵੇਰ ਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਉਹ ਦੇਖ ਨਾ ਲੈਂਦੇ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਅਜ਼ਾਨ

[1] ਇਸਨੂੰ ਅਹਮਦ ਨੇ (18506) ਅਤੇ ਅਨ-ਨਸਾਈ ਨੇ (646) ਨਾਲ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਲ-ਮੁੰਜ਼ਰੀ ਨੇ ਅਤ-ਤਰਗ਼ੀਬ ਵਤ-ਤਰਹੀਬ (1/176) ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ: ਇਸਦੀ ਇਸਨਾਦ ਹਸਨ ਜੱਯਿਦ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਬਨ ਅਲ-ਮੁਲਕਿਨ ਨੇ ਅਲ-ਬਦਰ ਅਲ-ਮੁਨੀਰ (3/385) ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ: ਇਹ ਇੱਕ ਜੱਯਿਦ ਇਸਨਾਦ ਹੈ।

ਸੁਣਦੇ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਰੁਕ ਜਾਂਦੇ, ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਅਜ਼ਾਨ ਨਾ ਸੁਣਦੇ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।»[1] ਇਮਾਮ ਖ਼ੱਤਾਬੀ ਨੇ ਕਿਹਾ: "ਇਸ ਵਿਚ ਇਹ ਬਿਆਨ ਹੈ ਕਿ ਅਜ਼ਾਨ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕ ਮਿਲ ਕੇ ਅਜ਼ਾਨ ਦੇਣਾ ਛੱਡ ਦੇਣ, ਤਾਂ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਸ 'ਤੇ ਜੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ"[2]।

ਚੌਥਾ ਮਤਲਬ: ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦੀ ਸਹੀਤ ਲਈ ਸ਼ਰਤਾਂ

1- ਇਸਲਾਮ: ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਕਾਫ਼ਿਰ ਤੋਂ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਇਬਾਦਤਾਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਬਾਦਤ ਕਿਸੇ ਕਾਫ਼ਿਰ ਤੋਂ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

2- ਅਕਲ: ਇਹ ਪਾਗਲ, ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਧੁੱਤ ਵਿਅਕਤੀ, ਅਤੇ ਨਾਸਮਝ ਬੱਚੇ ਵੱਲੋਂ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਇਬਾਦਤਾਂ।

3- ਨੀਅਤ: ਤਾਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਨੀਅਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਇਬਾਦਤਾਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਬਾਦਤ ਸਿਰਫ਼ ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਹੀ ਸਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਰਸੂਲ ਅੱਲਾਹ (ਸੱਲੱਲਾਹੁ ਅਲੈਹਿ ਵਸੱਲਮ) ਦੇ ਕੌਲ ਕਰਕੇ:

«إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى»

[1] ਇਸ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰੀ (610) ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ (382) ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।
[2] ਆ'ਲਾਮ ਅਲ-ਹਦੀਸ ਸ਼ਰਹ ਸਹੀਹ ਅਲ-ਬੁਖਾਰੀ: (1/ 460)।

«ਅਮਲਾਂ (ਕਰਮਾਂ) ਦਾ ਦਾਰੋਮਦਾਰ ਨੀਅਤਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਨੀਅਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਬਦਲਾ ਮਿਲੇਗਾ।» [ਆਇਤ 15].[1]

4- ਮਰਦ ਹੋਣਾ: ਔਰਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਇਕਾਮਤ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

5- ਅਜ਼ਾਨ ਨਮਾਜ਼ ਦੇ ਵਕਤ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਵੇ: ਇਸ ਲਈ ਨਮਾਜ਼ ਦੇ ਵਕਤ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਲਿਕ ਬਿਨ ਹੁਵੈਰਿਸ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਦੀ ਹਦੀਸ ਹੈ ਕਿ ਨਬੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«... فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاةُ فَلْيُؤَذِّنْ لَكُمْ أَحَدُكُمْ، وَلْيَؤُمَّكُمْ أَكْبَرُكُمْ»

...ਜਦੋਂ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਵਕਤ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਅਜ਼ਾਨ ਕਹੇ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਇਮਾਮਤ ਕਰੇ।[2]» ਇਸ ਲਈ ਅਜ਼ਾਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਨਮਾਜ਼ ਦੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਉਸਦੇ ਵਕਤ ਦੇ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

6- ਅਜ਼ਾਨ -ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕਾਮਤ- ਸਹੀ ਤਰਤੀਬ ਨਾਲ ਹੋਵੇ: ਅਤੇ ਤਰਤੀਬ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦੇ ਅਲਫ਼ਾਜ਼ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਈ ਹਵਾਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਦਾ ਕਰੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ,

---

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (1) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (1907) ਦੇ ਤਹਿਤ ਹਜ਼ਰਤ ਉਮਰ ਬਿਨ ਖ਼ਤਾਬ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਲਾਹੁ ਅਨਹੁ) ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[2] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (628) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (674) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਵਾਕ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਕੀਤੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਅਜ਼ਾਨ ਇੱਕ ਇਬਾਦਤ ਹੈ ਜੋ ਇਸੇ ਤਰਤੀਬ 'ਤੇ ਸਾਬਤ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਵਾਰਿਦ ਹੋਈ ਹੈ; ਉਨ੍ਹਾਂ ﷺ ਦੇ ਇਸ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਕੇ:

«مَنْ أَحْدَثَ فِي أَمْرِنَا هَذَا مَا لَيْسَ فِيهِ، فَهُوَ رَدٌّ»

ਜੋ ਕੋਈ ਸਾਡੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। (ਆਇਤ-17)[1]

7- ਅਜ਼ਾਨ -ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕਾਮਤ- ਲਗਾਤਾਰ ਹੋਵੇ: ਭਾਵ ਅਜ਼ਾਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਜਾਂ ਕੰਮ ਨਾਲ ਵਕਫ਼ਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅੰਤਰ ਨਾ ਹੋਵੇ।

8- ਅਜ਼ਾਨ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕਾਮਤ, ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਸੁੰਨਤ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਲਹਿਨ (ਉਚਾਰਨ ਦੀ ਗਲਤੀ) ਤੋਂ ਪਾਕ ਹੋਵੇ ਜੋ ਅਰਥ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦੇਵੇ।

9- ਅਜ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਨਾ; ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਕਰ ਮੋਅਜ਼ਜ਼ਿਨ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਹੋਲ਼ੀ ਰੱਖੇ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਉਹ ਖੁਦ ਹੀ ਸੁਣ ਸਕੇ, ਤਾਂ ਅਜ਼ਾਨ ਦਾ ਸ਼ਰਈ ਮਕਸਦ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ; ਕਿਉਂਕਿ ਨਬੀ (ﷺ) ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ:

«فَلْيُؤَذِّنْ لَكُمْ أَحَدُكُمْ»

«ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਇੱਕ ਅਜ਼ਾਨ ਦੇਵੇ।»[2]، ਅਤੇ ਇਹ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਕਰਨ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਜਿਸ

---

[1] ਇਸ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰੀ (2697) ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ (1718) ਨੇ ਆਇਸ਼ਾ ਰਜ਼ੀ ਅੱਲਾਹੁ ਅੰਹਾ ਦੀ ਹਦੀਸ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

[2] ਇਸ ਦੀ ਤਖ਼ਰੀਜ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਜ਼ਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

ਨਾਲ ਸੂਚਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਮਕਸਦ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਲਈ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮੌਜੂਦ ਕਿਸੇ ਲਈ ਅਜ਼ਾਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਕਰਨਾ ਸ਼ਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਓਨੀ ਉੱਚੀ ਕਰੇ ਜਿੰਨੀ ਨਾਲ ਉਹ ਖੁਦ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਸਕੇ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਮੌਜੂਦ ਵਿਅਕਤੀ ਉਸਨੂੰ ਸੁਣ ਸਕੇ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਹ ਬਿਹਤਰ ਹੈ; ਅਬੂ ਸਈਦ ਅਲ-ਖੁਦਰੀ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਦੀ ਹਦੀਸ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਜੋ ਉਹ ਨਬੀ ﷺ ਤੋਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

«.. فَإِذَا كُنتَ فِي غَنَمِكَ أَوْ بَادِيَتِكَ فَأَذَّنْتَ فَارْفَعْ صَوْتَكَ بِالنِّدَاءِ؛ فَإِنَّهُ لَا يَسْمَعُ مَدَى صَوْتِ المُؤَذِّنِ جِنٌّ وَلَا إِنْسٌ وَلَا شَيْءٌ إِلَّا شَهِدَ لَهُ يَوْمَ القِيَامَةِ»

...ਪਸ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਭੇਡਾਂ-ਬੱਕਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਜੰਗਲ-ਬੀਆਬਾਨ ਵਿੱਚ ਹੋਵੋ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਨ ਦਿਓ, ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਬੁਲੰਦ ਕਰੋ; ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੱਕ ਜੋ ਵੀ ਜਿੰਨ, ਇਨਸਾਨ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਉਸਨੂੰ ਸੁਣਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਦਿਨ ਉਸਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਗਵਾਹੀ ਦੇਵੇਗੀ। (ਸੂਰਤ ਮਰੀਅਮ:19)[1]

ਪੰਜਵਾਂ ਮਤਲਬ: ਮੋਅਜ਼ਜ਼ਿਨ (ਅਜ਼ਾਨ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ) ਦੀਆਂ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਤਾਂ

1- ਉਹ ਇਨਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਇਸਤਿਕ਼ਾਮਤ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ﷺ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ:

«الإِمَامُ ضَامِنٌ، وَالمُؤَذِّنُ مُؤْتَمَنٌ، اللَّهُمَّ أَرْشِدِ الأَئِمَّةَ، وَاغْفِرْ لِلْمُؤَذِّنِينَ»

[1] ਇਸ ਦੀ ਤਖ਼ਰੀਜ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਜ਼ਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

«ਇਮਾਮ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਅਮਾਨਤਦਾਰ ਹੈ। ਹੇ ਅੱਲਾਹ! ਇਮਾਮਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰਾਹ ਦਿਖਾ, ਅਤੇ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦੇ।»[1]

ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਨਮਾਜ਼ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅਮਾਨਤਦਾਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਮਾਨਤ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਇਨਸਾਫ਼ਪਸੰਦ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਨਿਭਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਫਾਸਿਕ (ਗੁਨਾਹਗਾਰ), ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਗੁਨਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਜਾਂ ਬੇ-ਮੁਰੱਵਤ ਨਾ ਹੋਵੇ।

2- ਬਾਲਗ਼ ਹੋਵੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਲਗ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਨ ਵਧੇਰੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਮਝਦਾਰ ਬੱਚੇ ਦੀ ਅਜ਼ਾਨ ਵੀ ਸਹੀ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਵਕਤ 'ਤੇ ਅਜ਼ਾਨ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਜ਼ਾਨ ਪੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਅਜ਼ਾਨ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਵਕਤ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

3- ਉਹ ਵਕਤਾਂ ਦਾ ਜਾਣਕਾਰ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਜਾਂਚ-ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਵਕਤ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅਜ਼ਾਨ ਪੜ੍ਹ ਸਕੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਵਕਤਾਂ ਦਾ ਜਾਣਕਾਰ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਗਲਤੀ ਜਾਂ ਭੁੱਲ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ।

4- ਅਜ਼ਾਨ ਵਾਲਾ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਅਬਦੁੱਲਾ ਬਿਨ ਜ਼ੈਦ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਦੀ ਅਜ਼ਾਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਵਾਲੀ ਹਦੀਸ ਵਿੱਚ, ਨਬੀ ਸੱਲੱਲਾਹੁ ਅਲੈਹਿ ਵਸੱਲਮ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ:

«إِنَّ هَذِهِ لَرُؤْيَا حَقٌّ، فَقُمْ مَعَ بِلَالٍ فَإِنَّهُ أَنْدَىٰ وَأَمْدُّ صَوْتًا مِنْكَ، فَأَلْقِ عَلَيْهِ مَا قِيلَ لَكَ، وَلْيُنَادِ بِذَلِكَ»

[1] ਇਸਨੂੰ ਅਬੂ ਦਾਊਦ ਨੇ ਨੰਬਰ (517), ਅਤੇ ਤਰਮੀਜ਼ੀ ਨੇ ਨੰਬਰ (207) ਨਾਲ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤਾ।

ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਹ ਇੱਕ ਸੱਚਾ ਖ਼ੁਵਾਬ ਹੈ, ਤਾਂ ਬਿਲਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਓ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸੁਰੀਲੀ ਅਤੇ ਬੁਲੰਦ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਕੁਝ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਸਿਖਾਓ, ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰੇ।[1] ਅਤੇ ਅਰਥ:

«وَأَمْدُّ صَوْتًا مِنْكَ»

«ਅਤੇ ਤੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਬੁਲੰਦ।» ਯਾਨੀ: ਮੈਂ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਉੱਚਾ ਅਤੇ ਬੁਲੰਦ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਬੁਲੰਦ ਆਵਾਜ਼ ਵਾਲੇ ਮੋਅਜ਼ਜ਼ਿਨ ਨੂੰ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰਨਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਾਲਾ (ਮੋਅਜ਼ਜ਼ਿਨ) ਅਜ਼ਾਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ (ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ) ਸੂਚਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਅਸਰਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ[2]।

5- ਉਹ ਮਨਮੋਹਕ ਅਤੇ ਸੁਹਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਰਸੂਲ ﷺ ਨੇ ਅਬਦੁੱਲਾ ਬਿਨ ਜ਼ੈਦ ਰਜਿਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹਦੀਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਹੈ:

«فَإِنَّهُ أَنْدَىٰ وَأَمْدُّ صَوْتًا مِنْكَ»

ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਿੱਠੀ ਅਤੇ ਬੁਲੰਦ ਹੈ। ਹਾਂ, ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ: ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਅਤੇ ਮਿੱਠੀ ਆਵਾਜ਼।

6- ਕਿ ਉਹ ਛੋਟੀ ਨਾਪਾਕੀ (ਹੱਦਸ ਅਸਗ਼ਰ) ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਨਾਪਾਕੀ (ਹੱਦਸ ਅਕਬਰ) ਤੋਂ ਪਾਕ ਹੋਵੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ

---

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਤੁਰਮਿਜ਼ੀ ਨੇ ਨੰਬਰ (189) ਨਾਲ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਹੈ: ਇਹ ਹਦੀਸ ਹਸਨ ਸਹੀ ਹੈ।

[2] ਵੇਖੋ: ਤੁਹਫ਼ਤ ਅਲ-ਅਹਵਜ਼ੀ (1/ 481)।

ਅੱਲਾਹ ਅੱਜ਼ ਵ ਜੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲਈ ਮੁਸਤਹੱਬ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਾਕ ਹੋਵੇ।

7- ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਅਜ਼ਾਨ ਪੜ੍ਹੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਨਬੀ ﷺ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ:

«يَا بِلَالُ قُمْ، فَنَادِ بِالصَّلَاةِ»

«ਹੇ ਬਿਲਾਲ! ਉੱਠ, ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਅਜ਼ਾਨ ਦੇ।»[1], ਇਬਨ ਮੁੰਜ਼ਿਰ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਦਾ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਅਜ਼ਾਨ ਦੇਣਾ ਸੁੰਨਤ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ"[2]।

8- ਕਬਲਾ ਵੱਲ ਮੁੱਖ ਕਰਕੇ ਅਜ਼ਾਨ ਪੜ੍ਹੇ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਬਦੁੱਲਾਹ ਬਿਨ ਜ਼ੈਦ ਰਜਿਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਦੀ ਅਜ਼ਾਨ ਦੇ ਖ਼ੁਵਾਬ ਵਾਲੀ ਹਦੀਸ ਦੀ ਇੱਕ ਰਿਵਾਇਤ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਕਿਹਾ: «ਫਿਰ ਉਹ ਕਿਬਲ੍ਹਾ ਵੱਲ ਮੁੜੇ, ਕਿਹਾ: ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰ, ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰ. . .»[3], ਅਤੇ ਇਬਨ ਅਲ-ਮੁੰਜ਼ੀਰ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ: ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਹੈ ਕਿ ਅਜ਼ਾਨ ਲਈ ਕਿਬਲੇ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਨਾ ਸੁੰਨਤ ਹੈ"[4]।

9- ਆਪਣੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਕਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ; ਬਿਲਾਲ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ) ਦੇ ਉਸ ਕੰਮ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਬੀ (ਸੱਲੱਲਾਹੁ ਅਲੈਹਿ ਵਸੱਲਮ) ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀ ਅਜ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਬੂ ਜੁਹੈਫਾ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ) ਨੇ ਕਿਹਾ: ਮੈਂ ਬਿਲਾਲ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਨ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ, ਉਹ ਘੁੰਮ ਰਹੇ

---

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ (604) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ (377) ਨੇ ਹਜ਼ਰਤ ਇਬਨ ਉਮਰ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮਾ) ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[2] ਅਲ-ਇਜਮਾ, ਇਬਨ ਅਲ-ਮੁੰਜ਼ਿਰ: (ਸਫ਼ਾ 38).

[3] ਅਬੂ ਦਾਊਦ ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹਦੀਸ ਨੰ (507)।

[4] ਇਬਨ ਅਲ-ਮੁੰਜ਼ਿਰ ਦੀ ਅਲ-ਇਜਮਾ: (ਸਫ਼ਾ 38)।

ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਅਤੇ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਰਸੂਲ ﷺ ਇੱਕ ਲਾਲ ਤੰਬੂ ਵਿੱਚ ਸਨ...[1].

ਇਮਾਮ ਅਲ-ਤਿਰਮਿਧੀ ਨੇ ਇਸ ਹਦੀਸ ਨੂੰ ਰਿਵਾਇਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਹਾ: ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਇਸੇ 'ਤੇ ਅਮਲ ਹੈ: ਉਹ ਮੁਸਤਹਬ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਅਜ਼ਾਨ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਆਪਣੇ ਕਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਵੇ।

ਅਤੇ ਇਬਨ ਸ਼ੁਬਰਮਾ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਉਂਗਲੀਆਂ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ: "ਅਵਾਜ਼ ਦੀ ਬੁਲੰਦੀ ਲਈ..."[2]।

ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਇਮਾਮ ਨਵਵੀ ਰਹਿਮਾਹੁੱਲਾਹ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸੁੰਨਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਉਂਗਲੀਆਂ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਕਾਨਾਂ ਦੇ ਸੁਰਾਖਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ, ਅਤੇ ਇਸ 'ਤੇ ਇਤਫ਼ਾਕ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਅਲ-ਮਹਾਮਿਲੀ ਨੇ ਅਲ-ਮਜਮੂਅ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ: ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਫਾਇਦਾ ਵੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਬੋਲੇਪਣ, ਦੂਰੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾ ਸੁਣੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਅਜ਼ਾਨ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।[3]

---

[1] ਇਸਨੂੰ ਤਿਰਮਿਜ਼ੀ ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ: (197), ਅਤੇ ਕਿਹਾ: ਇਹ ਹਦੀਸ ਹਸਨ ਸਹੀਹ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮੂਲ ਸਹੀਹ ਬੁਖਾਰੀ (634) ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਹੈ: ਅਵਨ ਬਿਨ ਅਬੀ ਜੁਹੈਫਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ, ਉਸਨੇ ਬਿਲਾਲ ਰਜ਼ਿਅੱਲਾਹ ਅਨਹੁ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਨ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਜ਼ਾਨ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਮੁੜਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ।

[2] "ਅਲ-ਔਸਤ" (4/11)

[3] ਸ਼ਰਹ ਅਲ-ਮੁਹੱਜ਼ਬ (3/113)।

10- ਦੋਵੇਂ ਵਾਰ "ਹੱਯਾ ਅਲੱਸ-ਸਲਾਹ" ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ, ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਵਾਰ "ਹੱਯਾ ਅਲਲ-ਫਲਾਹ" ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਮੁੜਨਾ, ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ; ਅਬੂ ਜੁਹੈਫਾ ਰਦੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਦੀ ਹਦੀਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਨਬੀ ﷺ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਿਲਾਲ ਰਦੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਦੀ ਅਜ਼ਾਨ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ:

«فَجَعَلْتُ أَتَتَبَّعُ فَاهُ، هَاهُنَا وَ هَاهُنَا، يَقُولُ: يَمِينًا وَشِمَالًا: حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الفَلَاحِ»؛

ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ, ਇੱਧਰ ਅਤੇ ਉੱਧਰ, ਉਹ ਸੱਜੇ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ: «ਹੱਈਯਾਅਲਾ- ਸੱਸਾਲਾਹ», «ਹੱਈਯਾਅਲਾਲ ਫਲਾਹ»"[1]; ਅਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਸਜਿਦ ਤੋਂ ਦੂਰ ਵਾਲਿਆਂ ਤੱਕ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਕਾਰਗਰ ਹੈ।

11- ਅਜ਼ਾਨ ਨੂੰ ਧੀਰੇ-ਧੀਰੇ ਪੜ੍ਹੇ, ਬਿਨਾਂ ਲੰਬਾ ਖਿੱਚਣ ਜਾਂ ਅਤਿ-ਸੁਧਾਰ ਕੀਤੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਅਜ਼ਾਨ ਮਸਜਿਦ ਤੋਂ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਐਲਾਨ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਧੀਰੇ-ਧੀਰੇ ਪੜ੍ਹਨਾ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਵਿੱਚ ਜਲਦੀ ਕਰੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹਾਜ਼ਰ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਐਲਾਨ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਜਲਦੀ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੈ[2]।

12- ਅਜ਼ਾਨ ਨੂੰ ਸ਼ਰੀਅਤ ਅਨੁਸਾਰ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਬਨਾਵਟ ਜਾਂ ਗਲਤ ਸੁਰ ਦੇ, ਇੱਕ ਸਰਲ ਅਤੇ ਸੁਖਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੇ। ਇਸ

---

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ (634) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ (503) ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਅਲਫਾਜ਼ ਮੁਸਲਿਮ ਦੇ ਹਨ।

[2] ਵੇਖੋ: ਇਬਨ ਕੁਦਾਮਾ ਦਾ ਅਲ-ਮੁਘਨੀ: (1/295)।

ਨੂੰ ਗਾਉਣ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਨਾ ਪੜ੍ਹੇ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਲੰਬਾ ਖਿੱਚੇ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਵੇ। ਸਗੋਂ, ਮੋਅਜ਼ਜ਼ਿਨ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਈ ਸ਼ਰਤਾਂ ਅਤੇ ਆਦਾਬ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਪੜ੍ਹੇ।

ਛੇਵਾਂ ਮਤਲਬ: ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦਾ ਢੰਗ

ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦੇ ਕਈ ਤਰੀਕੇ ਹਨ ਜੋ ਨਬਵੀ ਹਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਬਾਰੇ ਅਬਦੁੱਲਾਹ ਬਿਨ ਜ਼ੈਦ ਰਜਿਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਦੀ ਹਦੀਸ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਜ਼ਾਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦ:

ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰ, ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰ, ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰ, ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰ।

"ਅਸ਼ਹਦ ਅਨ ਲਾ ਇਲਾਹਾ ਇੱਲੱਲਾਹ, ਅਸ਼ਹਦ ਅਨ ਲਾ ਇਲਾਹਾ ਇੱਲੱਲਾਹ।"

ਅਰਥ :ਮੈਂ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅੱਲਾਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਮਾਬੂਦ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅੱਲਾਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਮਾਬੂਦ ਨਹੀਂ।

"ਅਸ਼ਹਦ ਅਨ ਮੁਹੰਮਦੰ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ, ਅਸ਼ਹਦ ਅਨ ਮੁਹੰਮਦੰ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ।"

ਮੈਂ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੁਹੰਮਦ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਹਨ, ਮੈਂ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੁਹੰਮਦ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਹਨ।

ਹੱਯਾ 'ਅਲੱਸਲਾਹ, ਹੱਯਾ 'ਅਲੱਸਲਾਹ।

ਹੱਯਾਅ ਅਲਲਫ਼ਲਾਹ, ਹੱਯਾਅ ਅਲਲਫ਼ਲਾਹ।

ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰ، ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰ।
"ਲਾ ਇਲਾਹਾ ਇੱਲੱਲਾਹ।"
ਹਕਦਾਰ ਮਾਬੂਦ ਕੇਵਲ ਅੱਲਾਹ ਹੀ ਹੈ।
ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ:
ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰ, ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰ।
"ਅਸ਼ਹਦੁ ਅਨ ਲਾ ਇਲਾਹਾ ਇੱਲੱਲਾਹ।"
"ਅਸ਼ਹਦ ਅਨ ਮੁਹੰਮਦੰ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ।"
ਹੱਯਾ 'ਅਲੱਸਲਾਹ, ਹੱਯਾ 'ਅਲਲਫ਼ਲਾਹ।
ਕਦ ਕਾਮਾਤਿੱਸ ਸਲਾਹ, ਕਦ ਕਾਮਤਿੱਸ ਸਲਾਹ।
ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰ, ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰ।
ਲਾ ਇਲਾਹ ਇੱਲੱਲਾਹ – [1]

ਤਾਂ ਇਹ ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦਾ ਉਹ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਬਿਲਾਲ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ, ਨਬੀ ﷺ ਦੇ ਨਾਲ, ਕਿਆਮ ਅਤੇ ਸਫ਼ਰ ਦੋਵਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਆਪ ﷺ ਦੀ ਵਫ਼ਾਤ ਤੱਕ ਕਾਇਮ ਰਹੇ।

ਅਤੇ ਫਜਰ ਦੀ ਅਜ਼ਾਨ ਵਿੱਚ "ਹੱਯਿਆ 'ਲੱਲਫ਼ਲਾਹ" ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ: (ਅੱਸਲਾਤੁ ਖੈਰੁ ਮਿਨ ਅਨਨੌਮ), ਦੋ ਵਾਰ; ਕਿਉਂਕਿ ਅਬੂ ਮਹਿਜ਼ੂਰਾ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ ﷺ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫਰਮਾਇਆ:

«فَإِنْ كَانَتْ صَلَاةُ الصُّبْحِ قُلْتَ: الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِّنَ النَّوْمِ، الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِّنَ النَّوْمِ»

[1] ਇਸਨੂੰ ਅਬੂ ਦਾਊਦ ਨੇ ਰਵਾਇਆ ਹੈ: (499), ਅਤੇ ਤਰਮਿਜ਼ੀ ਨੇ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿੱਚ: (189), ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਹੈ: ਅਬਦੁੱਲਾ ਬਿਨ ਜ਼ੈਦ ਦੀ ਹਦੀਸ ਹਸਨ ਸਹੀ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਸਬਾਹ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਕਹੋ: ਅੱਸਲਾਤੁ ਖੈਰੁ ਮਿਨ ਅਨਨੌਮ, ਅੱਸਲਾਤੁ ਖੈਰੁ ਮਿਨ ਅਨਨੌਮ। (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਅਹਜ਼ਾਬ ਆਇਤ-33)[1]

ਅਜ਼ਾਨ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਿਫ਼ਤ 'ਤਰਜੀਅ' (ਦੁਹਰਾਉਣਾ) ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਵਿੱਚ ਕਲਮਿਆਂ ਨੂੰ ਦੋ-ਦੋ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਫ਼ਤ ਹਜ਼ਰਤ ਅਬੂ ਮਹਿਜ਼ੂਰਾ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਦੀ ਹਦੀਸ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ: "ਨਬੀ ਕਰੀਮ ਸੱਲੱਲਾਹੁ ਅਲੈਹਿ ਵਸੱਲਮ ਨੇ ਖੁਦ ਮੈਨੂੰ ਅਜ਼ਾਨ ਸਿਖਾਈ ਅਤੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«قُلْ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ - مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ - قَالَ: ثُمَّ ارْجِعْ، فَمُدَّ صَوْتَكَ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الفَلَاحِ، حَيَّ عَلَى الفَلَاحِ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ».

«ਕਹੋ: ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰੁ ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰੁ, ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰੁ ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰੁ, ਅਸ਼ਹਦੁ ਅਲਾਂ ਲਾ ਇਲਾਹਾ ਇੱਲੱਲਾਹ, ਅਸ਼ਹਦੁ ਅਲਾਂ ਲਾ ਇਲਾਹਾ ਇੱਲੱਲਾਹ, ਅਸ਼ਹਦੁ ਅੰਨਾ ਮੁਹੰਮਦਨ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ, ਅਸ਼ਹਦੁ ਅੰਨਾ ਮੁਹੰਮਦਨ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ - ਦੋ-ਦੋ ਵਾਰ - ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ: ਫਿਰ ਦੁਹਰਾਓ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰੋ: ਅਸ਼ਹਦੁ ਅਲਾਂ ਲਾ ਇਲਾਹਾ ਇੱਲੱਲਾਹ, ਅਸ਼ਹਦੁ ਅਲਾਂ ਲਾ ਇਲਾਹਾ ਇੱਲੱਲਾਹ,

[1] ਇਸਨੂੰ ਅਬੂ ਦਾਊਦ ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ: (500), ਨਵਵੀ ਨੇ ਖੁਲਾਸਾ ਅਲ-ਅਹਕਾਮ (1/286) ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਹੈ: ਇਹ ਹਦੀਸ ਹਸਨ ਹੈ।

ਅਸ਼ਹਦੁ ਅੰਨਾ ਮੁਹੰਮਦਨ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ, ਅਸ਼ਹਦੁ ਅੰਨਾ ਮੁਹੰਮਦਨ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ, ਹੱਯਾ 'ਅਲੱਸਲਾਹ, ਹੱਯਾ 'ਅਲੱਸਲਾਹ, ਹੱਯਾ 'ਅਲਲਫ਼ਲਾਹ, ਹੱਯਾ 'ਅਲਲਫ਼ਲਾਹ, ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰੁ ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰੁ, ਲਾ ਇਲਾਹਾ ਇੱਲੱਲਾਹ»।

«وَالإِقَامَةُ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الفَلَاحِ، حَيَّ عَلَى الفَلَاحِ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلٰهَ إِلَّا اللَّهُ»

«ਇਕਾਮਤ: ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰੁ ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰੁ, ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰੁ ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰੁ, ਅਸ਼ਹਦੁ ਅਲਾਂ ਲਾ ਇਲਾਹਾ ਇੱਲੱਲਾਹ, ਅਸ਼ਹਦੁ ਅਲਾਂ ਲਾ ਇਲਾਹਾ ਇੱਲੱਲਾਹ, ਅਸ਼ਹਦੁ ਅੰਨਾ ਮੁਹੰਮਦਨ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ, ਅਸ਼ਹਦੁ ਅੰਨਾ ਮੁਹੰਮਦਨ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ, ਹੱਯਾ 'ਅਲੱਸਲਾਹ, ਹੱਯਾ 'ਅਲੱਸਲਾਹ, ਹੱਯਾ 'ਅਲਲਫ਼ਲਾਹ, ਹੱਯਾ 'ਅਲਲਫ਼ਲਾਹ, ਕਦ ਕਾਮਤਿ ਅੱਸਲਾਹ, ਕਦ ਕਾਮਤਿ ਅੱਸਲਾਹ, ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰੁ ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰੁ, ਲਾ ਇਲਾਹਾ ਇੱਲੱਲਾਹ»

(ਸੂਰਤ ਸਬਾ:34)[1]

ਇਹ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦਾ ਮਤਭੇਦ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਸਾਬਤ ਕੈਫ਼ੀਅਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁਅੱਜ਼ਜ਼ਿਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੀ ਅਪਣਾ ਲਵੇ, ਉਹ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਸ਼ੈਖ਼-ਉਲ-ਇਸਲਾਮ ਇਬਨ ਤੈਮੀਯਾ ਰਹਿਮਹੁੱਲਾਹ, ਅਜ਼ਾਨ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਾਬਤ ਸੂਰਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ: ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਹੀ ਸਿਧਾਂਤ ਅਹਲ-ਏ-ਹਦੀਸ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਬੀ

[1] ਅਬੂ ਦਾਊਦ ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ, ਹਦੀਸ ਨੰ: (502, 503)।

ﷺ ਤੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਸਾਬਤ ਹੈ, ਉਸ ਸਭ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਨਾਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦਾ ਵਖਰੇਵਾਂ, ਕਿਰਾਅਤਾਂ ਅਤੇ ਤਸ਼ਹੁੱਦਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਨਾਪਸੰਦ ਕਰੇ ਜੋ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਰਸੂਲ ﷺ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉੱਮਤ ਲਈ ਸੁੰਨਤ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੈ। [ਸੂਰਤ ਅਤ-ਤੂਰ: 35].[1]

ਸੱਤਵਾਂ ਮਤਲਬ: ਅਜ਼ਾਨ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਕੀ ਕਹੇ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀ ਦੁਆ ਕਰੇ

ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਅਜ਼ਾਨ ਸੁਣੀ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਮੁਸਤਹਬ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਉਹੀ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ ਜੋ ਮੋਅਜ਼ਜ਼ਿਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਅਬੂ ਸਈਦ ਖ਼ੁਦਰੀ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਨਬੀ ﷺ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ:

«إِذَا سَمِعْتُمُ النِّدَاءَ فَقُولُوا مِثْلَ مَا يَقُولُ المُؤَذِّنُ»

ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਅਜ਼ਾਨ ਸੁਣੋ, ਤਾਂ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਦੇ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦੁਹਰਾਓ।[2]. ਸਿਵਾਏ ਹੱਯਜਅਲਤੈਨ ਦੇ - ਅਤੇ ਉਹ ਮੋਅਜ਼ਜ਼ਿਨ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਹਨ: ਹਯਜ ਅਲੱਸਲਾਹ, ਹਯਜ ਅਲਲਫ਼ਲਾਹ - ਤਾਂ ਅਜ਼ਾਨ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਲਈ ਵਾਜਿਬ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਇੱਕ ਦੇ ਬਾਅਦ ਕਹੇ:

«لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ»

---

[1] ਮਜਮੂ' ਅਲ-ਫਤਾਵਾ: (22/ 66)।

[2] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (611) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (383) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

«ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਮਦਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਨਾ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਹੈ, ਨਾ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ।»

ਹਜ਼ਰਤ ਉਮਰ ਬਿਨ ਖ਼ੱਤਾਬ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ:

ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«إِذَا قَالَ الْمُؤَذِّنُ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، فَقَالَ أَحَدُكُمْ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، ثُمَّ قَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، قَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللَّهُ، ثُمَّ قَالَ: أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، قَالَ: أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، ثُمَّ قَالَ: حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، قَالَ: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ، ثُمَّ قَالَ: حَيَّ عَلَى الفَلَاحِ، قَالَ: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ، ثُمَّ قَالَ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، قَالَ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، ثُمَّ قَالَ: لَا إِلٰهَ إِلَّا اللَّهُ، قَالَ: لَا إِلٰهَ إِلَّا اللَّهُ مِنْ قَلْبِهِ، دَخَلَ الجَنَّةَ»

«ਜਦੋਂ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ: ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰੁ ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰੁ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਹੋ: ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰੁ ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰੁ, ਫਿਰ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ: ਅਸ਼ਹਦੁ ਅਲਾਂ ਲਾ ਇਲਾਹਾ ਇੱਲੱਲਾਹ, ਤੁਸੀਂ ਕਹੋ: ਅਸ਼ਹਦੁ ਅਲਾਂ ਲਾ ਇਲਾਹਾ ਇੱਲੱਲਾਹ। ਫਿਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ: ਅਸ਼ਹਦੁ ਅੰਨਾ ਮੁਹੰਮਦਨ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ, ਤੁਸੀਂ ਕਹੋ: ਅਸ਼ਹਦੁ ਅੰਨਾ ਮੁਹੰਮਦਨ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ। ਫਿਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ: ਹੱਯਾ 'ਅਲੱਸਲਾਹ, ਤੁਸੀਂ ਕਹੋ: ਲਾ ਹਵਲਾ ਵਲਾ ਕਵਤਾ ਇੱਲਾ ਬਿੱਲਾਹ। ਫਿਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ: ਹੱਯਾ 'ਅਲਲਫ਼ਲਾਹ, ਤੁਸੀਂ ਕਹੋ: ਲਾ ਹਵਲਾ ਵਲਾ ਕਵਤਾ ਇੱਲਾ ਬਿੱਲਾਹ। ਫਿਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ: ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰੁ ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰੁ, ਤੁਸੀਂ ਕਹੋ: ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰੁ ਅੱਲਾਹੁ ਅਕਬਰੁ। ਫਿਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ: ਲਾ ਇਲਾਹਾ ਇੱਲੱਲਾਹ, ਤੁਸੀਂ ਦਿਲੋਂ ਕਹੋ: ਲਾ ਇਲਾਹਾ ਇੱਲੱਲਾਹ, ਤਾਂ ਉਹ ਜੰਨਤ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।» (ਸੂਰਤ ਅਸ-ਸਾਫ਼ਾਤ:37)[1]

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (385) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਇਸਨੂੰ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ: (385)।

ਹਜ਼ਰਤ ਸਅਦ ਬਿਨ ਅਬੀ ਵਕ੍ਵਾਸ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«مَنْ قَالَ حِينَ يَسْمَعُ المُؤَذِّنَ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، رَضِيتُ بِاللهِ رَبًّا، وَبِمُحَمَّدٍ رَسُولًا، وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا؛ غُفِرَ لَهُ ذَنْبُهُ».

«ਜੋ ਕੋਈ ਅਜ਼ਾਨ ਸੁਣਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਕਹੇ: "ਮੈਂ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅਲਾਹ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਮਾਬੂਦ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਥੀ ਨਹੀਂ। ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਉਸ ਦੇ ਬੰਦੇ ਅਤੇ ਰਸੂਲ ਹਨ। ਮੈਂ ਅਲਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰੱਬ, ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਰਸੂਲ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ dīn ਵਜੋਂ ਮਨ ਲਿਆ ਹੈ" — ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਗੁਨਾਹ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ»[1]।

ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਫਜਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ: (ਅੱਸਲਾਤੁ ਖੈਰੁ ਮਿਨ ਅਨਨੌਮ), ਤਾਂ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਉਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਨਬੀ ﷺ ਦਾ ਫਰਮਾਨ ਹੈ:

«إِذَا سَمِعْتُمُ النِّدَاءَ فَقُولُوا مِثْلَ مَا يَقُولُ المُؤَذِّنُ»

ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਅਜ਼ਾਨ ਸੁਣੋ, ਤਾਂ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਦੇ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦੁਹਰਾਓ। (ਸੂਰਤ ਅਜ਼-ਜ਼ੁਮਰ:39)[2]

ਫਿਰ ਉਹ ਨਬੀ ﷺ 'ਤੇ ਦਰੂਦ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਹਦੀਸ ਵਿਚ ਉਸ ਤੋਂ ﷺ ਵਾਰਿਦ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ:

---

[1] ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਹਦੀਸ ਨੰ (386)।

[2] (ਇਹ ਹਦੀਥ ਬੁਖਾਰੀ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਿੱਚ ਰਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ)।

«مَنْ قَالَ حِينَ يَسْمَعُ النِّدَاءَ: اللَّهُمَّ رَبَّ هَذِهِ الدَّعْوَةِ التَّامَّةِ، وَالصَّلَاةِ القَائِمَةِ، آتِ مُحَمَّدًا الوَسِيلَةَ وَالفَضِيلَةَ، وَابْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا الَّذِي وَعَدْتَهُ، حَلَّتْ لَهُ شَفَاعَتِي يَوْمَ القِيَامَةِ»

(ਹੇ ਅੱਲਾਹ! ਇਸ ਪੂਰੀ ਪੁਕਾਰ ਅਤੇ ਕਾਇਮ ਨਮਾਜ਼ ਦੇ ਰੱਬ! ਮੁਹੰਮਦ ﷺ ਨੂੰ ਵਸੀਲਾ ਅਤੇ ਫ਼ਜ਼ੀਲਤ ਅਤਾ ਕਰ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਮਕ਼ਾਮਿ ਮਹਮੂਦ ਉੱਤੇ ਫ਼ਾਇਜ਼ ਕਰ ਜਿਸਦਾ ਤੂੰ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ) —ਉਸ ਲਈ ਕ਼ਿਆਮਤ ਦੇ ਦਿਨ ਮੇਰੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਵਾਜ਼ਿਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। (ਆਇਤ-40) ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ:[1]

«الدَّعْوَةِ التَّامَّة»

ਪੂਰੀ ਦੁਵਾਹ (ਦੁਆ) ਯਾਨੀ: ਅਜ਼ਾਨ ਦੀ ਦੁਆ, ਇਹ ਪੂਰੀ ਅਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਵਡਿਆਈ, ਉਸਦੀ ਤੌਹੀਦ, ਰਿਸਾਲਤ ਦੀ ਗਵਾਹੀ, ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਵੱਲ ਸੱਦਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

«وَالصَّلَاةِ القَائِمَة»

«ਅਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਨਮਾਜ਼» ਅਰਥਾਤ: ਜਿਹੜੀ ਕਾਇਮ ਅਤੇ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

«الوَسِيلَة»

«ਵਸੀਲਾ» ਜੰਨਤ ਵਿੱਚ ਦਰਜਾ।

«الفَضِيلَة»

"ਅਲ-ਫ਼ਜ਼ੀਲਤ" —
ਅਨੁਵਾਦ: **ਵੱਡੀ ਮਹੱਤਤਾ।** ਉਹ ਉੱਚਾ ਮਰਤਬਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸਦਾ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਨਹੀਂ।

---

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਜ਼ਰਤ ਜਾਬਿਰ ਰਜ਼ੀਅੱਲਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਤੋਂ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (614) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

«مَقَامًا مَحْمُودًا»

«ਮਕਾਮ ਮਹੁੱਮਦ» ਮਕ਼ਾਮਿ ਮਹਿਮੂਦ: ਹਰ ਉਹ ਮੁਕਾਮ ਜਿਸ 'ਤੇ ਲੋਕ ਸਿਫ਼ਤ-ਸਲਾਹ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਸਾਰੀ ਮਖਲੂਕ ਲਈ ਵੱਡੀ ਸ਼ਫਾਅਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਮੈਦਾਨਿ ਹਸ਼ਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸ਼ਫਾਅਤ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਫੈਸਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਸਕੇ।

ਅਬਦੁੱਲਾਹ ਬਿਨ ਅਮਰ ਬਿਨ ਆਸ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮਾ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ, ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ: ਮੈਂ ਨਬੀ ﷺ ਨੂੰ ਇਹ ਆਖਦੇ ਸੁਣਿਆ:

«إِذَا سَمِعْتُمُ المُؤَذِّنَ، فَقُولُوا مِثْلَ مَا يَقُولُ، ثُمَّ صَلُّوا عَلَيَّ؛ فَإِنَّهُ مَن صَلَّى عَلَيَّ صَلَاةً صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ بِهَا عَشْرًا، ثُمَّ سَلُوا اللَّهَ لِيَ الوَسِيلَةَ، فَإِنَّهَا مَنزِلَةٌ فِي الجَنَّةِ، لَا تَنبَغِي إِلَّا لِعَبْدٍ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ، وَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ أَنَا هُوَ، فَمَن سَأَلَ لِيَ الوَسِيلَةَ، حَلَّتْ لَهُ الشَّفَاعَةُ»

ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਅਜ਼ਾਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੋ ਤਾਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹੋ ਜੋ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਦੁਆ ਕਰੋ। ਜੇ ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਲਈ ਦੁਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅੱਲਾਹ ਉਸ ਲਈ ਦੁਜਣਾ ਸਵਾਲ ਦਾ ਦਸ ਗੁਣਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਅੱਲਾਹ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਵਸੀਲਾ ਮੰਗੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਸੀਲਾ ਜਨਤ ਦੀ ਇੱਕ ਥਾਂ ਹੈ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਬੰਦੇ ਲਈ ਹੀ ਮਖੁਸਸ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੈਂ ਹਾਂ। ਜੋ ਮੇਰੇ ਲਈ ਵਸੀਲਾ ਮੰਗੇਗਾ ਉਸ ਲਈ ਸ਼ਫ਼ਾਅਤ ਹਾਸਲ ਹੋਵੇਗੀ। (ਸੂਰਤ-ਹਾ,ਮੀਮ,ਅਸ-ਸਜਦਾ ਆਇਤ-41)[1]

ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਬਿਦਅਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਅਜ਼ਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਨੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਨਬੀ ﷺ 'ਤੇ ਦਰੂਦੋ-ਸਲਾਮ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜ਼ਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਉਣ

[1] \ ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (384) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਵਾਲੇ ਜ਼ਿਕਰ (ਅੱਲਾਹੁਮਮਾ ਰੱਬਾ ਹਾਜਿਹਿੱ ਦਾਅਵਵਤਿੱਤ ਤਆਮਤੀ . . .) ਨੂੰ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹਨਾ, ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਦੁਆ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਹੱਥ ਉਠਾਉਣਾ, ਅਤੇ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਦੇ ਨਾਲ ਦੁਹਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਆਖਰੀ ਜੁਮਲੇ ਵਿੱਚ (ਹੱਕ਼ਨ) ਜਾਂ (ਅਬਦਨ) ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ: (ਹੱਕ਼ਨ ਲਾ ਇਲਾਹਾ ਇੱਲੱਲਾਹ) ਜਾਂ (ਅਬਦਨ ਲਾ ਇਲਾਹਾ ਇੱਲੱਲਾਹ); ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਲਈ ਦਲੀਲ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਾਰਨ।

ਅੱਠਵਾਂ ਮਸਲਾ: ਅਜ਼ਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਸਜਿਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਹੁਕਮ

ਅਜ਼ਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਦਮੀ ਦਾ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਤੱਕ ਮਸਜਿਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਹਰਾਮ ਹੈ, ਸਿਵਾਏ ਇਸਦੇ ਕਿ ਉਹ ਮਾਜ਼ੂਰ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਮਸਜਿਦ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦੀ ਨੀਅਤ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ 'ਤੇ ਕੋਈ ਹਰਜ ਨਹੀਂ; ਤਾਂ ਅਬੀ ਅਸ਼-ਸ਼ਅਸਾ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਅਸੀਂ ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ ਦੇ ਨਾਲ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸੀ, ਤਾਂ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਨੇ ਅਜ਼ਾਨ ਦਿੱਤੀ। ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਮਸਜਿਦ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਤੁਰ ਪਿਆ, ਤਾਂ ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਮਸਜਿਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ ਨੇ ਕਿਹਾ: "ਇਸ (ਆਦਮੀ) ਨੇ ਤਾਂ ਅਬੁਲ ਕਾਸਿਮ ﷺ ਦੀ ਨਾਫਰਮਾਨੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।"\[1]

ਤਰਮਿਧੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁਨਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਹਦੀਸ ਨੂੰ ਰਿਵਾਇਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਹਾ: ਅਤੇ ਨਬੀ ﷺ ਦੇ ਸਹਾਬਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਅਹਿਲ-ਏ-ਇਲਮ ਦਾ ਇਸੇ 'ਤੇ ਅਮਲ ਹੈ: ਕਿ

[1] \ ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (655) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਅਜ਼ਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਵੀ ਮਸਜਿਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲੇ, ਸਿਵਾਏ ਕਿਸੇ ਉਜ਼ਰ ਦੇ: ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਬਿਨਾ ਵੁਜ਼ੂ ਦੇ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋਵੇ।[1]

ਨੌਵਾਂ ਮਤਲਬ: ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਕਿੰਨਾ ਵਕਤ?

ਸੁੰਨਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਕਾਫ਼ੀ ਵਕਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ; ਕਿਉਂਕਿ ਅਬਦੁੱਲਾਹ ਇਬਨ ਮੁਗੱਫਲ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ) ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਨਬੀ ਕਰੀਮ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«بَيْنَ كُلِّ أَذَانَيْنِ صَلَاةٌ، بَيْنَ كُلِّ أَذَانَيْنِ صَلَاةٌ»، ثُمَّ قَالَ فِي الثَّالِثَةِ: «لِمَنْ شَاءَ»

ਹਰ ਦੋ ਅਜ਼ਾਨਾਂ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਨਮਾਜ਼ ਹੈ، ਹਰ ਦੋ ਅਜ਼ਾਨਾਂ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਨਮਾਜ਼ ਹੈ।"ਤੀਜੀ ਵਾਰੀ ਆਖਿਆ: "ਜੋ ਚਾਹੇ (ਉਹ ਪੜ੍ਹ ਲਵੇ)[2]. ਅਜ਼ਾਨੇਨ ਨਾਲ ਮੁਰਾਦ: ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਆਪਣੀ ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਵਕਫ਼ਾ ਰੱਖੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਹਾਜ਼ਰ ਲੋਕ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਰਕਾਤਾਂ ਅਦਾ ਕਰ ਸਕਣ, ਅਤੇ ਅਹਲ-ਏ-ਮਸਜਿਦ ਆ ਕੇ ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਣ।

ਇਮਾਮ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਜ਼ਾਨ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਇਕਾਮਤ ਵਿੱਚ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਨਾ ਕਰੇ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ

---

[1] ਸੁਨਨ ਤਿਰਮਿਜ਼ੀ: (1/ 397)، ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (204)।

[2] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (627) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (838) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਥੋੜ੍ਹਾ ਵਕਫ਼ਾ ਰੱਖੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਲੋਕ ਆ ਜਾਣ ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਹਾਜਤ ਹੋਵੇ (ਜੋ ਪਖਾਨੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ) ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲਵੇ"[1]।

ਦਸਵਾਂ ਮਤਲਬ: ਮੋਅਜ਼ਜ਼ਿਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਤੇ ਆਦਾਬ

ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਜ਼ਾਨ ਨਾਲ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤਆਲਾ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਚਾਹੇ; ਉਸਮਾਨ ਬਿਨ ਅਬੀ ਅਲ-ਆਸ ਰਜ਼ੀਅੱਲ੍ਹਾਹੁ ਅਨਹੁ ਦੀ ਹਦੀਸ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ:

«إِنَّ مِنْ آخِرِ مَا عَهِدَ إِلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ اتَّخِذَ مُؤَذِّنًا لَا يَأْخُذُ عَلَى أَذَانِهِ أَجْرًا».

«ਯਕੀਨਨ, ਰਸੂਲ ਅੱਲਾਹ ﷺ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਆਖਰੀ ਵਸੀਅਤ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰਾਂ ਜੋ ਆਪਣੀ ਅਜ਼ਾਨ 'ਤੇ ਕੋਈ ਉਜਰਤ ਨਾ ਲਵੇ।»[2].

ਅਲ-ਤਿਰਮਿਜ਼ੀ (ਰਹਿਮਹੁੱਲਾਹ) ਨੇ ਇਸ ਹਦੀਸ ਨੂੰ ਰਿਵਾਇਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਹਾ: ਅਤੇ ਇਸ 'ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਅਮਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਦਾ ਅਜ਼ਾਨ 'ਤੇ ਅਜਰ ਲੈਣਾ ਮਕਰੂਹ ਸਮਝਿਆ, ਅਤੇ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਲਈ ਇਹ ਮੁਸਤਹਬ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਜ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਸਵਾਬ ਦੀ ਨੀਅਤ ਰੱਖੇ।

ਅਤੇ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਬੈਤ-ਉਲ-ਮਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਬੈਤ-ਉਲ-ਮਾਲ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮਸਲਹਤਾਂ (ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ) ਲਈ ਹੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ

---

[1] ਸ਼ਰਹ ਉਮਦਤੁਲ ਫ਼ਿਕਹ ਲਿ-ਇਬਨ ਤੈਮੀਯਾ، ਕਿਤਾਬ: ਨਮਾਜ਼: (ਸ. 135)।

[2] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਤਿਰਮਿਜ਼ੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (209) 'ਤੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ: "ਇਹ ਹਦੀਸ ਹਸਨ ਹੈ।

ਹੈ, ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮਸਲਹਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਹਨ[1]।

ਅਤੇ ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਵਾਜਬ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜ ਨਮਾਜਾਂ ਦੀ ਅਜ਼ਾਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਦੇਣ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ﷺ ਦਾ ਫਰਮਾਨ ਹੈ:

«الإِمَامُ ضَامِنٌ، وَالمُؤَذِّنُ مُؤْتَمَنٌ»

«ਇਮਾਮ ਜ਼ਾਮਿਨ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਅਮਾਨਤਦਾਰ ਹੈ»[2] ਭਾਵ: ਕਿ ਉਹ ਨਮਾਜ਼ ਦੇ ਵਕਤਾਂ ਦਾ ਅਮਾਨਤਦਾਰ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਅਜ਼ਾਨ ਦੇ ਵਕਤ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਕ-ਸਾਫ਼ ਹੋ ਕੇ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਉਜ਼ਰ ਦੇ ਅਜ਼ਾਨ ਤੋਂ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਅਤੇ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਉੱਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਜ਼ਾਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਨਾਇਬ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰੇ।

ਮੋਅਜ਼ਜ਼ਿਨ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ:

(1) ਕਿ ਉਹ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਸਫਾਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੇ, ਅਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਕਾਮਿਆਂ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਜਮਾਤ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਆਬਾਦ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ:

---

[1] ਵੇਖੋ: ਅਲ-ਅਜ਼ਾਨ ਵਲ-ਇਕਾਮਤ ਲਿਲ-ਕਹਤਾਨੀ: (ਸ. 19)।

[2] ਇਸਨੂੰ ਅਬੂ ਦਾਊਦ ਨੇ ਨੰਬਰ (517) ਅਤੇ ਤਿਰਮਿਜ਼ੀ ਨੇ ਨੰਬਰ (207) ਨਾਲ ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ ਰਜ਼ੀ ਅੱਲ੍ਹਾ ਅਨਹੂ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

﴿إِنَّمَا يَعۡمُرُ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ مَنۡ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ وَأَقَامَ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَى ٱلزَّكَوٰةَ وَلَمۡ يَخۡشَ إِلَّا ٱللَّهَۖ فَعَسَىٰٓ أُوْلَٰٓئِكَ أَن يَكُونُواْ مِنَ ٱلۡمُهۡتَدِينَ18﴾

ਅੱਲਾਹ ਦੀਆਂ ਮਸੀਤਾਂ ਦੀ ਅਬਾਦਕਾਰੀ (ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ) ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਉਹੀਓ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਅੱਲਾਹ ਅਤੇ ਕਿਆਮਤ ਦਿਹਾੜੇ 'ਤੇ ਈਮਾਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜ਼ਕਾਤ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਛੁੱਟ ਅੱਲਾਹ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਨਹੀਂ। ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਇਹੋ ਲੋਕੀ ਸਿਧੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਹਨ। (ਸੂਰਤ ਅਤ-ਤੌਬਾ ਆਇਤ-18) ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਬਾਦ ਕਰਨਾ ਇਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ, ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਕੇ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਅੱਲਾਹ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਕੇ ਹੋਵੇ, 'ਆਬਾਦ ਕਰਨ' ਤੋਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਅਰਥ ਮੁਰਾਦ ਹਨ।[1]

(2) ਉਹ ਸਹੀ ਅਕੀਦਾ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਨ, ਤਹਾਰਤ ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਦੇ ਅਹਿਕਾਮ ਸਿੱਖੇ, ਅਤੇ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਚੰਗਾ-ਖਾਸਾ ਹਿੱਸਾ ਯਾਦ ਕਰੇ, ਅਤੇ ਇਸ ਯੋਗ ਹੋਵੇ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਮਾਮ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਦੀ ਨਿਆਬਤ ਕਰ ਸਕੇ।

(3) ਕਿ ਉਹ ਭਲਾਈ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਬੁਰਾਈ ਤੋਂ ਰੋਕੇ, ਅਤੇ ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਵੱਲ ਸਿਆਣਪ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਨਸੀਹਤ ਨਾਲ ਬੁਲਾਵੇ, ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਨਰਮੀ ਵਰਤੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਦੁੱਖ 'ਤੇ ਸਬਰ ਕਰੇ, ਅਤੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਇਮਾਮ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰੇ।

[1] ਵੇਖੋ: ਇਬਨ ਹਜਰ ਦੀ ਫ਼ਤਿਹ ਅਲ-ਬਾਰੀ (1/541)।

4. ਕਿ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਲਮ, ਇਬਾਦਤ ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਲਈ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਹਰ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੀਨ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਵੇ।

5. ਉਹ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਜਮਾਤ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਣ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਤਾਅਵੁਨ (ਸਹਿਯੋਗ) ਕਰੇ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛ-ਗਿੱਛ ਕਰੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਿਮਾਰਾਂ ਦੀ ਇਆਦਤ ਕਰੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਨਾਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰੇ, ਅਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਅਤੇ ਔਕੜਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਵੇ।

ਦੂਜਾ ਮਬਹਸ: ਇਮਾਮਤ ਦੇ ਅਹਕਾਮ

ਪਹਿਲਾ ਮੁੱਦਾ: ਇਮਾਮਤ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ

ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇਮਾਮਤ: ਨਮਾਜ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਦਾ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਪੇਰਵੀ ਕਰਨ। ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇਮਾਮ: ਉਹ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੇਰਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ[1]।

ਦੂਜਾ: ਇਮਾਮਤ ਦੀ ਸ਼ਰਈ ਹੈਸੀਅਤ ਤੇ ਇਸਦੀ ਫ਼ਜ਼ੀਲਤ

ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਇਮਾਮਤ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਅਮਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਲਮ, ਕਿਰਾਤ, ਅਦਾਲਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉੱਚੇ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਲੋਕ ਅੰਜਾਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੱਗੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ

[1] ਵੇਖੋ: ਹਾਸ਼ੀਆ ਅਰ-ਰੌਦ ਅਲ-ਮੁਰੱਬਾ': (2/296), ਕਹਤਾਨੀ ਦੀ ਅਲ-ਇਮਾਮਾ ਫ਼ੀ ਅਸ-ਸਲਾਤ: (ਸਫ਼ਾ 6)।

ਬਿਨਾਂ ਜਮਾਤ ਨਾਲ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਤਸੱਵੁਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਅਤੇ ਜਮਾਤ ਨਾਲ ਨਮਾਜ਼ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਆਇਰ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ[1]।

ਇਮਾਮਤ ਦੀਆਂ ਫ਼ਜ਼ੀਲਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ:

1- ਇਮਾਮਤ ਦੀ ਫਜ਼ੀਲਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਨਬੀ ਕਰੀਮ ﷺ ਨੇ ਖੁਦ ਸੰਭਾਲਿਆ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖ਼ੁਲਫ਼ਾ-ਏ-ਰਾਸ਼ਿਦੀਨ ਨੇ ਵੀ। ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੀ ਸੰਭਾਲਦੇ ਰਹੇ ਹਨ[2]।

2- ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇਮਾਮਤ ਇੱਕ ਫ਼ਜ਼ੀਲਤ ਵਾਲੀ ਸ਼ਰਈ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਫ਼ਜ਼ੀਲਤ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹੀ ਸੰਭਾਲਦੇ ਹਨ; ਕਿਉਂਕਿ ਨਬੀ ﷺ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ:

«يَؤُمُ القَوْمَ أَقْرَؤُهُمْ لِكِتَابِ اللَّهِ ...»

«ਕੌਮ ਦੀ ਇਮਾਮਤ ਉਹ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਰੱਬ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ...»[3]، ਅਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਜਾਣੀ-ਪਛਾਣੀ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਣਾ, ਉਸਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਦੀ ਦਲੀਲ ਹੈ[4]।

---

1 ਵੇਖੋ: ਅਲ-ਮੌਸੂਆ ਅਲ-ਫਿਕਹੀਆ ਅਲ-ਕੁਵੈਤੀਆ: (6/201)।

2 ਵੇਖੋ: ਅਲ-ਇਮਾਮਾ ਫ਼ੀ ਅਸ-ਸਲਾਤ ਲਿਲ-ਕਹਤਾਨੀ: (ص 9)।

3 ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਅਬੂ ਮਸਊਦ ਅਲ-ਅਨਸਾਰੀ ਰਜ਼ੀ ਅੱਲ੍ਹਾ ਅਨਹੁ ਤੋਂ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (673) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

4 ਵੇਖੋ: ਅਸ਼-ਸ਼ਰਹ ਅਲ-ਮੁਮਤਿ' ਅਲਾ ਜ਼ਾਦ ਅਲ-ਮੁਸਤਕਨਿ' (2/ 41)।

3- ਨਬੀ ﷺ ਦੀ ਇਮਾਮਾਂ ਲਈ ਇਰਸ਼ਾਦ ਦੀ ਦੁਆ; ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ ਰਜ਼ੀ ਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«الإِمَامُ ضَامِنٌ، وَالمُؤَذِّنُ مُؤْتَمَنٌ، اللَّهُمَّ أَرْشِدِ الأَئِمَّةَ، وَاغْفِرْ لِلْمُؤَذِّنِينَ»

«ਇਮਾਮ ਜ਼ਾਮਿਨ (ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ) ਹੈ, ਅਤੇ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਅਮਾਨਤਦਾਰ ਹੈ। ਹੇ ਅੱਲਾਹ! ਇਮਾਮਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰਾਹ ਦਿਖਾ, ਅਤੇ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ੀ ਬਖ਼ਸ਼।» (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਨੂਰ ਆਇਤ :55)[1]

ਅਤੇ ਅਰਥ: ਇਮਾਮ ਜ਼ਾਮਿਨ ਹੈ। ਭਾਵ: ਮੁਕਤਦੀਆਂ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦੇ ਸਹੀ ਹੋਣ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਸਬੰਧ ਉਸ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਮਤਲਬ: «ਹੇ ਅੱਲਾਹ! ਇਮਾਮਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਚਲਾ।» ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ: ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰਾਹ ਵੱਲ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਮੁਕੰਮਲ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰ ਸਕਣ[2]।

ਮਤਲਬ ਤੀਜਾ: ਇਮਾਮਤ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਹੱਕਦਾਰ ਕੌਣ

ਰਸੂਲ ﷺ ਨੇ ਇਮਾਮਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੱਕਦਾਰ ਅਤੇ ਪਹਿਲ ਦੇ ਯੋਗ ਵਿਅਕਤੀ ਬਾਰੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ, ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਰਸੂਲ ﷺ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ:

«يَؤُمُ القَوْمَ أَقْرَؤُهُمْ لِكِتَابِ اللَّهِ، فَإِنْ كَانُوا فِي القِرَاءَةِ سَوَاءً، فَأَعْلَمُهُمْ بِالسُّنَّةِ، فَإِنْ كَانُوا فِي السُّنَّةِ سَوَاءً، فَأَقْدَمُهُمْ هِجْرَةً، فَإِنْ كَانُوا فِي الهِجْرَةِ سَوَاءً، فَأَقْدَمُهُمْ سِلْمًا - وَفِي رِوَايَةٍ: سِنًّا - وَلَا يَؤُمَّنَّ الرَّجُلُ الرَّجُلَ فِي سُلْطَانِهِ»

[1] ਇਸਨੂੰ ਅਬੂ ਦਾਊਦ ਨੇ ਨੰਬਰ (517), ਅਤੇ ਤਿਰਮਿਜ਼ੀ ਨੇ ਨੰਬਰ (207) ਨਾਲ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

[2] ਵੇਖੋ: ਅਲ-ਐਨੀ ਦੀ ਸ਼ਰਹ ਅਬੀ ਦਾਊਦ (2/468), ਅਤੇ ਅਲ-ਮੁਨਾਵੀ ਦੀ ਫੈਜ਼ ਅਲ-ਕਦੀਰ (3/182)।

«ਕੌਮ ਦੀ ਇਮਾਮਤ ਉਹ ਕਰੇ ਜੋ ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ, ਫਿਰ ਜੇ ਉਹ ਕਿਰਾਤ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਉਹ ਜੋ ਸੁੰਨਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ, ਫਿਰ ਜੇ ਉਹ ਸੁੰਨਤ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਉਹ ਜੋ ਹਿਜਰਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਵੇ, ਫਿਰ ਜੇ ਉਹ ਹਿਜਰਤ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਉਹ ਜੋ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਵੇ - ਅਤੇ ਇੱਕ ਰਿਵਾਇਤ ਵਿੱਚ: ਉਮਰ ਵਿੱਚ - ਅਤੇ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਇਮਾਮਤ ਨਾ ਕਰੇ।» (57) ਤਾਂ ਇਮਾਮਤ ਦੇ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੋਗ ਅਤੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:[1]

1- ਉਹ ਜਿਸਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਰਆਨ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਤਿਲਾਵਤ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ — ਜੋ ਕੁਰਆਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ — ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਫਿਕਹ ਦਾ ਜਾਣਕਾਰ ਹੋਵੇ। ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਸਦੀ ਤਿਲਾਵਤ ਬਿਹਤਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਜਿਸਦੀ ਤਿਲਾਵਤ ਘੱਟ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਫਿਕਹ ਦਾ ਵੱਧ ਗਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਫਿਕਹ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰੀ ਨੂੰ ਉਸ ਕਾਰੀ ਉੱਤੇ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਜੋ ਫਿਕਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਨਮਾਜ਼ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅਹਿਕਾਮ ਦੀ ਫਿਕਹ ਦੀ ਲੋੜ, ਵਧੀਆ ਤਿਲਾਵਤ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੈ।

2- ਫਿਰ ਸੁੰਨਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਣਕਾਰ। ਜੇ ਦੋ ਇਮਾਮ ਕਿਰਾਤ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਧੇਰੇ ਫਕੀਹ ਅਤੇ ਸੁੰਨਤ

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (673) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਕਾਰ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਵਧੇਰੇ ਫਕੀਹ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਕਹਿਣ ਕਰਕੇ, ਰੱਬ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇਵੇ:

«فَإِنْ كَانُوا فِي القِرَاءَةِ سَوَاءً، فَأَعْلَمُهُمْ بِالسُّنَّةِ»

"ਜੇ ਉਹ ਕਿਰਆਤ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁੰਨਤ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ।"

3- ਫਿਰ ਕੁਫਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਹਿਜਰਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ, ਜੇ ਉਹ ਕਿਰਾਤ ਅਤੇ ਸੁੰਨਤ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ; ਉਸਦੇ ﷺ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ:

« فَإِنْ كَانُوا فِي السُّنَّةِ سَوَاءً، فَأَقْدَمُهُمْ هِجْرَةً»

«ਜੇ ਉਹ ਸੁੰਨਤ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹਿਜਰਤ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ।»

4- ਫਿਰ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ, ਜੇ ਉਹ ਹਿਜਰਤ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ; ਪਿਛਲੀ ਹਦੀਸ ਵਿੱਚ ਰਸੂਲ ﷺ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ:

«فَإِنْ كَانُوا فِي الهِجْرَةِ سَوَاءً، فَأَقْدَمُهُمْ سِلْمًا»

«ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਹਿਜਰਤ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਪਹਿਲ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲੇਗੀ ਜੋ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ।» ਭਾਵ: ਇਸਲਾਮ ਹੋਣਾ।

5- ਫਿਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਵਾਲਾ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ; ਕਿਉਂਕਿ ਪਿਛਲੀ ਹਦੀਸ ਦੀ ਇੱਕ ਰਿਵਾਇਤ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ﷺ ਦਾ ਫਰਮਾਨ ਹੈ:

«فَأَقْدَمُهُم سِنًّا»

«ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਬਜ਼ੁਰਗ» ਮਾਲਿਕ ਬਿਨ ਹੁਵੈਰਿਸ ਦੀ ਹਦੀਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰੱਬ ਉਸ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ:

«فَلْيُؤَذِّنْ لَكُمْ أَحَدُكُمْ، وَلْيَؤُمَّكُمْ أَكْبَرُكُمْ»

«ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਅਜ਼ਾਨ ਦੇਵੇ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤੁਹਾਡੀ ਇਮਾਮਤ ਕਰੇ।» (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਮੁਜਾਦਿਲਾ)[1]

ਨਬੀ ﷺ ਨੇ ਇਸ ਹਦੀਸ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਨ।

ਜੇਕਰ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਜਾਣ ਅਤੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਝਗੜਾ ਕਰਨ, ਜਦਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਇਮਾਮਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਚਿੱਠੀ ਪਾਈ ਜਾਵੇਗੀ। ਫਿਰ ਜਿਹੜਾ ਚਿੱਠੀ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਜਾਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਅੱਗੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਹੱਕਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਹਨ, ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨਾ ਮੁਮਕਿਨ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਬਾਕੀ ਹੱਕਾਂ ਵਾਂਗ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵੀ ਚਿੱਠੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅਤੇ ਘਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਆਪਣੇ ਮਿਹਮਾਨ ਨਾਲੋਂ ਇਮਾਮਤ ਦਾ ਵੱਧ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਲਤਾਨ - ਜੋ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਇਮਾਮ ਹੈ - ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਇਮਾਮਤ ਦਾ ਵੱਧ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਦੋਵੇਂ ਇਮਾਮਤ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣ; ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਸੱਲੱਲਾਹੁ ਅਲੈਹਿ ਵੱਸੱਲਮ ਦਾ ਫਰਮਾਨ ਹੈ:

«لَا يَؤُمَّنَّ الرَّجُلُ الرَّجُلَ فِي أَهْلِهِ وَلَا فِي سُلْطَانِهِ»

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (628) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (674) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

«ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਮਾਮਤ ਨਾ ਕਰੇ।»

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਮੁਕੱਰਰ ਇਮਾਮ ਹੈ; ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ - ਸਿਵਾਏ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ - ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਕ਼ਾਰੀ ਅਤੇ ਆਲਿਮ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ; ਇਹ ਪਿਛਲੀ ਹਦੀਸ ਦੇ ਆਮ ਹੁਕਮ ਕਾਰਨ ਹੈ।

ਅਤੇ ਇਬਨ ਉਮਰ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮਾ ਦਾ ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਇਬਨ ਉਮਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: «ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਇਮਾਮਤ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੋ।»[1]

ਅਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦੇਣਾ ਉਸਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਹੈ।

ਇੱਕ ਸਮਝਦਾਰ ਬੱਚੇ ਦੀ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਇਮਾਮਤ ਬਾਰੇ ਮਤਭੇਦ ਹੈ, ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਹੈ; ਅਮਰ ਬਿਨ ਸਲਮਾ ਰਦੀਅੱਲਾਹੁ ਅੰਹੋ ਦੀ ਰਿਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ।

«أَنَّهُ أَمَّ قَوْمَهُ فِي عَهْدِ النَّبِيِّ ﷺ وَهُوَ ابْنُ سِتٍّ أَوْ سَبْعِ سِنِينَ».

ਕਿ ਉਸਨੇ ਨਬੀ ﷺ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਮਾਮਤ ਕੀਤੀ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਛੇ ਜਾਂ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ।""[2]

---

[1] ਇਸਨੂੰ ਇਮਾਮ ਸ਼ਾਫ਼ਈ ਨੇ (ਅਲ-ਉੱਮ) (1/185) ਵਿੱਚ, ਅਬਦੁਰ-ਰਜ਼ਾਕ ਨੇ (ਅਲ-ਮੁਸੱਨਫ਼) (2/399) ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਬੈਹਕੀ ਨੇ (3/126) (5531) 'ਤੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਨਵਵੀ ਨੇ (ਅਲ-ਖ਼ੁਲਾਸਾ) (2/701) ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ: ਇਸਦੀ ਇਸਨਾਦ ਹਸਨ ਜਾਂ ਸਹੀਹ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਅਲਬਾਨੀ ਨੇ (ਇਰਵਾ-ਉਲ-ਗ਼ਲੀਲ) (2/302) ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਇਸਨਾਦ ਨੂੰ ਹਸਨ ਕਿਹਾ ਹੈ।

[2] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (4302) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਅਤੇ ਨਫ਼ਲ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਇਮਾਮਤ ਫ਼ਰਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਲਈ ਸਹੀ ਹੈ; ਮੁਆਜ਼ ਬਿਨ ਜਬਲ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅੰਹੁ ਦੀ ਹਦੀਸ ਦੇ ਕਾਰਨ।

«أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ العِشَاءَ، ثُمَّ يَرْجِعُ فَيُصَلِّي بِقَوْمِهِ تِلْكَ الصَّلَاةَ».

«ਕਿ ਉਹ ਨਬੀ ﷺ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ, ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਉਹੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਸਨ।»[1]

ਚੌਥਾ: ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਮਾਮਤ ਹਰਾਮ ਹੈ:

ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਮਾਮਤ ਮਨਾਹ ਹੈ:

1- ਔਰਤ ਦਾ ਮਰਦ ਦੀ ਇਮਾਮਤ ਕਰਨਾ, ਨਬੀ ﷺ ਦੇ ਆਮ ਫ਼ਰਮਾਨ ਦੇ ਕਾਰਨ:

«لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَّوْا أَمْرَهُمْ امْرَأَةً»

«ਉਹ ਕੌਮ ਕਦੇ ਵੀ ਸਫ਼ਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸ਼ਾਸਨ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ।»[2]، ਅਤੇ ਇਮਾਮਤ ਅਗਵਾਈ ਦੀ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਖ਼ਰੀ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੁੰਨਤ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ; ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ, ਰੱਬ ਉਸ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇ, ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਰਸੂਲ (ਸੱਲੱਲਾਹੁ ਅਲੈਹਿ ਵਸੱਲਮ) ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«خَيْرُ صُفُوفِ الرِّجَالِ أَوَّلُهَا، وَشَرُّهَا آخِرُهَا، وَخَيْرُ صُفُوفِ النِّسَاءِ آخِرُهَا، وَشَرُّهَا أَوَّلُهَا»

---

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (701) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (465) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[2] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (4425) ਦੇ ਤਹਿਤ ਹਜ਼ਰਤ ਅਬੂ ਬਕਰਾ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਲਾਹੁ ਅਨਹੁ) ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

"ਮਰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕਤਾਰਾਂ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋਣ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਬੁਰੀਆਂ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹੋਣ। ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕਤਾਰਾਂ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਆਖ਼ਿਰ ਵਿੱਚ ਹੋਣ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਬੁਰੀਆਂ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋਣ।"[1], ਅਤੇ ਇਹ ਉਸਦੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਅਤੇ ਪਰਦੇ ਲਈ ਹੈ, ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਇਮਾਮਤ ਲਈ ਅੱਗੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਇਸ ਸ਼ਰਈ ਅਸੂਲ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਅਹਲੇ ਇਲਮ ਨੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਇਜਮਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਮਾਮ ਇਬਨ ਹਜ਼ਮ (ਰਹਿਮਹੁੱਲਾ) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ: ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਔਰਤ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਇਮਾਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਣ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਔਰਤ ਹੈ, ਪਸ ਜੇਕਰ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਫਾਸਿਦ ਹੈ। (ਸੂਰਤ ਅਤ-ਤਗ਼ਾਬੁਨ: 64)[2]

2- ਮੁਹਦਿਸ ਅਤੇ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਨਜਾਸਤ ਹੋਵੇ, ਉਸਦਾ ਇਮਾਮ ਬਣਨਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਜੇਕਰ ਮੁਕਤਦੀਆਂ ਨੂੰ ਨਮਾਜ਼ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੱਕ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਸਹੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਮਰ ਬਿਨ ਖ਼ਤਾਬ ਰਜ਼ੀਅੱਲਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ।

«أَنَّهُ صَلَّى بِالنَّاسِ وَهُوَ جُنُبٌ، فَأَعَادَ، وَلَمْ يَأْمُرْهُمْ أَنْ يُعِيدُوا».

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (440) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[2] ਮਰਾਤਿਬ ਅਲ-ਇਜਮਾ: (ਪੰਨਾ 27).

«ਉਸਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਮਾਜ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਜੁਨੁਬ ਸਨ, ਫਿਰ (ਨਮਾਜ) ਦੁਹਰਾਈ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ» \[1]।

ਅਤੇ ਅਬਦੁਰ-ਰਹਿਮਾਨ ਬਿਨ ਮਹਿਦੀ (ਰੱਬ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰੇ) ਨੇ ਕਿਹਾ: ਇਸ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤੀ ਹੈ: ਜੁਨੁਬ ਦੁਹਰਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਹ ਨਹੀਂ ਦੁਹਰਾਉਣਗੇ, ਮੈਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮਤਭੇਦ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ।"[2].

3- ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਇਮਾਮਤ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੂਰਤ ਫਾਤਿਹਾ ਯਾਦ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਾ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਇਦਗਾਮ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਦਗਾਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤਆਲਾ ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਵਿੱਚ 'ਹਾ' ਦਾ 'ਰਾ' ਵਿੱਚ ਇਦਗਾਮ ਕਰਦਾ ਹੈ:

﴿ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ2﴾

ਸਾਰੀਆਂ ਤਾਰੀਫ਼ਾਂ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਉਸ ਅੱਲਾਹ ਲਈ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਕੁੱਲ ਜਹਾਨਾਂ ਦਾ ਰੱਬ ਹੈ। 2 (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਫ਼ਾਤਿਹਾ ਆਇਤ-2) ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਅੱਖਰ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਾ ਤਾਂ ਉਸ ਵਰਗਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਹ ਇੱਕ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਬਦਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ 'ਰਾ' ਨੂੰ 'ਯਾ' ਨਾਲ ਬਦਲਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਹ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਗਲਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਰਥ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਇਮਾਮਤ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ

---

[1] \ ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਦਾਰਕੁਤਨੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁਨਨ ਵਿੱਚ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (1371) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[2] ਸੁਨਨ ਅਦ-ਦਾਰ ਕੁਤਨੀ: (2/ 188)।

ਵਰਗੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਹੀ ਸਹੀ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਮਾਜ਼ ਦੇ ਇੱਕ ਰੁਕਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

4- ਉਸ ਬਿਦਅਤੀ ਦੀ ਇਮਾਮਤ ਜੋ ਆਪਣੀ ਬਿਦਅਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਾਫ਼ਿਰ ਕਹੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ: ਅੱਲ੍ਹਾਹ ਤਆਲਾ ਦੇ ਫਰਮਾਨ ਅਨੁਸਾਰ:

﴿أَفَمَن كَانَ مُؤۡمِنٗا كَمَن كَانَ فَاسِقٗاۚ لَّا يَسۡتَوُۥنَ18﴾

ਕੀ ਮੋਮਿਨ ਵੀ ਫ਼ਾਸਿਕ (ਝੂਠੇ) ਵਾਂਗ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। [ਸੂਰਤ ਅਸ-ਸਜਦਾ: 18]، ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਫਾਸਿਕ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਕਾਫਰ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਇਤਾਂ ਦੇ ਸਿਆਕ਼ ਤੋਂ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

5- ਜਿਸ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪੱਕਾ ਇਮਾਮ ਹੋਵੇ, ਉੱਥੇ ਉਸ (ਇਮਾਮ) ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਇਮਾਮਤ ਕਰਨਾ ਹਰਾਮ ਹੈ, ਸਿਵਾਏ ਉਸਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾਲ, ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਦੇਰ ਨਾਲ ਆਉਣ ਅਤੇ ਵਕਤ ਤੰਗ ਹੋਣ ਤੇ[1]।

ਪੰਜਵਾਂ: ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਮਾਮਤ ਨਫ਼ਰਤਯੋਗ ਹੈ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਮਾਮਤ ਨਫ਼ਰਤਯੋਗ ਹੈ: "ਹਰ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਇਮਾਮਤ (ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਅਗਵਾਈ) ਨਾਪਸੰਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ:"

1- ਲਹਾਨ: ਉਹ ਜੋ ਪੜ੍ਹਨ (ਕਿਰਾਤ) ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਗਲਤੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਫਾਤਿਹਾ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿੱਚ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਪੜ੍ਹੇ: (ਅਲ-ਹਮਦੁ ਲਿੱਲਾਹ)

---

[1] ਦੇਖੋ: ਅਲ-ਅਸਇਲਤੁ ਵਲ-ਅਜਵਿਬਤੁ ਅਲ-ਫ਼ਿਕ੍ਹੀਯਜਾ — ਅਸ-ਸਲਮਾਨ, ਜਿਲਦ 1, ਸਫ਼ਾ 163।

ਦਾਲ 'ਤੇ ਜ਼ਬਰ (ਫਤਹਾ) ਨਾਲ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਸਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਇਮਾਮਤ ਮਕਰੂਹ ਹੈ; ਨਬੀ ﷺ ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ:

«يَؤُمُ القَوْمَ أَقْرَؤُهُمْ لِكِتَابِ اللَّهِ»

«ਕੌਮ ਦੀ ਇਮਾਮਤ ਉਹ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ।» (ਆਇਤ-68)[1]

ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਲਹਿਨ (ਪੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਗਲਤੀ) ਫਾਤਿਹਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਹਿਵਨ, ਅਗਿਆਨਤਾ, ਜਾਂ ਜ਼ੁਬਾਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨੁਕਸ ਕਾਰਨ ਅਰਥ ਬਦਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਇਮਾਮਤ ਕਰਾਹਤ ਦੇ ਨਾਲ ਸਹੀ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਉਹ ਫਾਤਿਹਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਇਮਾਮਤ ਸਹੀ ਹੁੰਦੀ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਸ ਵਿੱਚ ਗਲਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ (ਨਮਾਜ਼) ਰੱਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਮਾਜ਼ ਨਾਲ ਖਿਲਵਾੜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

2- ਜੋ ਕੋਈ ਕੁਝ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ 'ਫ਼ਾ', 'ਤਾ' ਜਾਂ ਹੋਰ ਅੱਖਰ, ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਤਲਾਵਤ ਵਿੱਚ ਅੱਖਰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਕਰਦਾ ਹੈ।

3- ਫਾਸਿਕ ਅਤੇ ਉਹ ਬਿਦਅਤੀ ਜੋ ਆਪਣੀ ਬਿਦਅਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਾਫਰ ਨਹੀਂ ਹੈ[2]।

4- ਜੋ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੀ ਇਮਾਮਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਹੀ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਨਾਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਬੂ

---

[1] ਇਸ ਦੀ ਤਖ਼ਰੀਜ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਜ਼ਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

[2] ਵੇਖੋ: ਕੱਸ਼ਾਫ਼ ਅਲ-ਕਿਨਾ' (1/475) ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ।

ਉਮਾਮਾ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ) ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਰਸੂਲ ਅੱਲਾਹ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«ثَلَاثَةٌ لَا تُجَاوِزُ صَلَاتُهُمْ آذَانَهُمْ: العَبْدُ الآبِقُ حَتَّى يَرْجِعَ، وَامْرَأَةٌ بَاتَتْ وَزَوْجُهَا عَلَيْهَا سَاخِطٌ، وَإِمَامُ قَوْمٍ وَهُمْ لَهُ كَارِهُونَ»

«ਤਿੰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ: ਭਗੌੜਾ ਗੁਲਾਮ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਵਾਪਸ ਨਾ ਆ ਜਾਵੇ; ਉਹ ਔਰਤ, ਜਿਸਦਾ ਪਤੀ ਉਸ ਤੋਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਰਾਤ ਗੁਜ਼ਾਰ ਲਵੇ; ਅਤੇ ਉਹ ਇਮਾਮ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਕੌਮ ਨਾਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਹੋਵੇ।» (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਮਆਰਿਜ :70)[1]

ਇਮਾਮ ਅਲ-ਤਿਰਮਿਜ਼ੀ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਾਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਮਾਮਤ ਕਰੇ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਨਾਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹੋਣ। ਜੇਕਰ ਇਮਾਮ ਜ਼ਾਲਮ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਗੁਨਾਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ 'ਤੇ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਨਾਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਅਹਿਮਦ ਅਤੇ ਇਸਹਾਕ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਹੈ: ਜੇ ਇੱਕ, ਦੋ, ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਲੋਕ ਨਾਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕੌਮ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਉਸਨੂੰ ਨਾਪਸੰਦ ਨਾ ਕਰਨ।[2]

ਜੇਕਰ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਨਾਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸੁੰਨਤ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮਸਨੂਨ ਸੂਰਤਾਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ

---

[1] ਇਸਨੂੰ ਤਿਰਮਿਜ਼ੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (360) 'ਤੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ: ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਹਸਨ ਗ਼ਰੀਬ ਹੈ।

[2] ਸੁਨਨ ਅੱਤ-ਤਿਰਮਿਜ਼ੀ: (2/ 192).

ਠਹਿਰਾਅ ਵਾਲੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਇਮਾਮਤ ਮਕਰੂਹ (ਨਾਪਸੰਦ) ਨਹੀਂ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੱਕ ਦੇ ਨਾਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਾਪਸੰਦਗੀ ਦਾ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੱਕ ਦੇ ਨਾਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਸੀਹਤ ਕਰੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਏ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤੇ; ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੁੰਨਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੇ। ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਅੱਲਾਹ ਉਸਦੀ ਨੀਅਤ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਦੇਖੇਗਾ, ਤਾਂ ਅੱਲਾਹ ਉਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਆਸਾਨ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।[1]

ਛੇਵਾਂ ਮਸਲਾ: ਮਾਅਮੂਮਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਮਾਮ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ

ਸੁਨਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਮਾਮ ਮਾਮੂਮਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਉਹ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਣ ਤਾਂ ਇਮਾਮ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ; ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਨਬੀ ﷺ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਗੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹਾਬਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਬਤ ਹੈ।

«أَنَّ جَابِرًا وَجَبَّارًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُما وَقَفَ أَحَدُهُمَا عَنْ يَمِينِهِ ﷺ وَهُوَ يُصَلِّي وَالآخَرُ عَنْ يَسَارِهِ، فَأَخَذَ بِأَيْدِيهِمَا حَتَّى أَقَامَهُمَا خَلْفَهُ».

“ਜਾਬਰ ਅਤੇ ਜੱਬਾਰ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮਾ, ਇੱਕ ਨਬੀ ﷺ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹ

[1] ਵੇਖੋ: ਅਲ-ਸ਼ਰਹ ਅਲ-ਮੁਮਤਿ‘ ਅਲਾ ਜ਼ਾਦ ਅਲ-ਮੁਸਤਕਨਿ‘ (4/ 253)।

ਰਹੇ ਸਨ। ਤਾਂ ਨਬੀ ﷺ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।" \[1]

ਅਤੇ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਇਮਾਮ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸਦੇ ਬਰਾਬਰ ਖੜਾ ਹੋਵੇਗਾ; ਇਬਨ ਅੱਬਾਸ ਰਜ਼ੀਅਲਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮਾ ਦੇ ਕੌਲ ਕਰਕੇ:

«قَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُصَلِّي، فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ، فَأَخَذَ بِأُذُنِي فَأَدَارَنِي عَنْ يَمِينِهِ».

«ਰਸੂਲ ਅੱਲਾਹ ﷺ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ, ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਘੁਮਾ ਦਿੱਤਾ»\[2]।

ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਮਰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸਫ਼ਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋਣਗੀਆਂ; ਅੰਸ ਰਦੀਅੱਲਾਹੁ ਅੰਹੋ ਦੀ ਰਿਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ:

«صَفَفْتُ أَنَا وَاليَتِيمُ وَرَاءَ النَّبِيِّ ﷺ، وَالعَجُوزُ مِنْ وَرَائِنَا».

"ਮੈਂ ਅਤੇ ਯਤੀਮ ਨੇ ਨਬੀ ﷺ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸਫ਼ ਬਣਾਈ, ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਔਰਤ ਸਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਸੀ।"\[3]

ਇਮਾਮ ਨੂੰ ਕਤਾਰ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਖੜਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅੱਲਾਮਾ ਇਬਨ ਬਾਜ਼ (ਰੱਬ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰੇ) ਨੇ ਕਿਹਾ: «ਸੁਨਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਮਾਮ ਮਸਜਿਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਉਹ ਅਮਲੀ ਸੁਨਤ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਮਲ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਨ।»\[4]

---

1 ਮੁਸਲਿਮ ਦੁਆਰਾ ਰਿਵਾਇਤ: (3010) ਜਾਬਿਰ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅੰਹੁ ਤੋਂ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਹਦੀਸ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ।

2 ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (6316) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (763) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

3 ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (380) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (658) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

4 ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ੇਖ ਸਈਦ ਅਲ-ਕਹਤਾਨੀ (ਰੱਬ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰੇ) ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ "ਅਲ-ਇਮਾਮਾ ਫੀ ਅਲ-ਸਲਾਤ" (ਸਫ਼ਾ: 55) ਵਿੱਚ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਰਹਿਮਤੁੱਲਾ ਅਲੈਹ) ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਫਰਮਾਇਆ: ਕਤਾਰ ਇਮਾਮ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵਿਚਕਾਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਰ ਕਤਾਰ ਦਾ ਸੱਜਾ ਪਾਸਾ ਉਸਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹ ਵਾਜਿਬ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਕਤਾਰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਸ਼ੁਰੂ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਸੱਤਵਾਂ ਮੁੱਦਾ: ਇਮਾਮ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ

ਮਾਮੂਮ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਮਾਜ ਦੇ ਅਮਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਮਾਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੇ, ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਮਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਪੇਰਵੀ ਕਰੇ। ਪੇਰਵੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ (ਮਾਮੂਮ) ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਮਾਮ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰੇ, ਬਲਕਿ ਉਹ ਉਸਦੇ ਅਮਲਾਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਮਲ ਕਰੇ। ਇਸ ਦਾ ਤਕਾਜ਼ਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਨਾ ਕਰੇ; ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹਜ਼ਰਤ ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ) ਨਬੀ ਕਰੀਮ ﷺ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«إِنَّمَا جُعِلَ الإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ، فَلَا تَخْتَلِفُوا عَلَيْهِ، فَإِذَا رَكَعَ، فَارْكَعُوا، وَإِذَا قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، فَقُولُوا: رَبَّنَا لَكَ الحَمْدُ، وَإِذَا سَجَدَ فَاسْجُدُوا، وَإِذَا صَلَّى جَالِسًا، فَصَلُّوا جُلُوسًا أَجْمَعُونَ، وَأَقِيمُوا الصَّفَّ فِي الصَّلَاةِ؛ فَإِنَّ إِقَامَةَ الصَّفِّ مِنْ حُسْنِ الصَّلَاةِ»

«ਇਮਾਮ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਮੁਖ਼ਾਲਫ਼ਤ ਨਾ ਕਰੋ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਰੁਕੂ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਰੁਕੂ ਕਰੋ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਹੇ: 'ਸਮੀਅੱਲਾਹੁ ਲਿਮਨ ਹਾਮਿਦਾਹੁ', ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਹੋ: 'ਰੱਬਨਾ ਲਕਲ ਹਮਦੁ', ਅਤੇ ਜਦੋਂ

ਉਹ ਸਜਦਾ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਸਜਦਾ ਕਰੋ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੈਠ ਕੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੇ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਵੀ ਬੈਠ ਕੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੋ। ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਤਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਰੱਖੋ; ਕਿਉਂਕਿ ਕਤਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਰੱਖਣਾ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ।» (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਮੁਰਸਲਾਤ: 77)[1]

ਸਾਰੇ ਅਰਕਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਮਾਮ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਹਰਾਮ ਹੈ; ਅਨਸ ਬਿਨ ਮਾਲਿਕ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਦਿਨ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ ﷺ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਾਈ, ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲਈ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਕਰਕੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«أَيُّهَا النَّاسُ، إِنِّي إِمَامُكُمْ، فَلَا تَسْبِقُونِي بِالرُّكُوعِ وَلَا بِالسُّجُودِ، وَلَا بِالقِيَامِ وَلَا بِالانْصِرَافِ؛ فَإِنِّي أَرَاكُمْ أَمَامِي وَمِنْ خَلْفِي»

«ਹੇ ਲੋਕੋ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਇਮਾਮ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਰੁਕੂ, ਸਜਦੇ, ਕ਼ਿਆਮ (ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ) ਅਤੇ (ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ) ਮੁੜਨ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲ ਨਾ ਕਰੋ; ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ।»[2]. ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ) ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਨਬੀ ਕਰੀਮ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«أَمَا يَخْشَىٰ أَحَدُكُمْ إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ قَبْلَ الإِمَامِ، أَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ رَأْسَهُ رَأْسَ حِمَارٍ، أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ صُورَتَهُ صُورَةَ حِمَارٍ»

«ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਡਰਦਾ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਮਾਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਕਿਤੇ ਅੱਲਾਹ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਗਧੇ ਦਾ

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (722) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (417) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[2] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (426) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸਿਰ ਨਾ ਬਣਾ ਦੇਵੇ, ਜਾਂ ਅੱਲਾਹ ਉਸ ਦੀ ਸੂਰਤ ਗਧੇ ਵਰਗੀ ਨਾ ਕਰ ਦੇਵੇ?» (ਸੂਰਤ ਅਨ-ਨਾਜ਼ੀਆਤ: 79)[1]

ਜੋ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਇਮਾਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਕਬੀਰਤੁਲ-ਇਹਰਾਮ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ; ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਮਾਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੜ੍ਹੇ, ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ।

ਅੱਠਵਾਂ ਮਤਲਬ: ਇਮਾਮਤ ਅਤੇ ਜਮਾਤ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁਕਮ

ਇਮਾਮਤ ਅਤੇ ਜਮਾਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੁਕਮ:

1- ਅਕਲ ਅਤੇ ਫ਼ਜ਼ੀਲਤ ਵਾਲੇ ਬਾਲਗ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਮਾਮ ਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਨਬੀ ﷺ ਨੇ ਕਿਹਾ:

«لِيَلِنِي مِنْكُمْ أُولُوا الأَحْلَامِ وَالنُّهَى، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ»

«ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਸਮਝ ਅਤੇ ਅਕਲ ਵਾਲੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ, ਫਿਰ ਉਹ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਉਣਗੇ, ਫਿਰ ਉਹ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਉਣਗੇ» (ਸੂਰਤ ਅਨ-ਨਿਸਾ ਆਇਤ:80)[2]

➔ 2- ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨਾ: ਨਮਾਜ਼ੀਆਂ ਲਈ ਮੁਸਤਹੱਬ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਵੱਲ ਅੱਗੇ ਵਧਨ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ, ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਚਣ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਜ਼ਰਤ ਅਬੂ ਸਈਦ ਖ਼ੁਦਰੀ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਤੋਂ

---

[1] \ ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (691) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (427) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[2] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (432) ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਬਦੁੱਲਾ ਬਿਨ ਮਸਊਦ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਰਸੂਲ ਅੱਲਾਹ ﷺ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਹਾਬਾ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ਰਮਾਇਆ:

«تَقَدَّمُوا فَأْتَمُّوا بِي، وَلْيَأْتَمَّ بِكُمْ مَن بَعْدَكُمْ، لَا يَزَالُ قَوْمٌ يَتَأَخَّرُونَ حَتَّى يُؤَخِّرَهُمُ اللَّهُ»

«ਅੱਗੇ ਵਧੋ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰੋ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਵਾਲੇ ਤੁਹਾਡੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਨ। ਇੱਕ ਕੌਮ ਪਿੱਛੇ ਹਟਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਅੱਲਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।»

[1]، ਅਤੇ ਹਜ਼ਰਤ ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ) ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਰਸੂਲ ਅੱਲਾਹ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِي النِّدَاءِ وَالصَّفِّ الأَوَّلِ، ثُمَّ لَمْ يَجِدُوا إِلَّا أَنْ يَسْتَهِمُوا عَلَيْهِ لَاسْتَهَمُوا»

«ਜੇ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਕੀ ਫ਼ਜ਼ੀਲਤ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਚਿੱਠੀਆਂ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਾ ਮਿਲਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਪਾਂਦੇ।»[2], ਅਤੇ ਅਰਥ:

«لَاسْتَهَمُوا عَلَيْهِ»

«ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਉੱਤੇ ਕੁਰਆ ਪਾਉਂਦੇ» ਭਾਵ: ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਕੁਰਆ ਪਾਉਂਦੇ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਕੌਣ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਵੇ।

ਰਹੀ ਗੱਲ ਔਰਤਾਂ ਦੀ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪਿਛਲੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣਾ ਮੁਸਤਹੱਬ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ ਰਜ਼ੀਅੱਲਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਰਸੂਲ ਅੱਲ੍ਹਾ ﷺ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ:

---

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (438) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[2] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (615) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (437) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

«خَيْرُ صُفُوفِ الرِّجَالِ أَوَّلُهَا، وَشَرُّهَا آخِرُهَا، وَخَيْرُ صُفُوفِ النِّسَاءِ آخِرُهَا، وَشَرُّهَا أَوَّلُهَا»

"ਮਰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕਤਾਰਾਂ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋਣ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਬੁਰੀਆਂ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹੋਣ। ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕਤਾਰਾਂ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਆਖ਼ਿਰ ਵਿੱਚ ਹੋਣ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਬੁਰੀਆਂ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋਣ।" ਇਹ ਉਸ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ (ਔਰਤਾਂ) ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪਰਦੇ ਦੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਉਹ ਮਰਦਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸੇ ਢੱਕੀ ਹੋਈ ਥਾਂ 'ਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ, ਫਿਰ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਲੀ ਕਤਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।[12]

3- ਇਮਾਮ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਫਾਤਿਹਾ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਨਾ ਕਰੇ, ਅਤੇ ਧੀਰੇ-ਧੀਰੇ ਪੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਜੋ ਮਾਮੂਮ ਇਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਸਕੇ[3]।

4- ਸੱਫ਼ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਅਕੇਲੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ; ਕਿਉਂਕਿ ਵਾਬਿਸ਼ਾ ਬਿਨ ਮਅਬਦ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਕਤਾਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਅਕੇਲਾ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਨਬੀ ﷺ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਆਪਣੀ ਨਮਾਜ਼ ਦੁਬਾਰਾ ਪੜ੍ਹੇ[4]।

---

1 ਵੇਖੋ: ਇਬਨ ਬਾਜ਼ ਦਾ ਮਜਮੂ' ਫ਼ਤਾਵਾ (12/ 196)।

2 ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (440) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

3 ਵੇਖੋ: ਅਲ-ਮਨਜ਼ਾਰ ਫ਼ੀ ਬਯਾਨ ਕਸੀਰ ਮਿਨ ਅਲ-ਅਖ਼ਤਾਅ ਅਸ਼-ਸ਼ਾਇਆ, ਸਾਲੇਹ ਆਲ ਅਸ਼-ਸ਼ੇਖ਼, ਸਫ਼ਾ (53)।

4 ਇਸਨੂੰ ਤਿਰਮਿਜ਼ੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (230) 'ਤੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ: 'ਵਾਬਿਸਾ ਦੀ ਹਦੀਸ ਹਸਨ ਹੈ।'

ਨੌਵਾਂ: ਉਹ ਸੁੰਨਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਮਾਮ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਮਾਮ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਮਾਮਤ ਵਿੱਚ ਨਬੀ ਕਰੀਮ ਸੱਲੱਲਾਹੁ ਅਲੈਹਿ ਵਸੱਲਮ ਦੀ ਸੁੰਨਤ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰੇ, ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸੁੰਨਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ:

1- ਆਪਣੀ ਨਮਾਜ਼ ਨੂੰ ਹਲਕਾ ਰੱਖੇ, ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖੇ। ਭਾਵ, ਇਮਾਮ ਆਪਣੀ ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸਹਿਜ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਜਲਦੀ ਨਾ ਕਰੇ ਕਿ ਮਾਮੂਮ ਨਮਾਜ਼ ਦੇ ਅਰਕਾਨ ਅਤੇ ਵਾਜਿਬਾਤ ਨੂੰ ਅਦਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਿਰਾਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਹਿਜ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਆਪਣੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੂਰੀ ਕਰ ਸਕਣ। ਹਜ਼ਰਤ ਅਬੂ ਮਸਉਦ ਅਨਸਾਰੀ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ:

وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي لَأَتَأَخَّرُ عَنْ صَلَاةِ الغَدَاةِ -يَعْنِي: صَلَاةَ الصُّبْحِ- مِنْ أَجْلِ فُلَانٍ مِمَّا يُطِيلُ بِنَا، فَمَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فِي مَوْعِظَةٍ أَشَدَّ غَضَبًا مِنْهُ يَوْمَئِذٍ، ثُمَّ قَالَ: «إِنَّ مِنْكُمْ مُنَفِّرِينَ، فَأَيُّكُمْ مَا صَلَّى بِالنَّاسِ فَلْيُخَفِّفْ؛ فَإِنَّ فِيهِمُ الضَّعِيفَ وَالكَبِيرَ وَذَا الحَاجَةِ»

ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਕਸਮ, ਯਾ ਰਸੂਲੱਲਾਹ, ਮੈਂ ਸਬਾਹ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਫਲਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਕਰਕੇ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਲੰਬੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਰਸੂਲੱਲਾਹ ﷺ ਨੂੰ ਉਸ ਦਿਨ ਜਿੰਨਾ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਫਿਰ ਆਪ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ: «ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਲੋਕ (ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ) ਨਫ਼ਰਤ ਦਿਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ, ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਾਏ, ਉਸਨੂੰ ਹਲਕੀ (ਨਮਾਜ਼) ਪੜ੍ਹਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ;

ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮਜ਼ੋਰ, ਬਜ਼ੁਰਗ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤਮੰਦ ਲੋਕ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।» [ਸੂਰਤ ਅਜ਼-ਜ਼ੁਖਰੁਫ: 87][1]

2- ਨਮਾਜ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਧਾਰਨ ਅਤੇ ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਣਾ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨਬੀ ﷺ ਦਾ ਅਮਲ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੋਮਿਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਹੁਕਮ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨੁਮਾਨ ਬਿਨ ਬਸ਼ੀਰ ਰਜ਼ੀ ਅੱਲਾਹ ਅਨਹੁ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ:

كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُسَوِّي صُفُوفَنَا حَتَّى كَأَنَّمَا يُسَوِّي بِهَا الْقِدَاحَ، حَتَّى رَأَىٰ أَنَّا قَدْ عَقَلْنَا عَنْهُ، ثُمَّ خَرَجَ يَوْمًا فَقَامَ، حَتَّى كَادَ يُكَبِّرُ، فَرَأَىٰ رَجُلًا بَادِيًا صَدْرُهُ مِنَ الصَّفِّ، فَقَالَ: «عِبَادَ اللَّهِ لَتُسَوُّنَّ صُفُوفَكُمْ، أَوْ لَيُخَالِفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ وُجُوهِكُمْ»

ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ ﷺ ਸਾਡੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਤੀਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੇਖ ਲਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਹ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਗਏ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਹ ਬਾਹਰ ਆਏ ਅਤੇ (ਨਮਾਜ਼ ਲਈ) ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਤਕਬੀਰ ਕਹਿਣ ਹੀ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਿਸਦਾ ਸੀਨਾ ਕਤਾਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ: «ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਬੰਦਿਓ! ਆਪਣੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਰ ਲਵੋ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅੱਲਾਹ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫੁੱਟ ਪਾ ਦੇਵੇਗਾ।» **\[ਅਲ-ਅਨਆਮ: 88]**[2]

---

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (90) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[2] ਇਸਨੂੰ ਬੁਖਾਰੀ (717) ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ (436) ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਮੁਸਲਿਮ ਦੀ ਹੈ।

ਕਿਹਾ ਇਮਾਮ ਨਵਵੀ ਰਹਿਮਾਹੁੱਲਾਹ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ: ਅਲ-ਕਿਦਾਹ (ਕ਼ਾਫ਼ 'ਤੇ ਜ਼ੇਰ ਨਾਲ): ਇਹ ਤੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਹ ਲੱਕੜਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੜਿਆ ਅਤੇ ਤਰਾਸ਼ਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਏਨੀ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਤੀਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ[1]।

3- ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇਣਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਨ, ਫਿਰ ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਮੀ ਰਹਿ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਖਰੀ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਨਬੀ ﷺ ਦਾ ਫਰਮਾਨ ਹੈ:

«أَلَا تَصُفُّونَ كَمَا تَصُفُّ المَلَائِكَةُ عِندَ رَبِّهَا؟»

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਫ਼ਬੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਜਿਵੇਂ ਫ਼ਰਿਸ਼ਤੇ ਆਪਣੇ ਰੱਬ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਹਾ: ਹੇ ਰੱਬ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਰੱਬ ਦੇ ਕੋਲ ਫਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ ਹੋ? ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ:

«يُتِمُّونَ الصُّفُوفَ الأُوَلَ، وَيَتَرَاصُّونَ فِي الصَّفِّ»

ਉਹ ਪਹਿਲੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਜੁੜ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। (ਆਇਤ-90)[2]

4- ਨਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਨਬੀ ﷺ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਨੀ। ਆਪ ﷺ ਦਾ ਆਮ ਤਰੀਕਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਫਜਰ ਵਿੱਚ ਮੁਫੱਸਲ ਦੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ ਸੂਰਤਾਂ, ਮਗਰਿਬ ਵਿੱਚ ਛੋਟੀਆਂ, ਅਤੇ ਈਸ਼ਾ, ਦੁਪਹਿਰ ਅਤੇ

---

[1] ਸ਼ਰਹ ਸਹੀਹ ਮੁਸਲਿਮ ਲਿਲ-ਨਵਵੀ, ਜਿਲਦ 4, ਸਫ਼ਾ 157.

[2] ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹਦੀਸ ਨੰ: (430), ਜਾਬਿਰ ਬਿਨ ਸਮੁਰਾ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਦੀ ਹਦੀਸ ਤੋਂ।

ਅਸਰ ਵਿੱਚ ਦਰਮਿਆਨੀਆਂ ਸੂਰਤਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੁਲੇਮਾਨ ਬਿਨ ਯਸਾਰ, ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅੰਹੁ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ:

«مَا صَلَّيْتُ وَرَاءَ أَحَدٍ أَشْبَهَ صَلَاةً بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ مِنْ فُلَانٍ، قَالَ سُلَيْمَانُ: كَانَ يُطِيلُ الرَّكْعَتَيْنِ الأُوَلَيْنِ مِنَ الظُّهْرِ، وَيُخَفِّفُ الأُخْرَيَيْنِ، وَيُخَفِّفُ العَصْرَ، وَيَقْرَأُ فِي المَغْرِبِ بِقِصَارِ المُفَصَّلِ، وَيَقْرَأُ فِي العِشَاءِ بِوَسَطِ المُفَصَّلِ، وَيَقْرَأُ فِي الصُّبْحِ بِطُوَالِ المُفَصَّلِ»

«ਮੈਂ ਫਲਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਅਜਿਹੀ ਨਮਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੀ ਜੋ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ ﷺ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ-ਜੁਲਦੀ ਹੋਵੇ।» ਸੁਲੈਮਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਉਹ ਜ਼ੁਹਰ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਰਕਾਤਾਂ ਲੰਬੀਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਦੋ ਛੋਟੀਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਅਸਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਛੋਟੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਗ਼ਰਿਬ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਮੁਫੱਸਲ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਸੂਰਤਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ, ਈਸ਼ਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਮੁਫੱਸਲ ਦੀਆਂ ਦਰਮਿਆਨੀਆਂ ਸੂਰਤਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਫਜਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਮੁਫੱਸਲ ਦੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ ਸੂਰਤਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ। (ਸੂਰਤ ਅੰਨ-ਨਿਸਾ ਆਇਤ-91:4)[1]

ਅਤੇ ਤਿਵਾਲ ਅਲ-ਮੁਫੱਸਲ: ਸੂਰਤ ਅਲ-ਹੁਜਰਾਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੂਰਤ ਅਲ-ਬੁਰੂਜ ਤੱਕ, ਅਤੇ ਅਲ-ਅਵਸਾਤ: ਸੂਰਤ ਅਲ-ਬੁਰੂਜ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੂਰਤ ਅਲ-ਬੱਯਿਨਹ ਤੱਕ, ਅਤੇ ਅਲ-ਕਿਸਾਰ: ਸੂਰਤ ਅਲ-ਬੱਯਿਨਹ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੱਕ[2]।

---

1 ਇਸਨੂੰ ਇਮਾਮ ਨਸਾਈ ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ: (982), ਹਾਫ਼ਿਜ਼ ਨੇ ਬੁਲੂਗ਼ ਅਲ-ਮਰਾਮ, ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (286) ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ: ਇਸਦੀ ਸਨਦ ਸਹੀਹ ਹੈ।

2 ਵੇਖੋ: ਮਿਰਕਾਤ ਅਲ-ਮਫਾਤੀਹ (2/700)।

ਦਸਵਾਂ: ਇਮਾਮ ਦੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ

ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਇਮਾਮ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਥੰਮ੍ਹ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਤਾਕਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਮਸਜਿਦ ਦਾਅਵਤ ਫੈਲਾਉਣ, ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨ, ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪੈਗਾਮ ਪੂਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਮਾਮ ਆਲਿਮ, ਅਕਲਮੰਦ, ਡੂੰਘੀ ਸੂਝ ਵਾਲਾ, ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਜਮਾਤ ਅਤੇ ਮੁਹੱਲੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਚੰਗਾ ਅਤੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਲੀਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਖ਼ੈਰ ਅਤੇ ਨੇਕੀ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਇਮਾਮ ਸਨ ਜੋ ਇਮਾਮਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਨਬੀ ﷺ ਹੀ ਇਮਾਮ ਸਨ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੁਲਫ਼ਾ-ਏ-ਰਾਸ਼ਿਦੀਨ, ਫਿਰ ਅਮੀਰ, ਸੈਨਾਪਤੀ, ਉਲਮਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਸਤੀਆਂ। ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅਹੁਦੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਦੀਨ, ਅਖ਼ਲਾਕ, ਇਲਮ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਉੱਚਾ ਦਰਜਾ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।

ਇੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਹੁਦੇ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਮਾਮਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਅਸਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਾਂ 'ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਮਸਜਿਦ ਹੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਕਥਨੀ ਅਤੇ ਕਰਨੀ ਵਿੱਚ ਏਕਤਾ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਇਮਾਮ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਬੁੱਧੀ ਵਿੱਚ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਉਸਦਾ ਅਖਲਾਕ ਅਤੇ

ਵਿਵਹਾਰ ਬੁਰਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਲਾਭ ਦੀ ਬਜਾਏ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇਮਾਮ ਦਾ ਕੰਮ ਨਮਾਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਭਲਾਈ, ਨੇਕੀ ਅਤੇ ਸਹੀ ਰਾਹ ਵੱਲ ਸੇਧ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਅਗਿਆਨੀ ਇਮਾਮ ਲਈ ਇਸ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ।

ਕਈ ਵਾਰ ਇਮਾਮ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਇਸ ਅਹੁਦੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਇਸ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੂਜੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਨਮਾਜ਼ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਦੇਰ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸੂਰਤਾਂ ਜਾਂ ਆਇਤਾਂ ਦੀ ਦੁਹਰਾਈ ਲਈ ਪੂਰਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ; ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਖਾਸ ਸੂਰਤਾਂ ਜਾਂ ਆਇਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧਦਾ।

ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਖਾਹਿਸ਼, ਜਹਾਲਤ, ਵਿਵਾਦ ਜਾਂ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਕੱਟੜਤਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਨਿਰਪੱਖਤਾ, ਤਰਬੀਅਤੀ ਰਾਹਦਾਰੀ, ਅਤੇ ਹਿਕਮਤ ਤੇ ਚੰਗੀ ਨਸੀਹਤ ਨਾਲ ਦਾਵਤ ਦੇਣ ਤੋਂ ਭਟਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬੇਸ਼ਕ ਇਸ ਦੀਨ ਵਿੱਚ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਅਸਰ ਹੈ; ਇਹ ਹਿਦਾਇਤ ਦਾ ਉਹ ਮੀਨਾਰ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਬੰਦਾ ਆਪਣੇ ਰੱਬ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਈਮਾਨ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਰੇ ਮਿਲ ਕੇ ਨੇਕੀ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣ ਅਤੇ ਬੁਰਾਈ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ। ਅਤੇ ਮਸਜਿਦ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅੱਲਾਹ ਉਸ ਲਈ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਇਮਾਮ

ਮੁਕੱਰਰ ਨਾ ਕਰੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਾਰੇ ਇਲਮੀ ਅਤੇ ਅਖ਼ਲਾਕੀ ਗੁਣ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ ਜੋ ਇਸ ਮਹਾਨ ਅਹੁਦੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ, ਅਤੇ ਜੋ ਇਸ ਮਹਾਨ ਸੇਵਾ ਦੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕੇ।

ਇਮਾਮ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਇਲਮੀ ਸ਼ਰਤਾਂ:

1 - ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਲਈ ਅਮਲ ਦਾ ਇਖਲਾਸ; ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਅੱਲਾਹ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਸਮਰਥਨ-ਪ੍ਰਾਪਤ, ਕਾਮਯਾਬ, ਮਕਬੂਲ ਅਤੇ ਮਹਿਬੂਬ ਹੋਵੇ।

2 - ਦਿਖਾਵੇ ਅਤੇ ਸ਼ੇਖੀ ਤੋਂ ਬਚਣਾ; ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਮਲੇ ਮਕਸਦਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਅਮਲਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਨੀਅਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਉਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਉਸਨੇ ਨੀਅਤ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਜੋ ਕੋਈ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅੱਲਾਹ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਲੀਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

3- ਉਹ ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਕਿਤਾਬ (ਕੁਰਆਨ) ਦਾ ਹਾਫ਼ਿਜ਼ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਯਾਦ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਨਾਲ ਦੁਹਰਾਈ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਕੁਰਆਨ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਉਸ ਦਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦਾ ਵਿਰਦ ਹੋਵੇ।

4- ਕੁਝ ਨਬਵੀ ਹਦੀਸਾਂ ਹਿਫਜ਼ ਕਰਨਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਿਆਜ਼-ਉਸ-ਸਾਲੇਹੀਨ, ਅਰਬਈਨ ਨਵਵੀ, ਬੁਲੂਗ-ਉਲ-ਮਰਾਮ, ਜਾਂ ਹਦੀਸ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੋਂ।

5 - ਸਹੀ ਅਕੀਦਾ ਸਿੱਖਣਾ, ਜੋ ਸਲਫ਼ ਸਾਲੇਹ ਦਾ ਅਕੀਦਾ ਹੈ।

6 - ਧਰਮ ਦੇ ਅਹਕਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਫਿਕਹ ਸਿੱਖੇ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਬਾਦਤ ਦੀ ਫਿਕਹ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਤਹਾਰਤ,

ਨਮਾਜ਼, ਜਕਾਤ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੀ ਫਿਕਹ; ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਕਮਾਈ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦੇ ਜ਼ਾਬਤੇ ਜਾਣ ਸਕੇ, ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾਧੜੀ, ਫ਼ਰੇਬ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਗ਼ੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਲੈਣ ਤੋਂ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰੇ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫਜ਼ੂਲਖਰਚੀ, ਬੇਲੋੜੇ ਖਰਚ, ਕੰਜੂਸੀ ਅਤੇ ਤੰਗਦਿਲੀ ਤੋਂ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਕਿਤਾਬ ਅਤੇ ਸੁੰਨਤ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣ।

7- ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਮਾਅਨੇ ਜਾਣ ਸਕੇ ਜੋ ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਸੂਲ ﷺ 'ਤੇ ਨਾਜ਼ਿਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਰਆਨ ਅਰਬਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਨਾਜ਼ਿਲ ਹੋਇਆ ਹੈ।

8 - ਨਬੀ ﷺ ਦੀ ਸੀਰਤ, ਸ਼ਮਾਇਲ-ਏ-ਮੁਹੰਮਦੀਆ, ਅਤੇ ਸਲਫ਼-ਏ-ਸਾਲੇਹੀਨ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਪੜ੍ਹਨਾ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨੇਕ ਆਦਰਸ਼, ਸੁੰਦਰ ਮਿਸਾਲ, ਲਾਭਦਾਇਕ ਇਲਮੀ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਉੱਚ ਇਸਲਾਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹੈ।

9- ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਥਾਪਿਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣੇ, ਜੋ ਸਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਲਈ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਰੁਜੂ ਕਰੇ।

10 - ਇਸਲਾਮੀ ਫ਼ਿਰਕਿਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਕੀਦਿਆਂ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਰੁਝਾਨਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਕਸਦਾਂ, ਅਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ

ਦੀ ਕਿਤਾਬ, ਉਸਦੇ ਰਸੂਲ ﷺ ਦੀ ਸੁੰਨਤ, ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਮੁਸਲਿਮ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝੂਠ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਤਿਲ (ਕੂੜ) ਤੋਂ ਸਾਵਧਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

11- ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੀਡੀਆ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਫਾਇਦਿਆਂ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਣਾ, ਅਤੇ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਕਿ ਅੱਲਾਹ ਵੱਲ ਦਾਅਤ ਦੇਣ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਫਾਇਦਾ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਖਤਰਿਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ।

ਜਦੋਂ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਇਮਾਮ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੁਣ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ, ਇਸਤਕਾਮਤ ਅਤੇ ਤਵਾਜ਼ੁਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਅਖਲਾਕੀ ਤੱਤ:

1- ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਇਮਾਮ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਜਮਾਤ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਜਾਂ ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਦਾਈ ਅਤੇ ਮੁਅੱਲਿਮ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਰਸੂਲ ﷺ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਦਰਸ਼ ਬਣਾਵੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ﷺ ਹੀ ਉੱਮਤ ਅਤੇ ਆਗੂਆਂ ਲਈ ਨੇਕ ਆਦਰਸ਼, ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਨਮੂਨਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਮਿਸਾਲ ਹਨ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਤਆਲਾ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

﴿لَّقَدۡ كَانَ لَكُمۡ فِي رَسُولِ ٱللَّهِ أُسۡوَةٌ حَسَنَةٞ لِّمَن كَانَ يَرۡجُواْ ٱللَّهَ وَٱلۡيَوۡمَ ٱلۡأٓخِرَ وَذَكَرَ ٱللَّهَ كَثِيرٗا21﴾

ਬੇਸ਼ੱਕ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਰਸੂਲ (ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸ:) ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਇਕ ਉੱਤਮ ਨਮੂਨਾ ਹੈ (ਅਤੇ ਇਹ ਨਮੂਨਾ) ਹਰ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅੱਲਾਹ ਅਤੇ ਕਿਆਮਤ ਦਿਹਾੜੇ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਲਾਹ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਅਹਜਾਬ-21)

ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖੇ, ਅਤੇ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਲਮ ਅਤੇ ਇਬਾਦਤ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰੱਖੇ।

2- ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਸਫਾਈ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਰਤੀਬ ਦੇਣ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲਣ, ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖੇ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਸਜਾਉਣ ਤੋਂ ਬਚੇ।

3- ਉਹ ਚੰਗੇ ਤੌਰ-ਤਰੀਕੇ ਅਤੇ ਦਿੱਖ ਵਾਲਾ, ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਮੁੱਛਾਂ ਕੱਟਣ ਰਾਹੀਂ ਨਬੀ ﷺ ਦੀ ਸੁੰਨਤ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਲਮਕਾਉਣ ਤੋਂ ਬਚਣ ਵਾਲਾ, ਗੰਭੀਰਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਅਤੇ ਗੁਜ਼ਰ ਚੁੱਕੇ ਸਲਫ-ਏ-ਸਾਲੇਹੀਨ (ਅੱਲਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰੇ) ਦੇ ਨਕਸ਼-ਏ-ਕਦਮ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ।

4- ਕਿ ਉਹ ਦਿਆਲੂ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਰਹੀਮ ਹੋਵੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਨਰਮੀ ਜਿਸ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਵੀ ਕੱਢ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਭਦੜਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਦੀਸ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਚੁਨਾਂਚਿ, ਹਜ਼ਰਤ

ਆਇਸ਼ਾ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਲਾਹੁ ਅਨਹਾ) ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਨਬੀ ਕਰੀਮ ﷺ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ:

«إِنَّ الرِّفْقَ لَا يَكُونُ فِي شَيْءٍ إِلَّا زَانَهُ، وَلَا يُنْزَعُ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا شَانَهُ»

ਨਰਮੀ ਜਿਸ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਨਰਮੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਭਦੜੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। (ਸੁਰਤ ਅਦ-ਦੁਹਾ: 93)[1]

ਜੇਕਰ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਇਮਾਮ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਝਿੜਕਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਬਲਕਿ ਉਸਨੂੰ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਨਸੀਹਤ ਕਰੇ; ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਮਝਾਵੇ। ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਆਵਿਆ ਬਿਨ ਹਕਮ ਸੁਲਮੀ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

بَيْنَمَا أَنَا أُصَلِّي مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ؛ إِذْ عَطَسَ رَجُلٌ مِنَ القَوْمِ، فَقُلْتُ: يَرْحَمُكَ اللَّهُ، فَرَمَانِي القَوْمُ بِأَبْصَارِهِمْ، فَقُلْتُ: وَاثُكْلَ أُمِّيَاه، مَا شَأْنُكُمْ تَنظُرُونَ إِلَيَّ؟ فَجَعَلُوا يَضْرِبُونَ بِأَيْدِيهِمْ عَلَى أَفْخَاذِهِمْ، فَلَمَّا رَأَيْتُهُمْ يُصَمِّتُونَنِي لَكِنِّي سَكَتُّ، فَلَمَّا صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، فَبِأَبِي هُوَ وَأُمِّي، مَا رَأَيْتُ مُعَلِّمًا قَبْلَهُ وَلَا بَعْدَهُ أَحْسَنَ تَعْلِيمًا مِّنْهُ، فَوَاللَّهِ مَا كَهَرَنِي -أَيْ: مَا قَهَرَنِي وَلَا نَهَرَنِي- وَلَا ضَرَبَنِي وَلَا شَتَمَنِي، قَالَ: «إِنَّ هَذِهِ الصَّلَاةَ لَا يَصْلُحُ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ كَلَامِ النَّاسِ، إِنَّمَا هِيَ التَّسْبِيحُ وَالتَّكْبِيرُ وَقِرَاءَةُ القُرْآنِ»

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ ﷺ ਦੇ ਨਾਲ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਨਿੱਛ ਆ ਗਈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ: 'ਅੱਲਾਹ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰੇ।' ਇਸ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤਿੱਖੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ: 'ਹਾਏ ਮੇਰੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹੋ?' ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪੱਟਾਂ 'ਤੇ ਮਾਰਨ

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (2594) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਲੱਗ ਪਏ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ ﷺ ਨੇ ਨਮਾਜ਼ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਲਈ, ਮੇਰੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਉਸਤਾਦ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਕਸਮ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਝਿੜਕਿਆ, ਨਾ ਮਾਰਿਆ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬੁਰਾ-ਭਲਾ ਕਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ: "ਬੇਸ਼ੱਕ, ਇਸ ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲਬਾਤ ਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਤਸਬੀਹ, ਤਕਬੀਰ ਅਤੇ ਕੁਰਆਨ ਦੀ ਤਲਾਵਤ ਲਈ ਹੈ। (ਸੂਰਤ ਅਸ਼-ਸ਼ਰਹ: 94)[1]

5- ਉਹ ਨਰਮ ਦਿਲ ਅਤੇ ਰਹਿਮ ਦਿਲ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਲੋਕ ਉਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਫ਼ਕਤ, ਮਦਦ ਅਤੇ ਇਲਮ ਤੋਂ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਮਸਜਿਦ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰੇ।

ਅਤੇ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਰਸੂਲ ﷺ ਦਾ ਮਰਤਬਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ:

﴿فَبِمَا رَحۡمَةٖ مِّنَ ٱللَّهِ لِنتَ لَهُمۡۖ وَلَوۡ كُنتَ فَظًّا غَلِيظَ ٱلۡقَلۡبِ لَٱنفَضُّواْ مِنۡ حَوۡلِكَۖ فَٱعۡفُ عَنۡهُمۡ وَٱسۡتَغۡفِرۡ لَهُمۡ وَشَاوِرۡهُمۡ فِي ٱلۡأَمۡرِۖ فَإِذَا عَزَمۡتَ فَتَوَكَّلۡ عَلَى ٱللَّهِۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُتَوَكِّلِينَ159﴾

(ਹੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸ!) ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਮਿਹਰ ਸਦਕਾ ਤੁਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਰਮ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਹੋ, ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਕੌੜੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਅਤੇ ਕਠੋਰ ਦਿਲ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਤੁਹਾਡੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਤੋਂ ਖਿੰਡ

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (537) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਜਾਂਦੇ। ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਇਹਨਾਂ (ਦੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ) ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਵੋ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਲਈ (ਰੱਬ ਤੋਂ) ਮੁਆਫ਼ੀ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰੋ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਲੈ ਲਿਆ ਕਰੋ, ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਇਰਾਦਾ (ਮਸ਼ਵਰੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ) ਕਿਸੇ ਸੁਝਾਓ 'ਤੇ ਪੱਕਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫੇਰ (ਉਸ 'ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ) ਅੱਲਾਹ ਉੱਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰੋ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਅੱਲਾਹ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। [ਸੂਰਤ ਆਲ ਇਮਰਾਨ: 159].

6- ਕਿ ਉਹ ਸਬਰ ਅਤੇ ਯਕੀਨ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਵੇ; ਅਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਸੱਚਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਸਜਿਦ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਮਾਮਤ ਦੇ ਸ਼ਰਫ਼ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਬਣ ਸਕੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਸਬਰ ਅਤੇ ਯਕੀਨ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਦੀਨ ਵਿਚ ਇਮਾਮਤ ਦੇ ਮਰਤਬੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਤਆਲਾ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

﴿وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُواْ وَكَانُواْ بِـَٔايَٰتِنَا يُوقِنُونَ24﴾

ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਧੀਰਜ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਕੁੱਝ ਅਜਿਹੇ ਆਗੂ ਬਣਾਏ ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੇ ਹੁਕਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਡੀਆਂ ਆਇਤਾਂ (ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ) 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ। [ਸੂਰਤ ਅਸ-ਸਜਦਾ: 24]

7- ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਸੱਚਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਜੁੰਮੇ ਦੇ ਖੁਤਬੇ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਨਸੀਹਤ ਦੇ ਦਰਸ ਵਿੱਚ, ਜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ; ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸੱਚੇ, ਹਿਦਾਇਤ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਕਾਮਯਾਬ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋ ਜਾਵੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਹਦੀਸ ਵਿੱਚ ਨਬੀ ﷺ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«عَلَيْكُمْ بِالصِّدْقِ؛ فَإِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِي إِلَى البِرِّ، وَإِنَّ البِرَّ يَهْدِي إِلَى الجَنَّةِ، وَمَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَصْدُقُ وَيَتَحَرَّى الصِّدْقَ حَتَّى يُكْتَبَ عِندَ اللَّهِ صِدِّيقًا، وَإِيَّاكُمْ وَالكَذِبَ،

فَإِنَّ الكَذِبَ يَهْدِي إِلَى الفُجُورِ، وَإِنَّ الفُجُورَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ، وَمَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَكْذِبُ وَيَتَحَرَّى الكَذِبَ حَتَّى يُكْتَبَ عِندَ اللَّهِ كَذَّابًا»

“ਤੁਸੀਂ ਸੱਚ ਨੂੰ ਅਪਣਾਓ;”; ਕਿਉਂਕਿ ਸਚਾਈ ਨੇਕੀਆਂ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਨੇਕੀਆਂ ਜੰਨਤ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਸਦਾ ਸਚ ਬੋਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਚ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤੱਕਿ ਉਹ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਕੋਲ ਸੱਚਾ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਝੂਠ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਝੂਠ ਬਦਕਿਰਦਾਰੀ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਦਕਿਰਦਾਰੀ ਅੱਗ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਸਦਾ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਝੂਠ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤੱਕਿ ਉਹ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਕੋਲ ਝੂਠਾ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ। (ਸੂਰਤ ਅਤ-ਤੀਨ: 95)[1]

ਝੂਠ ਇੱਕ ਸ਼ਰ ਅਤੇ ਬਲਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਝੂਠ ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਉੱਤੇ ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਬਿਨਾਂ ਇਲਮ ਦੇ ਕਹਿਣਾ ਹੈ। ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

﴿قُلۡ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ ٱلۡفَوَٰحِشَ مَا ظَهَرَ مِنۡهَا وَمَا بَطَنَ وَٱلۡإِثۡمَ وَٱلۡبَغۡيَ بِغَيۡرِ ٱلۡحَقِّ وَأَن تُشۡرِكُواْ بِٱللَّهِ مَا لَمۡ يُنَزِّلۡ بِهِۦ سُلۡطَٰنٗا وَأَن تَقُولُواْ عَلَى ٱللَّهِ مَا لَا تَعۡلَمُونَ33﴾

(ਹੇ ਨਬੀ!) ਤੁਸੀਂ ਆਖ ਦਿਓ ਕਿ ਮੇਰੇ ਰੱਬ ਨੇ ਬੇਹਿਯਾਈ ਵਾਲੀਆਂ (ਭਾਵ ਅਸ਼ਲੀਲ) ਗੱਲਾਂ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੋਣ ਜਾਂ ਗੁਪਤ, ਪਾਪ ਤੇ ਅਣ ਹੱਕਾ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਹਰਾਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ (ਹਰਾਮ ਕੀਤਾ) ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦਲੀਲ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅੱਲਾਹ ਦਾ ਸ਼ਰੀਕ ਬਣਾਓ ਅਤੇ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਆਖੋ ਜਿਸ ਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ (ਹਰਾਮ ਹਨ)। (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਆਰਾਫ਼ ਆਇਤ-33)

[1] ਇਸਨੂੰ ਬੁਖਾਰੀ (6094) ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ (2607) ਨੇ ਅਬਦੁੱਲਾ ਬਿਨ ਮਸਊਦ ਰਜ਼ੀ ਅੱਲ੍ਹਾ ਅਨਹੁ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਮੁਬਾਰਕ ਆਇਤ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵੱਡੇ ਤੱਕ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਗੁਨਾਹ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਨਾਮਾਂ, ਸਿਫ਼ਤਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਰੀਅਤ ਬਾਰੇ ਬਿਨਾਂ ਇਲਮ ਦੇ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਅਤੇ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਰਸੂਲ ﷺ ਉੱਤੇ ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਝੂਠ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਵੱਡੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲਈ ਨਰਕ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੈ; ਮੁਗੀਰਾ ਬਿਨ ਸ਼ੋਅਬਾ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਮੈਂ ਨਬੀ ﷺ ਨੂੰ ਇਹ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸੁਣਿਆ:

«إِنَّ كَذِبًا عَلَيَّ لَيْسَ كَذِبًا عَلَىٰ أَحَدٍ، مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا، فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»

«ਬੇਸ਼ੱਕ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਉੱਤੇ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਮਨ ਬਨਾਕੇ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਸਥਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਅੱਗ ਦੇ ਕੋਠੇ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗਾ।» (ਆਇਤ-96)[1]

ਅਤੇ ਝੂਠ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਚੰਗੀ ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਨੇਕੀ ਦੀ ਤਰਗੀਬ ਦੇਣ ਅਤੇ ਬੁਰਾਈ ਤੋਂ ਡਰਾਉਣ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੁਝ ਵਾਇਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਬੁਰਾਈ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਹਿਦਾਇਤ ਨਹੀਂ, ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਹੈ, ਸਵਾਬ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ, ਅਤੇ ਪਾਪੀ ਹੈ, ਲਾਭ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ।

8- ਕਿ ਉਹ ਗੱਲ ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇਮਾਨਦਾਰ ਹੋਵੇ, ਖਬਰਾਂ ਦੇ ਸਹੀ ਹੋਣ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਕਰੇ, ਅਫਵਾਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਿੱਚ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (1291) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (4) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਨਾ ਕਰੇ, ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਗੱਲ 'ਤੇ ਹੀ ਏਤਮਾਦ ਕਰੇ। ਅਤੇ ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਆਪਣੇ ਇਸ ਕੌਲ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن جَآءَكُمۡ فَاسِقُۢ بِنَبَإٖ فَتَبَيَّنُوٓاْ أَن تُصِيبُواْ قَوۡمَۢا بِجَهَٰلَةٖ فَتُصۡبِحُواْ عَلَىٰ مَا فَعَلۡتُمۡ نَٰدِمِينَ6﴾

ਹੇ ਈਮਾਨ ਵਾਲਿਓ! ਜੇ ਕੋਈ ਝੂਠਾ ਵਿਅਕਤੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸੂਚਨਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਜਾਂਚ-ਪੜ੍ਹਤਾਲ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰੋ। ਇੰਜ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਅਣਜਾਣਪੁਣੇ ਵਿਚ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਚਾ ਬੈਠੋ ਅਤੇ ਫੇਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਰਨੀ 'ਤੇ ਪਛਤਾਵਾ ਹੋਵੇ। (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਹੁਜ਼ਰਾਤ ਆਇਤ-6)

9- ਕਿ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਢੱਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅੱਲਾਹ ਦੁਨੀਆ ਅਤੇ ਆਖ਼ਰਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਢੱਕੀ ਕਰੇਗਾ। ਅਤੇ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅੱਲਾਹ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅਬਦੁੱਲਾ ਬਿਨ ਉਮਰ ਰਜ਼ੀ ਅੱਲਾਹ ਅਨਹੁਮਾ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਰਸੂਲ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«مَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ يَوْمَ القِيَامَةِ»

«ਜੋ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਓਟ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਅੱਲਾਹ ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਦਿਨ ਉਸ ਦੀ ਓਟ ਲਏਗਾ।»[1]. ਅਬੂ ਬਰਜ਼ਹ ਅਲ-ਅਸਲਮੀ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ) ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਰਸੂਲੱਲਾਹ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«يَا مَعْشَرَ مَنْ آمَنَ بِلِسَانِهِ وَلَمْ يَدْخُلِ الإِيمَانُ قَلْبَهُ، لَا تَغْتَابُوا المُسْلِمِينَ، وَلَا تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ؛ فَإِنَّ مَنِ اتَّبَعَ عَوْرَاتِهِمْ يَتَّبِعُ اللَّهُ عَوْرَتَهُ، وَمَنْ يَتَّبِعِ اللَّهُ عَوْرَتَهُ يَفْضَحْهُ فِي بَيْتِهِ»

«ਹੇ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਮਾਅਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਨਾਲ ਈਮਾਨ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਈਮਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਗੀਬਤ ਨਾ ਕਰੋ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੁਪੇ ਹੋਏ ਕਸੂਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਲੱਭੋ; ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਸੂਰਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭੇਗਾ, ਅੱਲਾਹ ਉਸਦੇ ਕਸੂਰਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭੇਗਾ, ਅਤੇ ਜਿਸਦੇ ਕਸੂਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਲਾਹ ਲੱਭੇਗਾ, ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬੇਨਕਾਬ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।» (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਬੱਯਨਾ: 98)[2]

ਤੀਜਾ ਮਬਹਸ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਖੁਤਬਾ

ਪਹਿਲਾ ਮਤਲਬ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼

ਪਹਿਲਾ ਮਸਲਾ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਮਫਹੂਮ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਵਕਤ:

ਪਹਿਲਾ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਸੰਕਲਪ:

---

[1] ਇਸ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰੀ (2442) ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ (2580) ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ।

[2] ਅਬੂ ਦਾਊਦ ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹਦੀਸ ਨੰ (4880), ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਤੱਤਾਂ ਲਈ ਸ਼ੇਖ ਸਊਦ ਬਿਨ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲ-ਬਸ਼ਰ ਦੀ ਕਿਤਾਬ "ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਇਮਾਮ: ਉਸਦੇ ਵਿਦਿਅਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਗੁਣ" ਦੇਖੋ।

ਜੁਮ੍ਆ: ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਜੁਮ੍ਆ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਹੈ।[1]

ਅਤੇ ਅੱਲਾਹ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਉੱਮਤ ਨੂੰ ਜੁਮ੍ਆ ਦੇ ਦਿਨ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਦੇਣਾ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਫਜ਼ੀਲਤ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਰਸੂਲ ਅੱਲਾਹ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُونَ يَوْمَ القِيَامَةِ، بَيْدَ -أَيْ: غَيْرَ- أَنَّهُمْ أُوتُوا الكِتَابَ مِنْ قَبْلِنَا، وَأُوتِينَاهُ مِنْ بَعْدِهِمْ، وَهَذَا يَوْمُهُمُ الَّذِي فُرِضَ عَلَيْهِمْ فَاخْتَلَفُوا فِيهِ، فَهَدَانَا اللَّهُ لَهُ، فَهُمْ لَنَا فِيهِ تَبَعٌ، فَالْيَهُودُ غَدًا، وَالنَّصَارَى بَعْدَ غَدٍ»

«ਅਸੀਂ (ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ) ਆਖ਼ਰੀ ਹਾਂ, (ਪਰ) ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਦਿਨ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਫ਼ਰਕ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਤਾਬ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਅਤੇ ਇਹ (ਜੁੰਮੇ ਦਾ ਦਿਨ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਹ ਦਿਨ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਮਤਭੇਦ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਅੱਲਾਹ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਹਨ। ਯਹੂਦੀ ਕੱਲ੍ਹ, ਅਤੇ ਨਸਾਰਾ ਪਰਸੋਂ।» (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਆਦਿਯਾਤ: 100)[2]

ਅਤੇ ਜੁਮ੍ਆ ਦਾ ਦਿਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਦਿਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦਿਨ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ; ਅਬੂ ਹਰੈਰਾ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਤੋਂ ਹਦੀਸ ਹੈ ਕਿ ਰਸੂਲ ﷺ ਨੇ ਕਿਹਾ:

---

[1] ਵੇਖੋ: ਮੁਅਜਮ ਲੁਗ਼ਤ ਅਲ-ਫ਼ੁਕਹਾਅ, ਮੁਹੰਮਦ ਰਵਾਸ ਕਲਅਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ: (ਸਫ਼ਾ 166)।

[2] ਇਸ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰੀ (876) ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ (855) ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

«خَيْرُ يَوْمٍ طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ يَوْمُ الجُمُعَةِ، فِيهِ خُلِقَ آدَمُ، وَفِيهِ أُدْخِلَ الجَنَّةَ، وَفِيهِ أُخْرِجَ مِنْهَا»

«ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਦਿਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦਿਨ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜੁਮ੍ਹਾ ਦਾ ਦਿਨ ਹੈ, ਉਸ ਦਿਨ ਆਦਮ ਜੀ ਦਾ ਸਿਰਜਣਾ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਦਿਨ ਉਹ ਜੰਨਤ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸੇ ਦਿਨ ਉਹ ਜੰਨਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ।»[1]

ਅਤੇ ਇਕ ਜੁਮ੍ਹਾ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਜੁਮ੍ਹੇ ਤੱਕ ਦਰਮਿਆਨ ਦੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦਾ ਕਫ਼ਫ਼ਾਰਾ ਹੈ; ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ, ਰੱਬ ਉਸ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਵੇ, ਦੀ ਹਦੀਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਿ ਪੈਗੰਬਰ(ਸ.) ਫਰਮਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ:

«الصَّلَوَاتُ الخَمْسُ، وَالجُمُعَةُ إِلَى الجُمُعَةِ، وَرَمَضَانُ إِلَى رَمَضَانَ، مُكَفِّرَاتٌ مَا بَيْنَهُنَّ إِذَا اجْتُنِبَتِ الكَبَائِرُ»

ਪੰਜ ਵਕਤ ਦੀਆਂ ਨਮਾਜਾਂ, ਇਕ ਜੁਮ੍ਹਾ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਜੁਮ੍ਹੇ ਤੱਕ, ਅਤੇ ਇਕ ਰਮਜ਼ਾਨ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਰਮਜ਼ਾਨ ਤੱਕ — ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਦਰਮੀਆਨ ਦੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦਾ ਕਫ਼ਫ਼ਾਰਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੇ ਵੱਡੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ➔ [ਨਿਸਾ: 102][2]

ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼: ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਨਮਾਜ਼ ਹੈ, ਜੋ ਗਿਣਤੀ, ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨ, ਉਪਦੇਸ਼, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁਪਿਹਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਦੂਜਾ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਵਕਤ:

---

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (854) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[2] \ ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (233) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਜੁਮ੍ਹਾ ਦਾ ਸਮਾਂ ਜ਼ੁਹਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਢਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਉਸਦੀ ਲੰਬਾਈ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸਦੀ ਦਲੀਲ ਅਨਸ ਬਿਨ ਮਾਲਿਕ ਰਜ਼ੀਅੱਲਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਦੀ ਹਦੀਸ ਹੈ ਕਿ ਨਬੀ ﷺ ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਉਦੋਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਸੂਰਜ ਢਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।[1] ਭਾਵ: (ਸੂਰਜ) ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਝੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਤੋਂ ਹਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਜ਼ੁਹਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਮਸਲਾ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਹੁਕਮ, ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਸ ਉੱਤੇ ਵਾਜਿਬ ਹੈ?

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਹੁਕਮ:

ਜੁਮ੍ਹੇ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਮਰਦਾਂ ਉੱਤੇ ਫਰਜ਼-ਏ-ਐਨ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ:

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَوٰةِ مِن يَوۡمِ ٱلۡجُمُعَةِ فَٱسۡعَوۡاْ إِلَىٰ ذِكۡرِ ٱللَّهِ وَذَرُواْ ٱلۡبَيۡعَۚ ذَٰلِكُمۡ خَيۡرٞ لَّكُمۡ إِن كُنتُمۡ تَعۡلَمُونَ9﴾

ਹੇ ਈਮਾਨ ਵਾਲਿਓ! ਜਦੋਂ ਜੁਮੇ (ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ) ਦੇ ਦਿਹਾੜੇ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਅਜ਼ਾਨ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ (ਭਾਵ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਮਸੀਤ ਵੱਲ) ਨੱਸੋ ਅਤੇ ਖ਼ਰੀਦ-ਵੇਚ (ਵਪਾਰ) ਕਰਨਾ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਇਹੋ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗਾ ਹੈ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ। [ਜੁਮੁਆ: 9], ਅਤੇ ਅਬਦੁੱਲਾਹ ਬਿਨ ਉਮਰ ਅਤੇ ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮਾ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ, ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ ﷺ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਿੰਬਰ ਦੀਆਂ ਲੱਕੜਾਂ 'ਤੇ ਇਹ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਸੁਣਿਆ:

---

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (904) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

«لَيَنْتَهِيَنَّ أَقْوَامٌ عَنْ وَدْعِهِمْ -أَيْ: تَرْكِهِمْ- الجُمُعَاتِ، أَوْ لَيَخْتِمَنَّ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ، ثُمَّ لَيَكُونُنَّ مِنَ الغَافِلِينَ»

«ਕੁਝ ਲੋਕ ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਛੱਡਣ - ਯਾਨੀ ਕਿ ਤਰਕ ਕਰਨ - ਤੋਂ ਰੁਕ ਜਾਣਗੇ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਅੱਲਾਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ‘ਤੇ ਮੋਹਰਾ ਲਾ ਦੇਵੇਗਾ, ਫਿਰ ਉਹ ਨਾਹੀਂ ਸਮਝਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।» [ਆਇਤ-104].[1]

ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦੇ ਫਰਜ਼ ਹੋਣ 'ਤੇ ਇਜਮਾ ਹੈ, ਇਬਨ ਅਲ-ਮੁੰਜ਼ੀਰ ਰਹਿਮਾਹੁਲਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਇਜਮਾ ਹੈ ਕਿ ਜੁਮ੍ਹਾ ਆਜ਼ਾਦ, ਬਾਲਗ, ਵੱਸਦੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਵਾਜਿਬ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਨਾ ਹੋਵੇ"[2]।

ਦੂਜਾ: ਕਿਸ 'ਤੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ?

ਜੁਮ੍ਹਾ ਹਰ ਉਸ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਰਦ ਉੱਤੇ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਆਜ਼ਾਦ, ਬਾਲਗ, ਸਮਝਦਾਰ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਯੋਗ ਅਤੇ ਨਿਵਾਸੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਇਹਨਾਂ 'ਤੇ ਫਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ: ਗੁਲਾਮ, ਔਰਤ, ਬੱਚਾ, ਪਾਗਲ, ਬਿਮਾਰ, ਜਾਂ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ। ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਤਾਰਿਕ ਬਿਨ ਸ਼ਿਹਾਬ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਨੇ ਨਬੀ ਸੱਲਲਲਾਹੁ ਅਲੈਹੀ ਵਸੱਲਮ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«الجُمُعَةُ حَقٌّ وَاجِبٌ عَلَىٰ كُلِّ مُسْلِمٍ فِي جَمَاعَةٍ، إِلَّا أَرْبَعَةً: عَبْدٌ مَمْلُوكٌ، أَوْ امْرَأَةٌ، أَوْ صَبِيٌّ، أَوْ مَرِيضٌ»

[1] \ ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (865) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[2] ਅਲ-ਇਜਮਾ: (ਸਫ਼ਾ 40).

ਜੁਮ੍ਹਾ ਹਰ ਮੁਸਲਮਾਨ 'ਤੇ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲਾਜ਼ਮੀ ਫਰਜ਼ ਹੈ, ਸਿਵਾਏ ਚਾਰ ਦੇ: ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ, ਜਾਂ ਇੱਕ ਔਰਤ, ਜਾਂ ਇੱਕ ਬੱਚਾ, ਜਾਂ ਇੱਕ ਬਿਮਾਰ। (ਸੂਰਤ ਕੁਰੈਸ਼: 106)[1]

ਯਾਤਰੀ ਲਈ ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਲਾਜ਼ਮੀ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ,(ਸ.) ਆਪਣੇ ਸਫ਼ਰਾਂ ਦੌਰਾਨ ਇਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਜ ਦੌਰਾਨ ਅਰਫ਼ਾ ਦਾ ਦਿਨ ਜੁਮ੍ਹਾ ਨੂੰ ਹੀ ਸੀ, ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਦੁਪਿਹਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਵਜੋਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਜਮ੍ਹਾ ਕੀਤਾ।

ਅਤੇ ਇਬਨ ਅਲ-ਮੁੰਜ਼ਿਰ, ਰੱਬ ਉਸ 'ਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰੇ, ਨੇ ਇਸ 'ਤੇ ਇਜਮਾ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫਰਮਾਇਆ: ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਇਜਮਾ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਉੱਤੇ ਜੁਮ੍ਹਾ ਫਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ... ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਇਜਮਾ ਹੈ ਕਿ ਜੁਮ੍ਹਾ ਆਜ਼ਾਦ, ਬਾਲਗ, ਅਤੇ ਵੱਸਦੇ ਹੋਏ ਮਰਦਾਂ ਉੱਤੇ ਫਰਜ਼ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।[2]

ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਮ, ਔਰਤ, ਬੱਚਾ, ਮਰੀਜ਼, ਜਾਂ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਸਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਦੁਪਿਹਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ ਉਹਨਾਂ ਖਾਨਾਬਦੋਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਫਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਚਾਰੇ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ; ਕਿਉਂਕਿ ਪੈਗੰਬਰ,(ਸ.) ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਖਾਨਾਬਦੋਸ਼ ਲੋਕ ਮਦੀਨਾ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਪੈਗੰਬਰ,(ਸ.) ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੁਮ੍ਹਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ

[1] ਅਬੂ ਦਾਊਦ ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹਦੀਸ ਨੰ (1067)।

[2] ਅਲ-ਇਜਮਾਅ: (ਸ. 40).

ਇਮਾਮ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਖਾਨਾਬਦੋਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਜੁਮ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਫਰਜ਼ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇੱਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਜਾਣਾ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਸੋ ਹਰ ਕੋਈ ਜੋ ਵੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਉਹ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ[1]।

ਅਤੇ ਜੁਮ੍ਹਾ ਤਿੰਨ ਨਾਲ ਮੁਨਕਿਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ: ਇੱਕ ਖੁਤਬਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੋ ਸੁਣਦੇ ਹਨ; ਕਿਉਂਕਿ ਰੱਬ ਤਾ'ਲਾ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ:

﴿...فَٱسۡعَوۡاْ إِلَىٰ ذِكۡرِ ٱللَّهِ...﴾

ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ (ਭਾਵ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਮਸੀਤ ਵੱਲ) ਨੱਸੋ (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਜੁਮਆ ਆਇਤ-9) ਅਤੇ ਇਹ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਜਮ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਹਨ।

ਤੀਜਾ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਤਰੀਕਾ:

ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦੋ ਰਕਾਤਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਕ਼ਿਰਆਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ (ਸੱਲੱਲਾਹੂ ਅਲੈਹੀ ਵਸੱਲਮ) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਸ 'ਤੇ ਅਹਲੇ ਇਲਮ ਦਾ ਇਜਮਾ ਹੈ, ਇਬਨ ਹਜ਼ਮ ਰਹਿਮਹੁੱਲਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ: ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜੁਮ੍ਹਾ -ਜਦੋਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ- ਦੋ ਰਕਅਤਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਕਿਰਾਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ"[2].

---

[1] ਮਜਮੂਅ ਅਲ-ਫਤਾਵਾ: (24/ 166).

[2] (ਮਰਾਤਿਬ ਅਲ-ਇਜਮਾ ਸਫ਼ਾ-33)

ਸੁਨਤ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਰਕਅਤ ਵਿੱਚ ਫਾਤਿਹਾ ਅਤੇ ਸੂਰਤ ਅਲ-ਅਅਲਾ, ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਰਕਅਤ ਵਿੱਚ ਫਾਤਿਹਾ ਅਤੇ ਸੂਰਤ ਅਲ-ਗ਼ਾਸ਼ੀਆ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਵੇ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨੁਅਮਾਨ ਬਿਨ ਬਸ਼ੀਰ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮਾ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ:

«كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَقْرَأُ فِي العِيدَيْنِ وَفِي الجُمُعَةِ بِسَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الأَعْلَى، وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الغَاشِيَةِ».

ਰਸੂਲ ਅੱਲਾਹ ﷺ ਦੋਵੇਂ ਈਦਾਂ ਅਤੇ ਜੁਮੇ ਵਿੱਚ ਸੱਬਿਹਿ ਇਸਮਾ ਰੱਬਿਕਲ ਅਅਲਾ, ਅਤੇ ਹਲ ਅਤਾਕਾ ਹਦੀਸੁਲ ਗਾਸ਼ੀਆ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ।""[1]

ਜਾਂ ਪਹਿਲੀ ਰਕਅਤ ਵਿੱਚ ਫਾਤਿਹਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੂਰਤ ਜੁਮੁਆਹ, ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਰਕਅਤ ਵਿੱਚ ਫਾਤਿਹਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੂਰਤ ਮੁਨਾਫਿਕੂਨ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਵੇ। ਇਬਨ ਅਬੀ ਰਾਫੇ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਮਰਵਾਨ ਨੇ ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ ਨੂੰ ਮਦੀਨਾ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਨਾਇਬ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਮੱਕਾ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਜੁਮੁਆਹ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਾਈ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੂਰਤ ਜੁਮੁਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਆਖਰੀ ਰਕਅਤ ਵਿੱਚ: ਇਜ਼ਾ ਜਾਅਕਲ ਮੁਨਾਫਿਕੂਨ (ਸੂਰਤ ਮੁਨਾਫਿਕੂਨ) ਪੜ੍ਹੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਜਦੋਂ ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਫਾਰਗ ਹੋਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ: ਤੁਸੀਂ ਉਹ ਦੋ ਸੂਰਤਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਅਲੀ ਇਬਨ ਅਬੀ ਤਾਲਿਬ ਕੂਫਾ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਤਾਂ ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ ਨੇ ਕਿਹਾ:

«إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقْرَأُ بِهِمَا يَوْمَ الجُمُعَةِ».

[1] \ ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (878) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

«ਮੈਂ ਨਬੀ ﷺ ਨੂੰ ਜੁਮੇ ਦੇ ਦਿਨ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਏ ਸੁਣਿਆ।»[1]

ਚੌਥਾ ਮਸਲਾ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਕਿਵੇਂ ਅਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ?

ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਇਮਾਮ ਨਾਲ ਇੱਕ ਰਕਅਤ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਅਬਦੁੱਲਾ ਬਿਨ ਉਮਰ (ਰੱਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਤੋਂ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਵੇ) ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਪੈਗੰਬਰ (ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਅਸੀਸ ਉਸ ਉੱਤੇ ਹੋਵੇ) ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«مَنْ أَدْرَكَ رَكْعَةً مِنَ الجُمُعَةِ أَوْ غَيْرِهَا فَقَدْ تَمَّتْ صَلَاتُهُ»

«ਜੋ ਕੋਈ ਜੁਮ੍ਹਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਰਕਅਤ ਪਕੜ ਲਏ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।» (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਇਖ਼ਲਾਸ ਆਇਤ 1-4: 112)[2]

ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਇੱਕ ਰਕਅਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪਕੜੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਦੁਪਿਹਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰੇਗਾ[3]।

ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਇੱਕ ਰਕਅਤ ਰਹਿ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਉਹ ਦੂਜੀ ਰਕਅਤ ਵਿੱਚ ਰੁਕੂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਮਾਮ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਰਕਅਤ ਹੀ ਪੂਰੀ ਕਰੇਗਾ, ਹਦੀਸ ਦੇ ਕਾਰਨ:

«وَمَن أَدْرَكَ الرَّكْعَةَ فَقَدْ أَدْرَكَ الصَّلَاةَ»

ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਰਕਅਤ ਪਾ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਨਮਾਜ਼ ਪਾ ਲਈ। (ਸੂਰਤ ਅਨ-ਨਾਸ: 114)[4]

---

[1] \ ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (877) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।
[2] \ ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਨਸਾਈ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (557) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।
[3] ਵੇਖੋ: ਇਬਨ ਕੁਦਾਮਾ ਦੀ ਅਲ-ਮੁਘਨੀ: (2/231)।
[4] ਅਬੂ ਦਾਊਦ ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹਦੀਸ ਨੰ (893)।

ਪੰਜਵਾਂ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੇ ਦਿਨ ਜੋ ਕਰਨਾ ਹਰਾਮ ਜਾਂ ਮਕਰੂਹ ਹੈ

1- ਜਦੋਂ ਖੁਤਬਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਗੱਲਬਾਤ ਮਨਾਂ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ ਰਜ਼ੀਅੱਲਲਾਹੁ ਅੰਹੁ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੈ ਕਿ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«إِذَا قُلْتَ لِصَاحِبِكَ يَوْمَ الجُمُعَةِ: أَنْصِتْ، وَالإِمَامُ يَخْطُبُ، فَقَدْ لَغَوْتَ»

«ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੇ ਦਿਨ ਕਹੋ: ‹ਚੁੱਪ ਰਹੋ›, ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਖੁਤਬਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਬੇਕਾਰ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ।»[1]

ਮਤਲਬ: ਤੁਸੀਂ ਫਜ਼ੂਲਤ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਬਾਤਿਲ ਅਤੇ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਕਲਾਮ ਹੈ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਜੁੰਮੇ ਦੀ ਫਜ਼ੀਲਤ ਬਾਤਿਲ ਹੋ ਗਈ।

ਕਿਹਾ ਇਮਾਮ ਨਵਵੀ ਰਹਿਮਾਹੁੱਲਾਹ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਇਸ ਹਦੀਸ ਵਿੱਚ ਖੁਤਬੇ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਮਨਾਹੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਬਾਕੀ ਗੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ‹ਚੁੱਪ ਰਹੋ› ਕਹਿਣ ਨੂੰ — ਜੋ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੰਗਾਈ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ — ਲਾਘੂ (ਫ਼ਜ਼ੂਲ ਗੱਲ) ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲਬਾਤ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਲਾਘੂ ਗਿਣੀ ਜਾਵੇਗੀ।\[2]

ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਵਿੱਚ ਛੀਕ ਆਉਣ 'ਤੇ "ਯਰਹਮੁਕੱਲਾਹ" ਕਹਿਣਾ ਅਤੇ ਸਲਾਮ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਇਮਾਮ ਖੁਤਬਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ, ਖਤੀਬ

---

[1] \ ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (934) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (851) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[2] ਸ਼ਰਹ ਮੁਸਲਿਮ: (6/ 138)।

ਦੇ ਖੁਤਬਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਅਤੇ ਦੋ ਖੁਤਬਿਆਂ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਵਕਫੇ ਵੇਲੇ, ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਰਹੀ ਗੱਲ ਮੁਕਤਦੀ ਦੇ ਖ਼ਤੀਬ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ, ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹਰਜ ਨਹੀਂ, ਚੁਨਾਂਚਿ ਅਨਸ ਬਿਨ ਮਾਲਿਕ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ:

«أَنَّ رَجُلًا دَخَلَ المَسْجِدَ يَوْمَ الجُمُعَةِ مِنْ بَابٍ كَانَ نَحْوَ دَارِ القَضَاءِ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَائِمٌ يَخْطُبُ فَاسْتَقْبَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَائِمًا، ثُمَّ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلَكَتِ الأَمْوَالُ وَانْقَطَعَتِ السُّبُلُ فَادْعُ اللَّهَ أَنْ يُغِيثَنَا فَرَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدَيْهِ...»الحديث.

«ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਜੁਮੇ ਦੇ ਦਿਨ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਦਾਰ-ਉਲ-ਕਜ਼ਾ ਵੱਲ ਵਾਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ, ਜਦੋਂ ਰਸੂਲ ਅੱਲਾਹ ﷺ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਖ਼ੁਤਬਾ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਰਸੂਲ ਅੱਲਾਹ ﷺ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਕਿਹਾ: "ਹੇ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਰਸੂਲ! ਮਾਲ-ਡੰਗਰ ਹਲਾਕ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਤਾਂ ਅੱਲਾਹ ਅੱਗੇ ਦੁਆ ਕਰੋ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰੇ।" ਤਾਂ ਰਸੂਲ ਅੱਲਾਹ ﷺ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਉਠਾਏ...» ਹਦੀਸ[1].

2- ਖੁਤਬੇ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਫਜ਼ੂਲ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਹਰਾਮ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਣਾ, ਤਸਬੀਹ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ, ਜਾਂ ਮੋਬਾਈਲ ਫੋਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਰਹਿਣਾ, ਆਦਿ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਲਾਹੁ ਅਨਹੁ) ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੈ ਕਿ ਰਸੂਲ ਅੱਲ੍ਹਾ ﷺ ਨੇ ਕਿਹਾ:

«مَنْ مَسَّ الحَصَى فَقَدْ لَغَا»

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (967) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (897) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਜਿਸਨੇ ਕੰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ, ਉਸਨੇ ਲਗ਼ਾਵ ਕੀਤਾ। 118. ਇਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਅਰਥਤਾ ਸਮਝ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੂ ਨੂੰ ਰੋਕਦੀ ਹੈ।[1]

3- ਖੁਤਬਾ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗਰਦਨਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰੋਂ ਲੰਘਣਾ ਹਰਾਮ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਅਬਦੁੱਲਾ ਬਿਨ ਬੁਸਰ (ਰੱਬ ਉਸ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇ) ਨੇ ਕਿਹਾ: ਜੁੰਮੇ ਦੇ ਦਿਨ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗਰਦਨਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਆਇਆ, ਜਦੋਂ ਨਬੀ ﷺ ਖੁਤਬਾ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਨਬੀ ﷺ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ:

«اجْلِسْ فَقَدْ آذَيْتَ»

«ਬੈਠ ਜਾਓ, ਤੁਸੀਂ ਤਕਲੀਫ਼ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।» (ਆਇਤ-119)[2]

ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗਰਦਨਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰੋਂ ਲੰਘਣ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ੀਆਂ ਲਈ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਤਬਾ ਸੁਣਨ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਮਾਮ ਲਈ ਗਰਦਨਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰੋਂ ਲੰਘਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹਰਜ ਨਹੀਂ, ਜੇਕਰ ਉਸ ਲਈ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਸਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੋੜ ਲਈ ਉਪਰੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵੁਜ਼ੂ, ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਸੇ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਨੂੰ ਭਰਨ ਲਈ, ਜਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਕਾਰਨਾਂ ਲਈ।

4- ਕਿਸੇ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਉਠਾਉਣਾ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਬੈਠਣਾ ਹਰਾਮ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਜੋ ਜਾਬਰ ਬਿਨ ਅਬਦੁੱਲਾਹ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮਾ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੈ, ਕਿ ਨਬੀ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

---

[1] \ ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (857) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[2] ਅਬੂ ਦਾਊਦ ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹਦੀਸ ਨੰ (1118)।

«لَا يُقِيمَنَّ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ يَوْمَ الجُمُعَةِ، ثُمَّ لِيُخَالِفْ إِلَى مَقْعَدِهِ فَيَقْعُدْ فِيهِ، وَلَكِنْ افْسَحُوا»

«ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਜੁਮੇ ਦੇ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਨਾ ਉਠਾਵੇ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਖੁਦ ਬੈਠ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਜਗ੍ਹਾ ਛੱਡੋ।» (ਆਇਤ-120)[1]

5- ਦੋ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬੈਠ ਕੇ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਪਰੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਜੁਦਾਈ ਪਾਉਣਾ ਨਫ਼ਰਤਯੋਗ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਸਲਮਾਨ ਫਾਰਸੀ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਰਸੂਲ ﷺ ਨੇ ਕਿਹਾ:

«مَنِ اغْتَسَلَ يَوْمَ الجُمُعَةِ... ثُمَّ رَاحَ فَلَمْ يُفَرِّقْ بَيْنَ اثْنَيْنِ، فَصَلَّى مَا كُتِبَ لَهُ، ثُمَّ إِذَا خَرَجَ الإِمَامُ أَنْصَتَ، غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الجُمُعَةِ الأُخْرَى»

«ਜਿਸ ਨੇ ਜੁਮਾ ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਸਲ ਕੀਤਾ... ਫਿਰ (ਨਮਾਜ਼ ਲਈ) ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੋ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਓਨੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੀ ਜਿੰਨੀ ਉਸ ਲਈ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਇਮਾਮ (ਖੁਤਬੇ ਲਈ) ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਜੁਮੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਗਲੇ ਜੁਮੇ ਤੱਕ ਦੇ ਗੁਨਾਹ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।»[2], ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਦੋ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਜੁਦਾਈ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਮਾਫ਼ੀ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਛੇਵਾਂ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀਆਂ ਸੁੰਨਤਾਂ:

1- ਜੁੰਮੇ ਦੇ ਦਿਨ ਫਜਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸੂਰਤ ਅਲ-ਸਜਦਾ ਅਤੇ ਅਲ-ਇਨਸਾਨ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸੁੰਨਤ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਨਬੀ ﷺ ਦਾ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦਾ ਅਮਲ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਨੇ ਕਿਹਾ:

---

[1] \ ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (2178) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[2] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (910) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

«كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقْرَأُ فِي الجُمُعَةِ فِي صَلَاةِ الفَجْرِ الم تَنْزِيلُ السَّجْدَةَ، وَهَلْ أَتَى عَلَى الإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ».

«ਨਬੀ ﷺ ਜੁਮੇ ਦੇ ਦਿਨ ਫਜਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ 'ਅਲਿਫ਼ ਲਾਮ ਮੀਮ ਤਨਜ਼ੀਲ ਅਸ-ਸਜਦਾ' ਅਤੇ 'ਹਲ ਅਤਾ ਅਲਲ-ਇਨਸਾਨ' ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।»[1]

2- ਜੁਮ੍ਹੇ ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਸਲ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਤਾਕੀਦੀ ਸੁੰਨਤ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਹਜ਼ਰਤ ਅਬਦੁੱਲਾ ਬਿਨ ਉਮਰ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮਾ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ, ਕਿ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਰਸੂਲ ਸੱਲਲਾਹੁ ਅਲੈਹਿ ਵਸੱਲਮ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمُ الجُمُعَةَ فَلْيَغْتَسِلْ»

ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਜੁਮ੍ਹੇ (ਦੀ ਨਮਾਜ਼) ਵਾਸਤੇ ਆਵੇ, ਉਹ ਗੁਸਲ ਕਰ ਲਵੇ।[2]. ਇਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਦਬੂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਜੁਮ੍ਹੇ ਦੇ ਗੁਸਲ ਦਾ ਵਕਤ ਫਜਰ ਦੇ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਨਾਬਤ ਵਾਲਾ ਗੁਸਲ ਵੀ ਜੁਮ੍ਹੇ ਦੇ ਗੁਸਲ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਜੁਮ੍ਹੇ ਦੇ ਗੁਸਲ ਦਾ ਮਕਸਦ ਸਫਾਈ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਬੁਰੀਆਂ ਬਦਬੂਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਮਕਸਦ ਜਨਾਬਤ ਦੇ ਗੁਸਲ ਨਾਲ ਵੀ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਤਰੀਕਾ

[1] ਇਸ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰੀ (891) ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ (880) ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ।

[2] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (877) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (844) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਜਨਾਬਤ ਦੇ ਗੁਸਲ ਵਿੱਚ ਜੁਮ੍ਹੇ ਦੇ ਗੁਸਲ ਦੀ ਵੀ ਨੀਯਤ ਕਰ ਲਵੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਇਸਦਾ ਅਜਰ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇ।

3- ਉਸ ਲਈ ਖੁਸ਼ਬੂ ਲਗਾਉਣਾ ਅਤੇ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਹੋਣਾ, ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਟਾਉਣਾ ਸੁੰਨਤ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨੱਖ ਕੱਟਣਾ, ਜੰਘ ਦੇ ਵਾਲ ਮੁੰਡਣ, ਬਗਲਾਂ ਦੇ ਵਾਲ ਉਖਾੜਣ, ਅਤੇ ਮੁੱਛ ਛਾਂਟਣਾ; ਸਲਮਾਨ ਫਾਰਸੀ ਰੱਦੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਦੀ ਹਦੀਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਰਸੂਲ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«مَنِ اغْتَسَلَ يَوْمَ الجُمُعَةِ، وَتَطَهَّرَ بِمَا اسْتَطَاعَ مِنْ طُهْرٍ، ثُمَّ ادَّهَنَ أَوْ مَسَّ مِنْ طِيبٍ، ثُمَّ رَاحَ فَلَمْ يُفَرِّقْ بَيْنَ اثْنَيْنِ، فَصَلَّى مَا كُتِبَ لَهُ، ثُمَّ إِذَا خَرَجَ الإِمَامُ أَنْصَتَ، غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الجُمُعَةِ الأُخْرَى»

ਜਿਸ ਨੇ ਜੁਮਾ ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਸਲ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਜਿੰਨੀ ਉਸ ਤੋਂ ਹੋ ਸਕੀ, ਪਾਕੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ, ਫਿਰ ਤੇਲ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂ ਖੁਸ਼ਬੂ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ, ਫਿਰ (ਜੁਮੇ ਲਈ) ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੋ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜੁਦਾਈ ਨਾ ਪਾਈ, ਫਿਰ ਓਨੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੀ ਜਿੰਨੀ ਉਸ ਲਈ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਇਮਾਮ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਉਸ ਜੁਮੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਜੁਮੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੇ ਗੁਨਾਹ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
[ਸੂਰਤ ਅਨ' ਨਿਸਾ: 124][1]

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦਿਨ ਸਿਵਾਕ ਕਰਨਾ ਹੋਰ ਵੀ ਮੁਅੱਕਦ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਬੂ ਸਈਦ ਖੁਦਰੀ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਦੀ ਹਦੀਸ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਮੈਂ ਰਸੂਲ ਅੱਲਾਹ ﷺ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅੱਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (910) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

«الغُسْلُ يَوْمَ الجُمُعَةِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُحْتَلِمٍ، وَأَنْ يَسْتَنَّ -أَيْ: يَسْتَاكُ- وَأَنْ يَمَسَّ طِيبًا إِنْ وَجَدَ»

ਜੁਮੇ ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਸਲ ਕਰਨਾ ਹਰ ਮੁਹਤਲਿਮ ਤੇ ਫਰਜ਼ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮਿਸਵਾਕ ਕਰਨਾ (ਯਾਨੀ ਦੰਦ ਸਾਫ਼ ਕਰਨਾ) ਅਤੇ ਜੇ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ਬੂ ਲਗਾਉਣਾ ਵੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। [ਸੂਰਤ ਅਲ-ਬਕਰਹ: 125][1]

4- ਉਸ ਲਈ ਵਧੀਆ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਣਾ ਸੁੰਨਤ ਹੈ; ਉਮਰ ਬਿਨ ਖ਼ਤਾਬ ਦੀ ਹਦੀਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ।

«أَنَّهُ رَأَى حُلَّةً سِيَرَاءَ عِندَ بَابِ المَسْجِدِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوِ اشْتَرَيْتَ هَذِهِ، فَلَبِسْتَهَا يَوْمَ الجُمُعَةِ وَلِلْوَفْدِ إِذَا قَدِمُوا عَلَيْكَ...»

ਉਸਨੇ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਰੇਸ਼ਮੀ ਜੋੜਾ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ: "ਹੇ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਰਸੂਲ! ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਲੈਂਦੇ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਜੁਮੇ ਦੇ ਦਿਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਵਫ਼ਦ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਪਹਿਨਦੇ... (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਬਕਰਾ ਆਇਤ-126: 2)[2]

5- ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੇ ਦਿਨ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਜਲਦੀ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੁੰਨਤ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਨਬੀ (ਸ.) ਨੇ ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ; ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ, ਰੱਬ ਉਸ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਵੇ, ਦੀ ਹਦੀਸ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਪੈਗੰਬਰ (ਸ.) ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«مَنِ اغْتَسَلَ يَوْمَ الجُمُعَةِ غُسْلَ الجَنَابَةِ -أَيْ: غُسْلًا صِفَتُهُ كَصِفَةِ غُسْلِ الجَنَابَةِ- ثُمَّ رَاحَ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ بَدَنَةً -وَهِيَ وَاحِدَةٌ مِنَ الإِبِلِ ذَكَرًا أَمْ أُنْثَى- وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ بَقَرَةً، وَمَن رَاحَ فِي السَّاعَةِ الثَّالِثَةِ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ كَبْشًا أَقْرَنَ، وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الرَّابِعَةِ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ دَجَاجَةً، وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الخَامِسَةِ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ بَيْضَةً، فَإِذَا خَرَجَ الإِمَامُ حَضَرَتِ المَلَائِكَةُ يَسْتَمِعُونَ الذِّكْرَ»

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (880) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[2] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (886) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (2068) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

«ਜੋ ਸ਼ਖ਼ਸ ਜੁਮਾ ਦੇ ਦਿਨ ਜਨਾਬਤ ਵਾਲਾ ਗੁਸਲ ਕਰਕੇ (ਯਾਨੀ: ਜਨਾਬਤ ਦੇ ਗੁਸਲ ਵਾਂਗ ਪੂਰਾ ਗੁਸਲ ਕਰੇ) ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਉੱਟ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤਾ (ਅਤੇ ਇਹ ਉੱਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਨਰ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਮਾਦਾ), ਜੋ ਦੂਜੇ ਵੇਲੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਗਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਤੀਜੇ ਵੇਲੇ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਸਿੰਗਾਂ ਵਾਲਾ ਮੇਂਡਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਚੌਥੇ ਵੇਲੇ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਮੁਰਗੀ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਪੰਜਵੇਂ ਵੇਲੇ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਅੰਡਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇਮਾਮ ਨਿਕਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਫ਼ਰਿਸ਼ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਾਜ਼ ਸੁਣਦੇ ਹਨ» (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਬਕਰਾ ਆਇਤ-127:2)[1]

6- ਜੁਮੇ ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਇਮਾਮ ਖੁਤਬਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਸੁੰਨਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਹਲਕੀਆਂ (ਮੁਖਤਸਰ) ਰਕਅਤਾਂ ਪੜ੍ਹੇ; ਇਹ ਨਬੀ ﷺ ਦੇ ਹੁਕਮ ਕਰਕੇ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੁਤਬੇ ਦੌਰਾਨ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਜ਼ਰਤ ਜਾਬਿਰ ਬਿਨ ਅਬਦੁੱਲਾ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮਾ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ, ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ: ਸੁਲੈਕ ਗ਼ਤਫ਼ਾਨੀ ਜੁਮੇ ਦੇ ਦਿਨ ਆਏ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਰਸੂਲ ﷺ ਖੁਤਬਾ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ, ਤਾਂ ਆਪ ﷺ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ:

«يَا سُلَيْكُ قُمْ فَارْكَعْ رَكْعَتَيْنِ، وَتَجَوَّزْ فِيهِمَا»

[1] ਇਸ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰੀ (881) ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ (850) ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

«ਹੇ ਸੁਲੈਕ, ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਕੇ ਦੋ ਰਕਾਤਾਂ ਪੜ੍ਹ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖਤਸਰ ਕਰ»। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمْ يَوْمَ الجُمُعَةِ، وَالإِمَامُ يَخْطُبُ، فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ، وَلْيَتَجَوَّزْ فِيهِمَا»

«ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਜੁਮ੍ਹੇ ਦੇ ਦਿਨ ਆਵੇ, ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਖੁਤਬਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਦੋ ਰਕਾਤ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖਤਸਰ ਕਰੇ» [ਸੂਰਤ ਅਲ-ਬਕਰਾਹ ਆਇਤ -128: 2].[1]

7- ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਨੂੰ ਸੂਰਾ ਅਲ-ਕਾਹਫ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸੁੰਨਤ ਹੈ; ਅਬੂ ਸਈਦ ਅਲ-ਖੁਦਰੀ (ਰਜ਼ੀ ਅੱਲ੍ਹਾ ਅਨਹੁ) ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ, ਕਿ ਪੈਗੰਬਰ (ਸ.) ਨੇ ਕਿਹਾ:

«مَنْ قَرَأَ سُورَةَ الكَهْفِ يَوْمَ الجُمُعَةِ أَضَاءَ لَهُ مِنَ النُّورِ مَا بَيْنَ الجُمُعَتَيْنِ»

ਜੋ ਕੋਈ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਨੂੰ ਸੂਰਾ ਅਲ-ਕਾਹਫ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਦੋ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਉਸ ਲਈ ਚਮਕਦੀ ਹੈ। (ਆਇਤ-129)[2]

8- ਇਸਦੇ ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਨਬੀ ﷺ ‘ਤੇ ਵਧ ਦਰੂਦ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸੁੰਨਤ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਵਸ ਬਿਨ ਅਵਸ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਨਬੀ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«إِنَّ مِنْ أَفْضَلِ أَيَّامِكُمْ يَوْمَ الجُمُعَةِ، فَأَكْثِرُوا عَلَيَّ مِنَ الصَّلَاةِ فِيهِ؛ فَإِنَّ صَلَاتَكُمْ مَعْرُوضَةٌ عَلَيَّ»

“ਤੁਹਾਡੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਜੁਮ੍ਹਾ ਦਾ ਦਿਨ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਦਰੂਦ ਅਤੇ ਸਲਾਮ ਪੜ੍ਹੋ; ਕਿਉਂਕਿ

[1] ਇਸ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰੀ (930) ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ (875) ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

[2] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਹਾਕਿਮ ਨੇ ਮੁਸਤਦਰਕ ਵਿੱਚ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (3392) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਹਦੀਸ ਅਬੂ ਸਈਦ 'ਤੇ ਮੌਕੂਫ਼ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਅਲੂਲ ਹੈ।

ਤੁਹਾਡਾ ਦਰੂਦ ਅਤੇ ਸਲਾਮ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।" (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਬਕਰਹ ਆਇਤ 130)[1]

9- ਇਸ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਦੁਆ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਕਬੂਲੀਅਤ ਦੀ ਘੜੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਸੁੰਨਤ ਹੈ; ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ ਦੀ ਹਦੀਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰੱਬ ਉਸ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਵੇ, ਕਿ ਪੈਗੰਬਰ(ਸ.)ਨੇ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«فِيهِ سَاعَةٌ، لَا يُوَافِقُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي، يَسْأَلُ اللَّهَ تَعَالَىٰ شَيْئًا إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ»

«ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਘੜੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੇਵਕ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਖੜ੍ਹਾ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਰੱਬ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।» (ਆਇਤ-131)[2]

ਅਤੇ ਜੁਮ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦੁਆ ਦੀ ਕਬੂਲੀਅਤ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮੀਦ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਮਾਮ ਜੁਮ੍ਹੇ ਦੇ ਦਿਨ ਖੁਤਬੇ ਲਈ ਬੈਠਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਤੱਕ, ਅਤੇ ਜੁਮ੍ਹੇ ਦੇ ਦਿਨ ਦੀ ਆਖਰੀ ਘੜੀ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਹੈ ਜੋ ਮਗਰਿਬ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ; ਕਿਉਂਕਿ ਅਬੂ ਮੂਸਾ ਅਸ਼ਅਰੀ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਦੀ ਹਦੀਸ ਹੈ ਕਿ ਨਬੀ ਕਰੀਮ ﷺ ਨੇ ਜੁਮ੍ਹੇ ਦੀ ਘੜੀ ਬਾਰੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«هِيَ مَا بَيْنَ أَنْ يَجْلِسَ الإِمَامُ إِلَىٰ أَنْ تُقْضَى الصَّلَاةُ»

---

[1] ਅਬੂ ਦਾਊਦ ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹਦੀਸ ਨੰ (1531)।

[2] ਇਸ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰੀ (935) ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ (852) ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

«ਇਹ ਇਮਾਮ ਦੇ ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਤੱਕ ਹੈ।» (ਆਇਤ-132)[1]

ਸੱਤਵਾਂ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਫਲ:

ਜੁਮ੍ਹੇ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਮੁਸੱਲਮ (ਪੱਕੀ) ਸੁੰਨਤ। ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਜੁਮ੍ਹੇ ਲਈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਸੁੰਨਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਿੰਨੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੇ, ਦੋ ਰਕਾਤਾਂ, ਜਾਂ ਚਾਰ, ਜਾਂ ਛੇ, ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਅਤੇ ਹਰ ਦੋ ਰਕਾਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਲਾਮ ਫੇਰੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਨਬੀ ਸੱਲੱਲਾਹੁ ਅਲੈਹਿ ਵਸੱਲਮ ਨੇ ਇਸ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਲਮਾਨ ਫਾਰਸੀ ਰੱਦੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਦੀ ਹਦੀਸ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਰੱਬ ਦੇ ਦੂਤ, ਨੇ ਕਿਹਾ:

«مَنِ اغْتَسَلَ يَوْمَ الجُمُعَةِ... ثُمَّ رَاحَ فَلَمْ يُفَرِّقْ بَيْنَ اثْنَيْنِ، فَصَلَّى مَا كُتِبَ لَهُ، ثُمَّ إِذَا خَرَجَ الإِمَامُ أَنْصَتَ، غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الجُمُعَةِ الأُخْرَى»

«ਜਿਸ ਨੇ ਜੁਮਾ ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਸਲ ਕੀਤਾ... ਫਿਰ (ਨਮਾਜ਼ ਲਈ) ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੋ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਓਨੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੀ ਜਿੰਨੀ ਉਸ ਲਈ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਇਮਾਮ (ਖੁਤਬੇ ਲਈ) ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਜੁਮੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਗਲੇ ਜੁਮੇ ਤੱਕ ਦੇ ਗੁਨਾਹ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।»[2]. ਅਤੇ ਸਹਾਬਿਆਂ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮ ਦੇ ਅਮਲ ਕਰਕੇ, ਅਤੇ ਆਮ ਨਫ਼ਲ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਮੁੱਚੀ ਫ਼ਜ਼ੀਲਤ ਕਰਕੇ।

---

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (853) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[2] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (910) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸੁੰਨਤ-ਏ-ਰਾਤਿਬਾ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੁਮ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਰਕਾਤ, ਜਾਂ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਰਕਅਤ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

«فَقَدْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُصَلِّي بَعْدَ الجُمُعَةِ رَكْعَتَيْنِ فِي بَيْتِهِ».

«ਨਬੀ ﷺ ਜੁਮ੍ਹੇ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਰਕਾਤਾਂ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।»[1] ਅਤੇ ਹਜ਼ਰਤ ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ) ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ: ਰਸੂਲ ਅੱਲਾਹ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمُ الجُمُعَةَ فَلْيُصَلِّ بَعْدَهَا أَرْبَعًا»

«ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਜੁਮ੍ਹਾ ਪੜ੍ਹ ਲਵੇ, ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚਾਰ ਰਕਅਤਾਂ ਪੜ੍ਹੇ।» \[ਸੂਰਤ ਆਲ ਇਮਰਾਨ: 135][2]

ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਸੁੰਨਤ ਨਮਾਜ਼ ਜੇ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਚਾਰ ਰਕਅਤ, ਅਤੇ ਜੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦੋ ਰਕਅਤ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਦੂਜਾ ਮਤਲਬ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦਾ ਖੁਤਬਾ

ਪਹਿਲਾ ਮਸਲਾ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਖੁਤਬਾ:

ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਕਲਾਮ ਹੈ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜੁਮ੍ਹੇ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਠੀਕ ਪਹਿਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਹਮਦ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਿਫ਼ਤ-ਸਲਾਹ, ਨਬੀ ﷺ 'ਤੇ ਦਰੂਦ ਅਤੇ ਸਲਾਮ, ਅਤੇ ਵਅਜ਼ ਅਤੇ ਨਸੀਹਤ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ[3]।

---

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (937) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (729) ਦੇ ਤਹਿਤ ਇਬਨ ਉਮਰ ਰਜ਼ੀਅੱਲਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮਾ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[2] \ ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (881) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[3] ਵੇਖੋ: ਮੁਅਜਮ ਲੁਗਤ ਅਲ-ਫੁਕਹਾ: (ਸਫ਼ਾ 197), ਅਤੇ ਖੁਤਬਤੁਲ-ਜੁਮਾ ਵਾ ਅਹਕਾਮੁਹਾ ਅਲ-ਫਿਕਹੀਆ ਲਿਲ-ਹੁਜੈਲਾਨ: (ਸਫ਼ਾ 22)।

ਦੂਜਾ ਮਸਲਾ: ਖੁਤਬੇ ਦਾ ਹੁਕਮ:

ਖੁਤਬਾ ਜੁਮ੍ਹੇ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਰਤ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ; ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤਆਲਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ:

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَوٰةِ مِن يَوۡمِ ٱلۡجُمُعَةِ فَٱسۡعَوۡاْ إِلَىٰ ذِكۡرِ ٱللَّهِ...﴾

ਹੇ ਈਮਾਨ ਵਾਲਿਓ! ਜਦੋਂ ਜੁਮੇ (ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ) ਦੇ ਦਿਹਾੜੇ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਅਜ਼ਾਨ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ (ਭਾਵ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਮਸੀਤ ਵੱਲ) ਨੱਸੋ... (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਜੁਮਆ ਆਇਤ-9) ਅਤੇ 'ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ' ਦੀ ਤਫ਼ਸੀਰ 'ਖੁਤਬਾ' ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ[1]; ਸੋ ਜੇ ਖੁਤਬਾ ਵਾਜਿਬ ਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਵੱਲ ਸਈ ਕਰਨਾ ਵੀ ਵਾਜਿਬ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ﷺ ਨੇ ਇਸ 'ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ।

ਇਮਾਮ ਇਬਨ ਕੁਦਾਮਾ ਅਲ-ਹੰਬਲੀ (ਰੱਬ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰੇ) ਨੇ ਕਿਹਾ: ਇਸ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਖੁਤਬਾ ਜੁਮਾ ਲਈ ਇੱਕ ਸ਼ਰਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।[2]

ਤੀਜਾ ਮਸਲਾ: ਖ਼ਿਤਬਾ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ:

1. ਇਹ ਦੋ ਖੁਤਬੇ ਹੋਣ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਬਦੁੱਲਾ ਬਿਨ ਉਮਰ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅੰਹੁਮਾ ਦੀ ਹਦੀਸ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ:

«كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَخْطُبُ خُطْبَتَيْنِ يَقْعُدُ بَيْنَهُمَا».

---

[1] ਵੇਖੋ: ਤਫ਼ਸੀਰ ਅਲ-ਤਬਰੀ: (22/642)।

[2] ਅਲ-ਮੁਘਨੀ: (2/ 224)।

«ਨਬੀ ﷺ ਦੋ ਖੁਤਬੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬੈਠਦੇ ਸਨ» \[1]।

2- ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਵਕਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਵੇ, ਜੇ ਇਹ ਜਾਂ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਵਕਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।

3- ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਖੁਤਬੇ ਪੜ੍ਹਨਾ। ਸਾਇਬ ਬਿਨ ਯਜ਼ੀਦ (ਰ.) ਦੀ ਹਦੀਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਹ ਆਖਦੇ ਹਨ:

«إِنَّ الأَذَانَ يَوْمَ الجُمُعَةِ كَانَ أَوَّلُهُ حِينَ يَجْلِسُ الإِمَامُ يَوْمَ الجُمُعَةِ عَلَى المِنْبَرِ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا»

«ਜੁਮੇ ਦੇ ਦਿਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਨ, ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ ﷺ, ਅਬੂ ਬਕਰ ਅਤੇ ਉਮਰ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮਾ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ, ਉਦੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਮਾਮ ਮਿੰਬਰ 'ਤੇ ਬੈਠਦਾ ਸੀ।»[2] ਅਤੇ ਇਹ ਦੋ ਖੁਤਬਿਆਂ ਦੇ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ।

ਅਤੇ ਨਬੀ ﷺ ਦੇ ਇਸ ਕਹਿਣ ਕਰਕੇ:

«صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي»

«ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਨਮਾਜ ਪੜ੍ਹਦੇ ਵੇਖਿਆ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹੋ»[3], ਅਤੇ ਨਬੀ ﷺ ਨੇ ਦੋ ਖੁਤਬਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੀ, ਅਤੇ ਮਰਦਾਵੀ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦਾ -ਯਾਨੀ: ਦੋ ਖੁਤਬਿਆਂ ਦਾ- ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਣਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਇਖ਼ਤਿਲਾਫ਼ ਦੇ ਸ਼ਰਤ ਹੈ"[4].

---

1 ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (928) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

2 ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (916) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

3 ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਮਾਲਿਕ ਬਿਨ ਹੁਵੈਰਿਸ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ) ਤੋਂ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (631) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

4 ਅਲ-ਇਨਸਾਫ਼: (2/389).

4- ਖੁਤਬੇ ਦੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਮੁਵਾਲਾਤ (ਲਗਾਤਾਰਤਾ), ਇਮਾਮ ਇਬਨ ਕੁਦਾਮਾ ਰਹਿਮਹੁੱਲਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਖੁਤਬੇ ਦੇ ਸਹੀ ਹੋਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸ਼ਰਤ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਸਦੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਲੰਬੀ ਗੱਲਬਾਤ, ਲੰਬੀ ਚੁੱਪੀ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜੋ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਤੋੜਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫ਼ਾਸਲੇ ਦੇ ਲੰਬੇ ਜਾਂ ਛੋਟੇ ਹੋਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਖੁਤਬੇ ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਸ਼ਰਤ ਹੈ। ਅਤੇ ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਤਹਾਰਤ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਤਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਖੁਤਬੇ ਨੂੰ ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਜਾਰੀ ਰੱਖੇ, ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਫ਼ਾਸਲਾ ਲੰਬਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।[1]

5- ਖੁਤਬਾ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਦੇਣਾ; ਕਿਉਂਕਿ ਖੁਤਬਾ ਵਾਜਿਬ ਹੈ ਅਤੇ ਜੁਮਾ ਦੇ ਸਹੀ ਹੋਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸ਼ਰਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਇਸ ਨੂੰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਮਕਸਦ, ਜੋ ਕਿ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਨਸੀਹਤ ਹੈ, ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੀਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਾਜਿਬ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਵੀ ਵਾਜਿਬ ਹੈ।

6- ਉਸ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੁਮਾ ਕਾਇਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਖੁਤਬਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵੱਲ ਆਉਣਾ ਫਰਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਗਿਣਤੀ ਇਸ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੇ।

[1] ਅਲ-ਮੁਘਨੀ: (2/ 230)।

ਚੌਥਾ: ਖ਼ੁਤਬੇ ਦੇ ਅਰਕਾਨ (ਸੁਤੂਨ):

1- ਇਸਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਅੱਲਾਹ ਅੱਜ਼ ਵ ਜੱਲ ਦੀ ਹਮਦ ਅਤੇ ਤਰੀਫ ਨਾਲ ਕਰਨੀ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਾਬਿਰ ਬਿਨ ਅਬਦੁੱਲਾ ਰਜ਼ੀ ਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮਾ ਨੇ ਕਿਹਾ:

«كَانَتْ خُطْبَةُ النَّبِيِّ ﷺ يَوْمَ الجُمُعَةِ يَحْمَدُ اللَّهَ، وَيُثْنِي عَلَيْهِ، ثُمَّ يَقُولُ عَلَىٰ إِثْرِ ذَٰلِكَ...» الحديث.

«ਨਬੀ ﷺ ਜੁਮੇ ਦੇ ਦਿਨ ਖ਼ੁਤਬੇ ਵਿੱਚ ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਹਮਦ ਕਰਦੇ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਨਾ ਕਰਦੇ, ਫਿਰ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਹਿੰਦੇ...» ਹਦੀਸ[1].

2- ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਬੀ ﷺ 'ਤੇ ਦਰੂਦ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣਾ; ਕਿਉਂਕਿ ਖ਼ੁਤਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਬੀ ﷺ 'ਤੇ ਦਰੂਦ ਭੇਜਣਾ ਸਹਾਬਾ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਇੱਕ ਜਾਣੀ-ਪਛਾਣੀ ਅਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਗੱਲ ਹੈ[2]।

2- ਨਸੀਹਤ ਅਤੇ ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਤੋਂ ਡਰ (ਤਕਵਾਹ) ਦੀ ਸਲਾਹ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੋਣਾ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਾਬਰ ਬਿਨ ਸਮਰਾ ਰਜਿਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਦੀ ਹਦੀਸ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ:

«كَانَتْ لِلنَّبِيِّ ﷺ خُطْبَتَانِ، يَجْلِسُ بَيْنَهُمَا، يَقْرَأُ القُرْآنَ، وَيُذَكِّرُ النَّاسَ»؛

«ਨਬੀ ﷺ ਦੇ ਦੋ ਖ਼ੁਤਬੇ ਸਨ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬੈਠਦੇ, ਕੁਰਆਨ ਪੜ੍ਹਦੇ, ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਸਨ»[3]; ਅਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਖ਼ੁਤਬੇ ਦਾ ਮਕਸੂਦ ਹੀ ਇਹ ਹੈ।

4- ਕੁਝ ਆਯਤਾਂ ਜਾਂ ਸੂਰਹਾਂ ਕੁਰਆਨ ਕਰੀਮ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਨਾ; ਜਾਬਿਰ ਬਿਨ ਸਮੁਰਾ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅੰਹੁ ਦੀ ਹਦੀਸ ਦੇ ਕਾਰਨ:

---

[1] \ ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (867) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[2] ਵੇਖੋ: ਜਲਾਅ ਅਲ-ਅਫਹਾਮ ਲਿਬਨ ਅਲ-ਕੱਯਿਮ: (ਸਫ਼ਾ 371)।

[3] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (862) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

«كَانَتْ لِلنَّبِيِّ ﷺ خُطْبَتَانِ، يَجْلِسُ بَيْنَهُمَا، يَقْرَأُ القُرْآنَ، وَيُذَكِّرُ النَّاسَ».

ਨਬੀ ﷺ ਦੇ ਦੋ ਖ਼ੁਤਬੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪ ਬੈਠਦੇ, ਕੁਰਆਨ ਪੜ੍ਹਦੇ, ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਸਨ।

ਪੰਜਵਾਂ ਮਸਲਾ: ਖ਼ੁਤਬੇ ਦੀਆਂ ਸੁੰਨਤਾਂ:

1- ਖ਼ੁਤਬਾ ਮਿੰਬਰ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਉੱਚੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹਨਾ;

«فَقَدْ صُنِعَ لَهُ ﷺ مَنبرٌ، فَخَطَبَ عَلَيْهِ يَوْمَ الجُمُعَةِ»،

«ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ﷺ ਲਈ ਇੱਕ ਮਿੰਬਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੇ ਦਿਨ ਖ਼ੁਤਬਾ ਦਿੱਤਾ» [1], ਅਤੇ ਸਾਹਾਬਾ ਦੀ ਇੱਕ ਜਮਾਤ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁੰ ਤੋਂ ਤਵਾਤੁਰ ਨਾਲ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਨਬੀ ﷺ ਮਿੰਬਰ 'ਤੇ ਖ਼ੁਤਬਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ[2], ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਨਵਵੀ (ਰਹਿਮਹੁੱਲਾਹ) ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਮੁਸਤਹੱਬ ਹੋਣ 'ਤੇ ਇਜਮਾ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ: ਉਲਮਾ ਦਾ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਇਜਮਾਅ ਹੈ ਕਿ ਖ਼ੁਤਬਾ ਮਿੰਬਰ 'ਤੇ ਹੋਣਾ ਮੁਸਤਹੱਬ ਹੈ।[3]"، ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਇਹ (ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ) ਗੱਲ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਕਾਰਗਰ ਤਰੀਕਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਖ਼ਤੀਬ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਸੀਹਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਅਸਰਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

2- ਖ਼ੁਤਬੇ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਖ਼ੁਤਬਾ ਦਾਤਾ ਦਾ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣਾ; ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਦੇ ਕਹਿਣੇ ਕਰਕੇ:

---

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (2095) ਦੇ ਤਹਿਤ ਹਜ਼ਰਤ ਜਾਬਿਰ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਲਾਹੁ ਅਨਹੁ) ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[2] ਵੇਖੋ: ਇਰਵਾ ਅਲ-ਗਲੀਲ ਫੀ ਤਖ਼ਰੀਜ ਅਹਾਦੀਸ ਮਨਾਰ ਅਸ-ਸਬੀਲ: (3/75) ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ।

[3] ਅਲ-ਮਜਮੂਅ ਸ਼ਰਹ ਅਲ-ਮੁਹੱਜ਼ਬ: (4/ 527)।

﴿وَإِذَا رَأَوۡاْ تِجَٰرَةً أَوۡ لَهۡوًا ٱنفَضُّوٓاْ إِلَيۡهَا وَتَرَكُوكَ قَآئِمٗا...﴾

(ਹੇ ਨਬੀ!) ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੋਈ ਵਪਾਰ ਜਾਂ ਕੋਈ ਖੇਡ-ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਵੱਲ ਨੱਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਖਲੋਤਿਆਂ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ... (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਜੁਮਆ ਆਇਤ-11), ਅਤੇ ਅਬਦੁੱਲਾਹ ਬਨ ਉਮਰ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮਾ ਤੋਂ ਰਿਪੋਰਟ ਹੈ ਕਿ:

«كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَخْطُبُ قَائِمًا، ثُمَّ يَقْعُدُ، ثُمَّ يَقُومُ كَمَا تَفْعَلُونَ الآنَ».

«ਨਬੀ ﷺ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਖੁਤਬਾ ਦਿੰਦੇ, ਫਿਰ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ, ਫਿਰ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਕਰਦੇ ਹੋ» [1]।

3- ਖ਼ਤੀਬ ਲਈ ਸੁੰਨਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੁਕਤਦੀਆਂ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰੇ। ਹਜ਼ਰਤ ਅਬਦੁੱਲਾਹ ਬਿਨ ਉਮਰ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮਾ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ,

«أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ إِذَا دَنَا مِنْ مِنْبَرِهِ يَوْمَ الجُمُعَةِ سَلَّمَ عَلَى مَنْ عِنْدَهُ مِنَ الجُلُوسِ، فَإِذَا صَعِدَ المَنبرَ اسْتَقْبَلَ النَّاسَ بِوَجْهِهِ ثُمَّ سَلَّمَ».

«ਨਬੀ ﷺ ਜਦੋਂ ਜੁੰਮੇ ਦੇ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਮਿੰਬਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੇ, ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਬੈਠੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਰਦੇ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮਿੰਬਰ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ, ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲ ਮੁੱਖ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਲਾਮ ਕਰਦੇ ਸਨ» [2].

ਅਲ-ਹਾਫਿਜ਼ ਇਬਨ ਰਜਬ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਇਮਾਮ ਦਾ ਨਮਾਜ਼ੀਆਂ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਕਿਬਲੇ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਕਰਨਾ, ਇਸ 'ਤੇ ਇਜਮਾਅ (ਸਰਬਸੰਮਤੀ) ਹੈ, ਅਤੇ ਸ਼ਰਈ ਦਲਾਈਲ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਤਾਈਦ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਉਸ ਦੀ

---

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (920) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (861) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[2] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੈਹਕੀ ਨੇ ਸੁਨਨ ਅਲ-ਕੁਬਰਾ ਵਿੱਚ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (5742) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਣ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਅਮਲ ਸੁੰਨਤ ਹੈ। ਜੇ ਇਮਾਮ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸੁੰਨਤ ਦੀ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ਵਰਜ਼ੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਜੁਮ੍ਹਾ ਸਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।[1]

4- ਖੁਤਬਾ ਦਾਤਾ ਦਾ ਮੁਕਤਦੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਰਨਾ ਸੁੰਨਤ ਹੈ; ਜਾਬਰ ਰਜਿਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਦੀ ਹਦੀਸ ਦੇ ਕਾਰਨ,

«أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ إِذَا صَعِدَ المِنْبَرَ سَلَّمَ».

«ਨਬੀ ﷺ ਜਦੋਂ ਮਿੰਬਰ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੇ, ਤਾਂ ਸਲਾਮ ਕਰਦੇ»[2]।

5- ਸੁੰਨਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਿੰਬਰ 'ਤੇ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਦੇ ਫਾਰਿਗ ਹੋਣ ਤੱਕ ਬੈਠੇ; ਇਬਨ ਉਮਰ ਦੇ ਕਥਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰੱਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇ:

«كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَخْطُبُ خُطْبَتَيْنِ، كَانَ يَجْلِسُ إِذَا صَعِدَ المَنبرَ حَتَّى يَفْرُغَ المُؤَذِّنُ، ثُمَّ يَقُومُ فَيَخْطُبُ، ثُمَّ يَجْلِسُ فَلَا يَتَكَلَّمُ، ثُمَّ يَقُومُ فَيَخْطُبُ».

«ਨਬੀ ﷺ ਦੋ ਖੁਤਬੇ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਮਿੰਬਰ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਵੇਲੇ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਦੇ ਫਾਰਗ ਹੋਣ ਤੱਕ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ, ਫਿਰ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਖੁਤਬਾ ਦਿੰਦੇ, ਫਿਰ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰਦੇ, ਫਿਰ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਖੁਤਬਾ ਦਿੰਦੇ»[3]। ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਗਵਾਹੀ ਸਾਇਬ ਬਿਨ ਯਜ਼ੀਦ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅੰਹੁ ਦੀ ਹਦੀਸ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

«إِنَّ الأَذَانَ يَوْمَ الجُمُعَةِ كَانَ أَوَّلُهُ حِينَ يَجْلِسُ الإِمَامُ يَوْمَ الجُمُعَةِ عَلَى المِنْبَرِ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا».

---

[1] ਇਬਨ ਰਜਬ ਦੀ ਫ਼ਤਿਹ ਅਲ-ਬਾਰੀ (8/ 250)।

[2] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਬਨ ਮਾਜ਼ਾਹ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (1109) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[3] ਅਬੂ ਦਾਊਦ ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹਦੀਸ ਨੰ (1092)।

«ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ ﷺ, ਅਬੂ ਬਕਰ ਅਤੇ ਉਮਰ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮਾ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਜੁਮੇ ਦੇ ਦਿਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਜ਼ਾਨ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਮਾਮ ਮਿੰਬਰ 'ਤੇ ਬੈਠਦਾ ਸੀ।»[1]

6- ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਖ਼ੁਤਬਾ ਦੇਵੇ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਾਬਰ ਬਿਨ ਅਬਦੁੱਲਾ (ਰੱਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇ) ਨੇ ਕਿਹਾ: ਜਦੋਂ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ ﷺ ਖ਼ੁਤਬਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋਣ:

«صَبَّحَكُمْ وَمَسَّاكُمْ»

«ਸੱਬਹਕੁਮ ਵ ਮੱਸਾਕੁਮ»[2]، (صَبَّحَكُم) ਯਾਨੀ: ਲਸ਼ਕਰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਸਵੇਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਆਇਆ, ਅਤੇ (مسَّاكم) ਯਾਨੀ: ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਵੇਲੇ ਆਏ। ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡਰਾਵੇ, ਉਹ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਲਫ਼ਜ਼ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ।

7- ਦੋ ਖ਼ੁਤਬਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬੈਠਣਾ, ਇਬਨ ਉਮਰ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮਾ) ਦੀ ਹਦੀਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ:

«كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَخْطُبُ خُطْبَتَيْنِ يَقْعُدُ بَيْنَهُمَا».

«ਨਬੀ ﷺ ਦੋ ਖ਼ੁਤਬੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬੈਠਦੇ ਸਨ»[3]।

---

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (916) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।
[2] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (867) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।
[3] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (928) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

8- ਦੋਵੇਂ ਖੁਤਬੇ ਛੋਟੇ ਹੋਣ, ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਪਹਿਲੇ ਨਾਲੋਂ ਛੋਟਾ ਹੋਵੇ, ਜਦਕਿ ਨਮਾਜ਼ ਲੰਬੀ ਹੋਵੇ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਜ਼ਰਤ ਅੰਮਾਰ ਰਜ਼ੀਅੱਲਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਰਸੂਲ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«إِنَّ طُولَ صَلَاةِ الرَّجُلِ وَقِصَرَ خُطْبَتِهِ مَئِنَّةٌ -أَيْ: عَلَامَةٌ- مِنْ فِقْهِهِ، فَأَطِيلُوا الصَّلَاةَ، وَاقْصُرُوا الخُطْبَةَ»

«ਨਿਸਚਿਤ ਹੀ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਦਾ ਨਮਾਜ਼ ਲੰਬੀ ਪੜ੍ਹਨਾ ਅਤੇ ਖੁਤਬਾ ਛੋਟਾ ਦੇਣਾ ਉਸਦੀ ਫ਼ਿਕਹ (ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਝ) ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਨਮਾਜ਼ ਲੰਬੀ ਪੜ੍ਹੋ, ਅਤੇ ਖੁਤਬਾ ਛੋਟਾ ਦਿਓ» [ਆਇਤ-158][1]

9- ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਦੁਆ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਲਈ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਤੌਫੀਕ ਦੀ ਦੁਆ ਕਰਨਾ ਸੁੰਨਤ ਹੈ; ਨਵਵੀ ਰਹਿਮਹੁੱਲਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਲਈ ਸੁਧਾਰ, ਹੱਕ 'ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਰਗੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਲਈ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸਲਾਮ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਲਈ ਦੁਆ ਕਰਨਾ, ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਮੁਸਤਹੱਬ ਹੈ[2]।

ਜੁਮੇ ਦੇ ਖੁਤਬੇ ਵਿੱਚ ਦੁਆ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਇਮਾਮ ਲਈ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਚੁੱਕਣਾ ਸ਼ਰੀਅਤ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਿਵਾਏ ਇਸਤਿਸਕਾਅ (ਮੀਂਹ ਦੀ ਦੁਆ) ਦੇ। ਅਤੇ ਉਸ ਲਈ ਮੁਸਤਹਬ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰੇ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਮਾਰਾ ਬਿਨ ਰੁਐਬਾ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ) ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਿਸ਼ਰ ਬਿਨ

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (869) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।
[2] ਅਲ-ਮਜਮੂ' ਸ਼ਰਹ ਅਲ-ਮੁਹੱਜ਼ਬ: (4/521)।

ਮਰਵਾਨ ਨੂੰ ਮਿੰਬਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਚੁੱਕਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ:

«قَبَّحَ اللَّهُ هَاتَيْنِ اليَدَيْنِ؛ لَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَا يَزِيدُ عَلَىٰ أَنْ يَقُولَ بِيَدِهِ هَكَذَا، وَأَشَارَ بِإِصْبَعِهِ المُسَبِّحَةِ».

«ਅੱਲ੍ਹਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਬੁਰਾ ਕਰੇ; ਮੈਂ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ ﷺ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।»[1].

10- ਖੁਤਬਾ ਪੜ੍ਹਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਾਵੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਨਬੀ ﷺ ਖੁਦ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਲੀਫਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਜੇ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਖੁਤਬਾ ਦੇਵੇ, ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਕਿਸੇ ਉਜ਼ਰ ਕਰਕੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਾਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ[2]।

ਛੇਵਾਂ ਮਸਲਾ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਖੁਤਬੇ ਦਾ ਤਰਜਮਾ:

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਉੱਥੇ ਖ਼ਤੀਬ ਲਈ ਇਹ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਖੁਤਬਾ ਦੇਵੇ; ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਖੁਤਬੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਣ, ਇਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ਪੂਰਾ ਹੋ ਸਕੇ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਇਲਮ, ਨਸੀਹਤ ਅਤੇ ਯਾਦ-ਦਹਾਨੀ ਤੋਂ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਸਕਣ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਬੀ ﷺ ਤੋਂ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਵੀ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਦਲਾਲਤ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਜੁਮ੍ਹੇ ਦੇ ਖੁਤਬੇ ਲਈ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਸ਼ਰਤ ਹੈ। ਆਪ ﷺ ਤਾਂ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ

[1] \ ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (874) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।
[2] ਇਬਨ ਕੁਦਾਮਾ ਦੀ ਅਲ-ਮੁਘਨੀ: (2/228)।

ਖੁਤਬਾ ਇਸ ਲਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਪ ﷺ ਦੀ ਅਤੇ ਆਪ ﷺ ਦੀ ਕੌਮ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ।

ਖ਼ਤੀਬ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਰਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿੱਚ ਖੁਤਬਾ ਦੇਵੇ, ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਤਰਜਮਾ ਆਪਣੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿੱਚ ਕਰੇ, ਨਬੀ ﷺ ਦੇ ਖੁਤਬਿਆਂ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਇਸ ਮਸਲੇ ਵਿੱਚ ਇਖਤਿਲਾਫ (ਮਤਭੇਦ) ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ।

ਤਰਜਮਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਕੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ: ਖੁਤਬੇ ਦੇ ਹਰ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਰਜਮਾ ਕਰਨਾ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਪੂਰਾ ਖੁਤਬਾ ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਰਜਮਾ ਕਰਨਾ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਤਬੇ ਦਾ ਫੌਰੀ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨਾ, ਉਸ ਅਨੁਵਾਦ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਸਟੇਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਨਾ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਨਮਾਜ਼ੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਅਨੁਵਾਦ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਰਿਸੀਵਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ ਵੀ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਅਨੁਵਾਦਕ ਦੇ ਵੱਲੋਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਵੱਲੋਂ ਮਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬੇਮਤਲਬ ਗੱਲਬਾਤ (ਲਿਗ਼ਾ) ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਮ ਭਲਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਖੁਤਬੇ ਦਾ ਮਕਸਦ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸੱਤਵਾਂ ਮਸਲਾ: ਖ਼ਤੀਬ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੁਣ:

ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਖ਼ਤੀਬ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਥੰਮ੍ਹ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਤਾਕਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਹੀ ਮਸਜਿਦ ਦਾਅਵਤ ਫੈਲਾਉਣ, ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੀਨ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪੈਗ਼ਾਮ ਪੂਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ, ਜੇ ਖ਼ਤੀਬ ਆਲਿਮ, ਅਕਲਮੰਦ, ਡੂੰਘੀ ਸਮਝ ਵਾਲਾ, ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਤੋਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਜਮਾਤ ਅਤੇ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ 'ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅਸਰ ਚੰਗਾ ਅਤੇ ਫ਼ਾਇਦੇਮੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਨੇਕੀ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਤੇ ਖਿਤਾਬਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖ਼ਤੀਬ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਨ। ਸਦਰ-ਏ-ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਨਬੀ ਕਰੀਮ ﷺ ਖ਼ੁਦ ਖ਼ਤੀਬ ਸਨ, ਫਿਰ ਆਪ ਦੇ ਖ਼ੁਲਫ਼ਾ-ਏ-ਰਾਸ਼ਿਦੀਨ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਮਰਾ, ਕਵਾਇਦ, ਉਲਮਾ ਅਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਹਸਤੀਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅਹੁਦੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਦੀਨ, ਅਖ਼ਲਾਕ, ਇਲਮ ਅਤੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਉੱਚੇ ਮਰਤਬੇ 'ਤੇ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।

ਇੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਖ਼ਤੀਬਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਾਂ 'ਤੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਅਸਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਮਸਜਿਦ ਹੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਕਹਿਣੀ ਨੂੰ ਕਰਨੀ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਖ਼ਤੀਬ ਗਿਆਨ, ਅਕਲ ਜਾਂ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਬੁਰੇ ਅਖ਼ਲਾਕ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਕਿ ਖ਼ਤੀਬ ਦਾ ਕੰਮ ਨਮਾਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਨੇਕੀ, ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ ਵੱਲ ਸੇਧ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਅਣਜਾਣ ਖ਼ਤੀਬ ਲਈ ਇਸ ਮਹਾਨ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ।

ਅਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖ਼ਤੀਬ ਇਲਮ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਇਸ ਅਹੁਦੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਗੂਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਖੁਤਬਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ - ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਬਨ ਕਯਿਮ ਅਲ-ਜੌਜ਼ੀਆ (ਰਹਿਮਹੁਲਾਹ) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ - ਅਜਿਹਾ ਖੁਤਬਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਨਾ ਤਾਂ ਅੱਲਾਹ 'ਤੇ ਈਮਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਉਸਦੀ ਤੌਹੀਦ, ਨਾ ਉਸਦੀ ਖਾਸ ਮਾਰਫ਼ਤ (ਪਛਾਣ), ਨਾ ਹੀ ਉਸਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨਫ਼ਸਾਂ ਅੰਦਰ ਉਸਦੀ ਮੁਹੱਬਤ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੀ ਤਾਂਘ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ[1]।

ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਖਾਹਿਸ਼, ਜਾਂ ਜਹਾਲਤ, ਜਾਂ ਵਿਵਾਦ, ਜਾਂ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਕੱਟੜਪੰਥ ਹਾਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਨਿਰਪੱਖਤਾ, ਤਰਬੀਅਤੀ ਰਾਹਦਾਰੀ, ਅਤੇ ਹਿਕਮਤ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਨਸੀਹਤ ਨਾਲ ਦਾਵਤ ਦੇਣ ਤੋਂ ਭਟਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬੇਸ਼ਕ ਇਸ ਦੀਨ ਵਿੱਚ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹਿਦਾਇਤ ਦਾ ਇੱਕ ਮੀਨਾਰ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਬੰਦਾ ਆਪਣੇ ਰੱਬ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਈਮਾਨ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਇਕੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਰੇ ਮਿਲ ਕੇ ਨੇਕੀ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣ ਅਤੇ ਬੁਰਾਈ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ। ਅਤੇ ਮਸਜਿਦ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਨ

[1] ਜ਼ਾਦ ਅਲ-ਮਆਦ ਫੀ ਹਦੀ ਖ਼ੈਰ ਅਲ-ਇਬਾਦ: (1/409)।

ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅੱਲਾਹ ਉਸ ਲਈ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਇਮਾਮ ਮੁਕੱਰਰ ਨਾ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਮਹਾਨ ਅਹੁਦੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਅਤੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਇਲਮੀ ਅਤੇ ਅਖ਼ਲਾਕੀ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਹੋਣ।

ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਇਲਮੀ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖ਼ਤੀਬ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ:

1 - ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਲਈ ਅਮਲ ਦਾ ਇਖਲਾਸ; ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਸਮਰਥਿਤ, ਕਾਮਯਾਬ, ਮਕਬੂਲ ਅਤੇ ਮਹਿਬੂਬ ਹੋਵੇ।

2 - ਦਿਖਾਵੇ ਅਤੇ ਸ਼ੇਖੀ ਤੋਂ ਬਚਣਾ; ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਮਲੇ ਮਕਸਦਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਅਮਲਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਨੀਅਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਉਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਉਸਨੇ ਨੀਅਤ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਜੋ ਕੋਈ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅੱਲਾਹ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਲੀਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

3- ਉਹ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਹਾਫ਼ਿਜ਼ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਯਾਦ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਦੁਹਰਾਈ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਕੁਰਆਨ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਉਸ ਦਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਵਿਰਦ ਹੋਵੇ।

4 - ਕੁਝ ਨਬਵੀ ਹਦੀਸਾਂ ਯਾਦ ਕਰਨਾ, ਰਿਆਜ਼-ਉਸ-ਸਾਲੇਹੀਨ, ਅਰਬਈਨ ਨਵਵੀ, ਬੁਲੂਗ-ਉਲ-ਮਰਾਮ, ਜਾਂ ਹਦੀਸ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਮੁਅਤਮਦ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੋਂ।

5- ਸਹੀ ਅਕੀਦਾ ਸਿੱਖਣਾ, ਨੇਕ ਪੂਰਵਜਾਂ (ਸਲਫ਼ ਸਾਲੇਹ) ਦਾ ਅਕੀਦਾ।

6- ਕਿ ਉਹ ਧਰਮ ਦੇ ਅਹਕਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਫਿਕਹ ਸਿੱਖੇ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਬਾਦਤ ਦੀ ਫਿਕਹ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਤਹਾਰਤ, ਨਮਾਜ਼, ਜਕਾਤ, ਅਤੇ ਰੋਜ਼ੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੀ ਫਿਕਹ ਵੀ; ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਕਮਾਈ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦੇ ਜ਼ਾਬਤੇ ਜਾਣ ਸਕੇ, ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧੋਖੇ, ਫਰੇਬ, ਗ਼ੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਮਾਲ ਲੈਣ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਜ਼ੂਲਖਰਚੀ, ਬਰਬਾਦੀ, ਕੰਜੂਸੀ ਅਤੇ ਤੰਗਦਿਲੀ ਤੋਂ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲੀ ਮਾਮਲੇ ਕਿਤਾਬ ਅਤੇ ਸੁੰਨਤ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣ।

7- ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਨਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਮਾਅਨੇ ਜਾਣ ਸਕੇ ਜੋ ਅੱਲਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਸੂਲ ﷺ 'ਤੇ ਨਾਜ਼ਿਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਰਆਨ ਅਰਬਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਨਾਜ਼ਿਲ ਹੋਇਆ ਹੈ।

8- ਨਬੀ ﷺ ਦੀ ਸੀਰਤ, ਸ਼ਮਾਇਲ-ਏ-ਮੁਹੰਮਦੀਆ, ਅਤੇ ਸਲਫ਼-ਏ-ਸਾਲੇਹੀਨ ਦੀ ਸੀਰਤ ਪੜ੍ਹਨਾ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨੇਕ ਨਮੂਨਾ, ਉਸਵ-ਏ-ਹਸਨਾ, ਇੱਕ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਇਲਮੀ ਦੌਲਤ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਉੱਚ ਇਸਲਾਮੀ ਸਕਾਫ਼ਤ ਹੈ।

9- ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੱਕੇ ਇਲਮ ਵਾਲੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ, ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਸਹੀ ਅਕੀਦੇ, ਇਲਮ ਅਤੇ ਅਕਲ ਲਈ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਦੀਨ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਹਰ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਰੁਜੂ ਕਰਨਾ।

10 - ਇਸਲਾਮੀ ਫ਼ਿਰਕਿਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਕੀਦਿਆਂ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਰੁਝਾਨਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਕਸਦਾਂ, ਅਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਦੀ ਕਿਤਾਬ, ਉਸਦੇ ਰਸੂਲ ﷺ ਦੀ ਸੁੰਨਤ, ਅਤੇ ਤਸਦੀਕ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਿਮ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕਰ ਸਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝੂਠ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰ ਸਕੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਤਿਲ ਤੋਂ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਕਰ ਸਕੇ।

11- ਉਸਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਤ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਗਲਬੇ ਦੀ ਫਿਕਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੂਰੀ, ਅੱਲਾਹ 'ਤੇ ਈਮਾਨ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨਾ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸਿਖਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੀਨ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ।

12- ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੀਡੀਆ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ-ਮਾੜੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ, ਅੱਲਾਹ ਵੱਲ ਦਾਅਤ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਫਾਇਦਾ ਲੈਣਾ ਸਿੱਖਣਾ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ।

ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੇ ਖਤੀਬ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੁਣ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ, ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ, ਇਸਤਕਾਮਤ (ਸਥਿਰਤਾ) ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਅਖਲਾਕੀ ਬੁਨਿਆਦਾਂ:

1- ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਖ਼ਤੀਬ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਜਮਾਤ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਜਾਂ ਬਾਹਰੋਂ ਮਸਜਿਦ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਦਾਅੀ (ਸੱਦਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ) ਅਤੇ ਉਸਤਾਦ (ਸਿੱਖਿਅਕ) ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਰਸੂਲ ﷺ ਉਸਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਨਮੂਨਾ ਹੋਣ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉੱਮਤ ਅਤੇ ਆਗੂਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਨੇਕ ਨਮੂਨਾ, ਉਸਵ-ਏ-ਹਸਨਾ (ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਮਿਸਾਲ), ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਮਿਸਾਲ ਹਨ। ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ:

﴿لَّقَدۡ كَانَ لَكُمۡ فِي رَسُولِ ٱللَّهِ أُسۡوَةٌ حَسَنَةٞ لِّمَن كَانَ يَرۡجُواْ ٱللَّهَ وَٱلۡيَوۡمَ ٱلۡأٓخِرَ وَذَكَرَ ٱللَّهَ كَثِيرٗا ٢١﴾

ਬੇਸ਼ੱਕ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਰਸੂਲ (ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸ:) ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਇਕ ਉੱਤਮ ਨਮੂਨਾ ਹੈ (ਅਤੇ ਇਹ ਨਮੂਨਾ) ਹਰ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅੱਲਾਹ ਅਤੇ ਕਿਆਮਤ ਦਿਹਾੜੇ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਲਾਹ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਅਹਜਾਬ-21)

ਉਸਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖੇ, ਅਤੇ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਲਮ ਅਤੇ ਇਬਾਦਤ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰੱਖੇ।

2- ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਿਤ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਸਫਾਈ, ਇਸ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਰਤੀਬ ਦੇਣ ਤੇ ਸੰਭਾਲਣ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖੇ, ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਤੋਂ ਬਚੇ।

3- ਉਸਦੀ ਹਦਾਇਿਤ ਅਤੇ ਚਾਲ-ਢਾਲ ਚੰਗੀ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਨਬੀ ﷺ ਦੀ ਸੁੰਨਤ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਧਾਉਣਾ ਅਤੇ ਮੁੱਛਾਂ ਕੱਟਣਾ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਗਿੱਟਿਆਂ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਲਟਕਾਉਣ (ਇਸਬਾਲ) ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰੇ। ਉਹ ਵਕਾਰ ਅਤੇ ਸਕੀਨਾ (ਸ਼ਾਂਤੀ) ਨੂੰ ਅਪਣਾਵੇ, ਅਤੇ ਗੁਜ਼ਰ ਚੁੱਕੇ ਸਲਫ-ਏ-ਸਾਲੇਹੀਨ (ਰਹਿਮਹੁਮੁੱਲਾਹ) ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ-ਕਦਮ 'ਤੇ ਚੱਲੇ।

4- ਕਿ ਉਹ ਦਿਆਲੂ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਰਹਿਮ-ਦਿਲ ਹੋਵੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਨਰਮੀ ਜਿਸ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਨਰਮੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਭਦੜੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਦੀਸ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ; ਸੋ, ਆਇਸ਼ਾ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹਾ) ਨਬੀ ਕਰੀਮ ﷺ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਕਰਦੀ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ:

«إِنَّ الرِّفْقَ لَا يَكُونُ فِي شَيْءٍ إِلَّا زَانَهُ، وَلَا يُنْزَعُ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا شَانَهُ»

ਨਰਮੀ ਜਿਸ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਨਰਮੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਭਦੜੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। (ਸੁਰਤ ਅੰਨ-ਨਿਸਾ ਆਇਿਤ-163: 4)[1]

ਜੇਕਰ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਮਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਖ਼ਤੀਬ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਝਿੜਕੇ ਨਾ, ਸਗੋਂ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਨਸੀਹਤ ਕਰੇ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਿਖਾਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੁਆਵਿਆ ਬਿਨ ਹਕਮ ਅਲ-ਸੁਲਮੀ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

[1] \ ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (2594) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

بَيْنَمَا أَنَا أُصَلِّي مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ؛ إِذْ عَطَسَ رَجُلٌ مِنَ القَوْمِ، فَقُلْتُ: يَرْحَمُكَ اللَّهُ، فَرَمَانِي القَوْمُ بِأَبْصَارِهِمْ، فَقُلْتُ: وَاثُكْلَ أُمِّيَاه، مَا شَأْنُكُمْ تَنظُرُونَ إِلَيَّ؟ فَجَعَلُوا يَضْرِبُونَ بِأَيْدِيهِمْ عَلَى أَفْخَاذِهِمْ، فَلَمَّا رَأَيْتُهُمْ يُصَمِّتُونَنِي لَكِنِّي سَكَتُّ، فَلَمَّا صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، فَبِأَبِي هُوَ وَأُمِّي، مَا رَأَيْتُ مُعَلِّمًا قَبْلَهُ وَلَا بَعْدَهُ أَحْسَنَ تَعْلِيمًا مِّنْهُ، فَوَاللَّهِ مَا كَهَرَنِي -أَيْ: مَا قَهَرَنِي وَلَا نَهَرَنِي- وَلَا ضَرَبَنِي وَلَا شَتَمَنِي، قَالَ: «إِنَّ هَذِهِ الصَّلَاةَ لَا يَصْلُحُ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ كَلَامِ النَّاسِ، إِنَّمَا هِيَ التَّسْبِيحُ وَالتَّكْبِيرُ وَقِرَاءَةُ القُرْآنِ»

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ ﷺ ਦੇ ਨਾਲ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਨਿੱਛ ਆਈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ: 'ਅੱਲਾਹ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰੇ'। ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਘੂਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ: 'ਹਾਏ ਮੇਰੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹੋ?' ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਪੱਟਾਂ 'ਤੇ ਮਾਰਨ ਲੱਗੇ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ ﷺ ਨੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲਈ—ਮੇਰੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ—ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਉਸਤਾਦ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ। ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਕਸਮ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਝਿੜਕਿਆ, ਨਾ ਮਾਰਿਆ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬੁਰਾ-ਭਲਾ ਕਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ: «ਬੇਸ਼ੱਕ, ਇਸ ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨਾ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਤਸਬੀਹ, ਤਕਬੀਰ ਅਤੇ ਕੁਰਆਨ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਹੈ।» (ਆਇਤ-164)[1]

5- ਉਹ ਨਰਮ ਦਿਲ ਅਤੇ ਰਹਿਮ ਦਿਲ ਹੋਵੇ; ਤਾਂ ਜੋ ਲੋਕ ਉਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਫਕਤ, ਮਦਦ ਅਤੇ ਇਲਮ ਤੋਂ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਅਤੇ

[1] \ ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (537) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਪੈਗਾਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰੇ।

ਅਤੇ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਰਸੂਲ ﷺ ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਮੁਕਾਮ 'ਤੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ:

﴿فَبِمَا رَحۡمَةٖ مِّنَ ٱللَّهِ لِنتَ لَهُمۡۖ وَلَوۡ كُنتَ فَظًّا غَلِيظَ ٱلۡقَلۡبِ لَٱنفَضُّواْ مِنۡ حَوۡلِكَۖ فَٱعۡفُ عَنۡهُمۡ وَٱسۡتَغۡفِرۡ لَهُمۡ وَشَاوِرۡهُمۡ فِي ٱلۡأَمۡرِۖ فَإِذَا عَزَمۡتَ فَتَوَكَّلۡ عَلَى ٱللَّهِۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُتَوَكِّلِينَ159﴾

(ਹੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸ!) ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਮਿਹਰ ਸਦਕਾ ਤੁਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਰਮ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਹੋ, ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਕੌੜੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਅਤੇ ਕਠੋਰ ਦਿਲ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਤੁਹਾਡੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਤੋਂ ਖਿੰਡ ਜਾਂਦੇ। ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਇਹਨਾਂ (ਦੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ) ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਵੋ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਲਈ (ਰੱਬ ਤੋਂ) ਮੁਆਫ਼ੀ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰੋ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਲੈ ਲਿਆ ਕਰੋ, ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਇਰਾਦਾ (ਮਸ਼ਵਰੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ) ਕਿਸੇ ਸੁਝਾਓ 'ਤੇ ਪੱਕਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫੇਰ (ਉਸ 'ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ) ਅੱਲਾਹ ਉੱਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰੋ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਅੱਲਾਹ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। [ਸੂਰਤ ਆਲ ਇਮਰਾਨ: 159]

6. ਆਪਣੀ ਮਸਜਿਦ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਇਮਾਮਤ ਦੇ ਸ਼ਰਫ਼ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਬਣਨ ਲਈ ਸਬਰ ਅਤੇ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹੋਣਾ; ਕਿਉਂਕਿ ਸਬਰ ਅਤੇ ਯਕੀਨ ਹੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਦੀਨ ਵਿੱਚ ਇਮਾਮਤ ਦੇ ਮਰਤਬੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

﴿وَجَعَلۡنَا مِنۡهُمۡ أَئِمَّةٗ يَهۡدُونَ بِأَمۡرِنَا لَمَّا صَبَرُواْۖ وَكَانُواْ بِـَٔايَٰتِنَا يُوقِنُونَ24﴾

ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਧੀਰਜ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਕੁੱਝ ਅਜਿਹੇ ਆਗੂ ਬਣਾਏ ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੇ ਹੁਕਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਗਵਾਈ

ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਡੀਆਂ ਆਇਤਾਂ (ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ) ,ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ। [ਸੂਰਤ ਅਸ-ਸਜਦਾ: 24]

7- ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਸੱਚਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਜੁੰਮੇ ਦੇ ਖੁਤਬੇ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਤਾਲੀਮ ਅਤੇ ਨਸੀਹਤ ਦੇ ਦਰਸ ਵਿੱਚ, ਜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ; ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸੱਚੇ, ਹਿਦਾਇਤ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਕਾਮਯਾਬ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋ ਜਾਵੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਹਦੀਸ ਵਿੱਚ ਨਬੀ ﷺ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«عَلَيْكُم بِالصِّدْقِ؛ فَإِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِي إِلَى البِرِّ، وَإِنَّ البِرَّ يَهْدِي إِلَى الجَنَّةِ، وَمَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَصْدُقُ وَيَتَحَرَّى الصِّدْقَ حَتَّى يُكْتَبَ عِندَ اللَّهِ صِدِّيقًا، وَإِيَّاكُمْ وَالكَذِبَ، فَإِنَّ الكَذِبَ يَهْدِي إِلَى الفُجُورِ، وَإِنَّ الفُجُورَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ، وَمَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَكْذِبُ وَيَتَحَرَّى الكَذِبَ حَتَّى يُكْتَبَ عِندَ اللَّهِ كَذَّابًا»

ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਧਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਸਚਾਈ ਨੇਕੀਆਂ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਨੇਕੀਆਂ ਜੰਨਤ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਸਦਾ ਸਚ ਬੋਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਚ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤੱਕਿ ਉਹ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਕੋਲ ਸੱਚਾ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਝੂਠ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਝੂਠ ਬਦਕਿਰਦਾਰੀ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਦਕਿਰਦਾਰੀ ਅੱਗ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਸਦਾ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਝੂਠ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤੱਕਿ ਉਹ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਕੋਲ ਝੂਠਾ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਸੂਰਤ ਅਨ-ਨਿਸਾ: 165[1]

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (6094) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (2607) ਦੇ ਤਹਿਤ ਹਜ਼ਰਤ ਅਬਦੁੱਲਾ ਬਿਨ ਮਸਊਦ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ) ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਅਤੇ ਝੂਠ ਬੁਰਾਈ ਅਤੇ ਬਲਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਝੂਠ ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਉੱਤੇ ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਬਿਨਾਂ ਇਲਮ ਦੇ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਨੇ ਕਿਹਾ:

﴿قُلۡ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ ٱلۡفَوَٰحِشَ مَا ظَهَرَ مِنۡهَا وَمَا بَطَنَ وَٱلۡإِثۡمَ وَٱلۡبَغۡيَ بِغَيۡرِ ٱلۡحَقِّ وَأَن تُشۡرِكُواْ بِٱللَّهِ مَا لَمۡ يُنَزِّلۡ بِهِۦ سُلۡطَٰنٗا وَأَن تَقُولُواْ عَلَى ٱللَّهِ مَا لَا تَعۡلَمُونَ33﴾

(ਹੇ ਨਬੀ!) ਤੁਸੀਂ ਆਖ ਦਿਓ ਕਿ ਮੇਰੇ ਰੱਬ ਨੇ ਬੇਹਿਯਾਈ ਵਾਲੀਆਂ (ਭਾਵ ਅਸ਼ਲੀਲ) ਗੱਲਾਂ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੋਣ ਜਾਂ ਗੁਪਤ, ਪਾਪ ਤੇ ਅਣ ਹੱਕਾ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਹਰਾਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ (ਹਰਾਮ ਕੀਤਾ) ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦਲੀਲ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅੱਲਾਹ ਦਾ ਸ਼ਰੀਕ ਬਣਾਓ ਅਤੇ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਆਖੋ ਜਿਸ ਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ (ਹਰਾਮ ਹਨ)। (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਆਰਾਫ਼ ਆਇਤ-33)

ਇਸ ਮੁਬਾਰਕ ਆਇਤ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵੱਡੇ ਤੱਕ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਗੁਨਾਹ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਨਾਮਾਂ, ਸਿਫ਼ਤਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਰੀਅਤ ਬਾਰੇ ਬਿਨਾਂ ਇਲਮ ਦੇ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਰਸੂਲ ﷺ ਉੱਤੇ ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਝੂਠ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜਾ ਗੁਨਾਹ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਵੱਡੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਅੱਗ (ਨਰਕ) ਦਾ ਡਰਾਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ; ਮੁਗੀਰਾ ਬਿਨ ਸ਼ੋਅਬਾ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਮੈਂ ਨਬੀ ﷺ ਨੂੰ ਇਹ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਸੁਣਿਆ:

«إِنَّ كَذِبًا عَلَيَّ لَيْسَ كَكَذِبٍ عَلَى أَحَدٍ، مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا، فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»

«ਬੇਸ਼ੱਕ, ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਉੱਤੇ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਮਨ ਬਨਾਕੇ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਸਥਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਅੱਗ ਦੇ ਕੋਠੇ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗਾ।» (ਸੂਰਤ ਅਨ-ਨਿਸਾ ਆਇਤ-166)[1]

ਅਤੇ ਝੂਠ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਚੰਗੀ ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਭਲਾਈ ਦੀ ਤਰਗੀਬ ਦੇਣ ਅਤੇ ਬੁਰਾਈ ਤੋਂ ਤਰਹੀਬ (ਡਰਾਉਣ) ਦੇ ਮਕਸਦ ਲਈ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੁਝ ਵਾਇਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਬੁਰਾਈ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਹਿਦਾਇਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਵਾਬ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ, ਅਤੇ ਪਾਪ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਲਾਭ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ।

8- ਕਿ ਉਹ ਗੱਲ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਇਮਾਨਦਾਰ ਹੋਵੇ, ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੇ ਸਹੀ ਹੋਣ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਕਰੇ, ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਿੱਚ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਨਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਗੱਲ 'ਤੇ ਹੀ ਭਰੋਸਾ ਕਰੇ। ਅਤੇ ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸਦਾ ਹੁਕਮ ਆਪਣੇ ਇਸ ਫ਼ਰਮਾਨ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن جَآءَكُمۡ فَاسِقُۢ بِنَبَإٖ فَتَبَيَّنُوٓاْ أَن تُصِيبُواْ قَوۡمَۢا بِجَهَٰلَةٖ فَتُصۡبِحُواْ عَلَىٰ مَا فَعَلۡتُمۡ نَٰدِمِينَ6﴾

ਹੇ ਈਮਾਨ ਵਾਲਿਓ! ਜੇ ਕੋਈ ਝੂਠਾ ਵਿਅਕਤੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸੂਚਨਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਜਾਂਚ-ਪੜ੍ਹਤਾਲ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰੋ। ਇੰਜ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਅਣਜਾਣਪੁਣੇ ਵਿਚ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਚਾ ਬੈਠੋ

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (1291) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (4) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਅਤੇ ਫੇਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਰਨੀ 'ਤੇ ਪਛਤਾਵਾ ਹੋਵੇ। (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਹੁਜ਼ਰਾਤ ਆਇਤ-6)

9- ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਛੁਪਾ ਕੇ ਰੱਖੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਅੱਲਾਹ ਦੁਨੀਆ ਅਤੇ ਆਖ਼ਰਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਢੱਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅੱਲਾਹ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅਬਦੁੱਲਾ ਬਿਨ ਉਮਰ (ਰਜ਼ੀ ਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮਾ) ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਰਸੂਲ ਅੱਲਾਹ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«مَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ يَوْمَ القِيَامَةِ»

«ਜੋ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਓਟ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਅੱਲਾਹ ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਦਿਨ ਉਸ ਦੀ ਓਟ ਲਏਗਾ।»[1]. ਅਬੂ ਬਰਜ਼ਹ ਅਲ-ਅਸਲਮੀ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ) ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਰਸੂਲੱਲਾਹ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«يَا مَعْشَرَ مَنْ آمَنَ بِلِسَانِهِ، وَلَمْ يَدْخُلِ الإِيمَانُ قَلْبَهُ، لَا تَغْتَابُوا المُسْلِمِينَ، وَلَا تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ؛ فَإِنَّهُ مَنِ اتَّبَعَ عَوْرَاتِهِمْ يَتَّبِعُ اللَّهُ عَوْرَتَهُ، وَمَنِ اتَّبَعَ اللَّهُ عَوْرَتَهُ يَفْضَحْهُ فِي بَيْتِهِ»

«ਹੇ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਮਾਅਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਨਾਲ ਈਮਾਨ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਈਮਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਚੁਗਲੀ ਨਾ ਕਰੋ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਛੁਪਿਆਂ

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (2442) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (2580) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਤੇ ਲੁੱਕਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਸੂਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਲੱਭੋ; ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਸੂਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਵੇਗਾ, ਅੱਲਾਹ ਉਸਦੇ ਕਸੂਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪੈ ਜਾਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਜਿਸਦੇ ਕਸੂਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਅੱਲਾਹ ਪੈ ਜਾਵੇਗਾ, ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬੇਨਕਾਬ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।» (ਆਇਤ-168)[1]

ਅੱਠਵਾਂ ਮਸਲਾ: ਖੁਤਬਾ ਅਤੇ ਖਤੀਬ ਦੇ ਆਦਾਬ:

1- ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜੁਮਾ ਦਾ ਖੁਤਬਾ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ, ਪਾਰਟੀ, ਸੰਸਥਾ, ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਲਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਾਕ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦੀਨ ਲਈ, ਉਸਦੀ ਦਾਅਵਤ ਦੀ ਤਬਲੀਗ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕਲਮੇ ਨੂੰ ਬੁਲੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਲਿਸ ਹੋਵੇ। ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

﴿وَأَنَّ ٱلۡمَسَٰجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدۡعُواْ مَعَ ٱللَّهِ أَحَدٗا18﴾

ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਮਸੀਤਾਂ ਕੇਵਲ ਅੱਲਾਹ ਲਈ ਹਨ, ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਨਾ ਪੁਕਾਰੋ।18 ਸੂਰਤ ਅਲ-ਜਿੰਨ ਆਇਤ-18)

2- ਖ਼ਤੀਬ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖੁਤਬੇ ਨੂੰ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਲੰਬਾ ਨਾ ਕਰੇ ਕਿ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ 'ਤੇ ਬੋਝ ਪਵੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਤਬਾ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬੇਜ਼ਾਰ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਛੋਟਾ ਕਰੇ ਕਿ ਉਸਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਖਲਲ ਪਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਅਧੂਰਾ ਰਹਿ ਜਾਵੇ।

3- ਖ਼ਤੀਬ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖੁਤਬਾ ਦਿੰਦੇ ਸਮੇਂ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸਮਝ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰੇ, ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਔਖੇ

[1] ਅਬੂ ਦਾਊਦ ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹਦੀਸ ਨੰ (4880)।

ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਬਚੇ ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਣ। ਉਹ ਦਰਮਿਆਨੀ ਸਮਝ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਦਰਮਿਆਨਾ ਅਤੇ ਖਾਸ (ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ) ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਦਾ ਬਿਆਨ ਰੱਖੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਤਬਕਿਆਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਹਕੀਮ (ਸਮਝਦਾਰ) ਵਾਂਗ ਪੇਸ਼ ਆਵੇ ਜਿਹੜਾ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹੀ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਝੂਠੀ ਬਨਾਵਟ ਅਤੇ ਸਜਾਵਟ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰੇ।

4- ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਖ਼ਤਿਲਾਫ਼ੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਜਿਹੜੇ ਕੀਨਾ ਅਤੇ ਬੁਗ਼ਜ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਖ਼ਤੀਬ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਹੱਕ 'ਤੇ ਜੋੜਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਫੁੱਟ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਹੈ।

5- ਤੁਕਬੰਦੀ ਅਤੇ (ਗੱਲ ਦੀ) ਡੂੰਘਾਈ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਾ ਬੇਜਾ ਝੰਝਟ ਨਾ ਕਰੇ, ਸਗੋਂ ਉਸਦਾ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਲਾਭਦਾਇਕ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀਆਂ ਇਬਾਰਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਹੋਵੇ।

6- ਨਫ਼ਰਤਯੋਗ ਅਤੇ ਬਨਾਵਟੀ ਨਕਲ ਕਰਨ, ਅਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਖ਼ਤੀਬਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਚੈਨੀ ਅਤੇ ਨਾ-ਪਸੰਦਗੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ[1]।

[1] ਦੇਖੋ: ਜੁਮੇ ਦੇ ਖੁਤਬੇ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ (ਲੇਖਕ: ਅਬਦੁੱਲਾ ਬਿਨ ਦੈਫ਼ੁੱਲਾ ਅਰ-ਰੁਹੈਲੀ): (ਸਫ਼ਾ: 12, 20, 22), ਅਤੇ ਇੱਕ ਕਾਮਯਾਬ ਖਤੀਬ ਬਣਨ ਲਈ 51 ਨਸੀਹਤਾਂ (ਲੇਖਕ: ਅਮੀਰ ਬਿਨ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲ-ਮਦਰੀ) (ਸਫ਼ਾ: 33, 73, 87)।

ਨੌਵਾਂ ਮਸਲਾ: ਖੁਤਬੇ ਦਾ ਮਕਸਦ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਉਦੇਸ਼:

ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੇ ਖੁਤਬੇ ਦਾ ਹਦਫ਼ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮਕਸਦਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ:

1- ਤੌਹੀਦ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ, ਇਸਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਫ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਬਿਆਨ, ਅਤੇ ਸ਼ਿਰਕ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ, ਸੂਰਤਾਂ ਅਤੇ ਵਸੀਲਿਆਂ ਤੋਂ ਚੇਤਾਵਨੀ।

2- ਨਸੀਹਤ ਅਤੇ ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ, ਆਖ਼ਿਰਤ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਹਿਸਾਬ ਅਤੇ ਬਦਲੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੱਬਾਨੀ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਣੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਵੱਲ ਬੁਲਾਉਣਾ, ਨੇਕੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਬੁਰਾਈ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ।

3- ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤਆਲਾ ਦੀ ਕਿਤਾਬ (ਕੁਰਾਨ) ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਰਸੂਲ ﷺ ਦੀ ਸੁੰਨਤ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੀਨ ਦੀਆਂ ਹਕੀਕਤਾਂ ਦੀ ਤਫ਼ਕੀਹ ਕਰਾਉਣਾ ਅਤੇ ਸਿਖਾਉਣਾ, ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਕਿ ਅਖ਼ਲਾਕ ਅਤੇ ਆਦਾਬ ਹੱਦ ਤੋਂ ਵੱਧਣ ਅਤੇ ਕੋਤਾਹੀ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹਿਣ।

4- ਇਸਲਾਮ ਬਾਰੇ ਗਲਤ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਜ਼ਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰਮ ਪਾਉਣ ਲਈ ਉਠਾਏ ਗਏ ਸ਼ੁਭਿਆਂ ਅਤੇ ਝੂਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਬੇਲੋੜੀ ਬਹਿਸ ਅਤੇ ਗਾਲੀ-ਗਲੋਚ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਹੋਏ, ਇੱਕ ਦਲੀਲ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਸਿਆਣਪ ਵਾਲੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੇਣਾ।

5- ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਅਤੇ ਗੁੰਮਰਾਹਕੁੰਨ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਸੱਚੇ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਉਮੱਤ ਦੀ ਅਸਲ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਕਰਨਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਲਾਹ ਨੇ ਇਸ ਲਈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਦੀਨ ਵਜੋਂ

ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਿਆਪਕਤਾ, ਸੰਤੁਲਨ, ਡੂੰਘਾਈ ਅਤੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨਾ।

6- ਖੁਤਬੇ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਸਲ ਹਕੀਕਤ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਮਹਾਨ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰੀਅਤ ਤੋਂ ਸੇਧ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਕੀਦੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਇਸਲਾਹ (ਸੁਧਾਰ), ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਈਮਾਨ ਦੇ ਅਰਕਾਨ, ਔਰਤ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵੱਲ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ।

7- ਸਾਲ ਭਰ ਵਿੱਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੌਕਿਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਮਜ਼ਾਨ, ਹੱਜ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ, ਜੋ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਜ਼ਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਰਾਹ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰੇ।

8- ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਸਲਾਮੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਫੁੱਟ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲੀ, ਸੰਪਰਦਾਇਕ, ਖੇਤਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੱਟੜਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ।

ਦਸਵਾਂ ਮਸਲਾ: ਖ਼ੁਤਬਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ:

ਖ਼ਤੀਬ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਖੁਤਬੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕਰੇ, ਅਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਰੱਖੇ:

ਖੁਤਬਾ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ: ਮੁਕੱਦਮਾ (ਭੂਮਿਕਾ), ਮੌਜੂ (ਵਿਸ਼ਾ), ਅਤੇ ਖ਼ਾਤਮਾ (ਸਿੱਟਾ)। ਇਹ ਉਹ ਅੰਸ਼ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲਿਖਣ ਜਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਅਤੇ ਇਹ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਇਕਸੁਰ ਅੰਸ਼ ਵੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਖ਼ਤੀਬ ਦੀ ਕਾਬਲੀਅਤ, ਉਸਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਅਤੇ ਤਜਰਬੇ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਖੁਤਬੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਸੰਗਠਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਬਣਤਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਤਰਤੀਬ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਅਤੇ ਮਕਸਦਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣ।

ਭੂਮਿਕਾ: ਖ਼ਤੀਬ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦਾ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁਤਬੇ ਦੇ ਮਕਸਦ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦੇਣ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਮਨ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣ। ਇਹ (ਸ਼ੁਰੂਆਤ) ਡਰਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁਰਆਨੀ ਆਯਤਾਂ, ਜਾਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਨਬਵੀ ਹਿਕਮਤਾਂ (ਸਿਆਣਪ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ) ਨਾਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੀ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਖ਼ਤੀਬ ਆਪਣੇ

ਸਰੋਤਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਵਧੀਆ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਦੇ ਬਾਕੀ ਖੁਤਬੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਸੁਣ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਗੱਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮਕਸਦ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੁਮ੍ਹੇ ਦੇ ਖੁਤਬੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਹਮਦ ਅਤੇ ਸਨਾ, ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ, ਅਤੇ ਰਸੂਲ ਅੱਲਾਹ ﷺ 'ਤੇ ਦਰੂਦ ਅਤੇ ਸਲਾਮ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਇੰਨੀ ਵਧੀਆ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖੁਤਬੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਮਕਸਦ ਨੂੰ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰ ਦੇਵੇ।

ਮੌਜ਼ੂ (ਵਿਸ਼ਾ): ਇਹ ਖੁਤਬੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮਕਸਦ ਹੈ, ਅਤੇ ਖੁਤਬੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਮੁਨਾਸਿਬ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਕਹਿਣਾ: "ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਫਲਾਣੀ ਚੀਜ਼ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ..." ਖ਼ਾਸਕਰ ਜੇਕਰ ਇਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਵੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼ ਗੱਲ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਨਾਜ਼ੁਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਫੁੱਟ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਖ਼ਤੀਬ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਅਤੇ ਅਸਿੱਧੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤਰਕਪੂਰਨ ਲੜੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲੇ ਅਤੇ ਭੜਕਾਹਟ ਅਤੇ ਫੁੱਟ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਹੋਏ, ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਨ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਕਸਦ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ

ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਖ਼ਤੀਬ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਕਸਦ ਨੂੰ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਇਸ (ਗੱਲ) ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜਦੇ ਹੋਣ, ਜਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਅਜਿਹੀ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਦੇ ਉਹ ਆਦੀ ਨਾ ਹੋਣ।

ਖੁਤਬੇ ਦੇ ਮੌਜੂ ਦੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋ ਬੁਨਿਆਦੀ ਰੁਕਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ: ਵਜ਼ਾਹਤ ਅਤੇ ਇਸਤਿਦਲਾਲ।

ਵਾਜ਼ਾਹਤ ਵਿੱਚ, ਵਿਚਾਰ-ਅਧੀਨ ਮੌਜੂ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਤਾਂ, ਖ਼ਾਸੀਅਤਾਂ ਅਤੇ ਖ਼ੂਬੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

ਸਬੂਤ ਦੇਣ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ: ਅਕਸਰ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸਬੂਤਾਂ, ਦਲੀਲਾਂ, ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਅਤੇ ਗਵਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁਰਆਨ, ਸੁੰਨਤ ਅਤੇ ਸਲਫ਼ ਦੇ ਕਥਨਾਂ ਤੋਂ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਆਸ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਣ ਲਈ ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਾਕਿਆਤ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਮਾਮਾਂ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਹਵਾਲਾ ਦੇਣਾ ਵੀ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਨੇਕੀ, ਇਮਾਮਤ, ਸ਼ਰਾਫਤ, ਪਰਹੇਜ਼ਗਾਰੀ, ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਤਕਵਾ ਲਈ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ।

ਖੁਤਬੇ ਦਾ ਅੰਤੀਕਾ: ਜਦੋਂ ਖ਼ਤੀਬ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਚੁੱਕੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਬਿਹਤਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਖੁਤਬਾ ਇੱਕ ਮੁਨਾਸਿਬ ਅੰਤੀਕੇ ਨਾਲ ਖ਼ਤਮ ਕਰੇ, ਜਿਹੜਾ ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਵੱਖਰੀਆਂ ਇਬਾਰਤਾਂ ਅਤੇ ਮੁਖ਼ਤਸਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਤਵਾਲਤ ਉਕਤਾਹਟ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ 'ਤੇ ਮੁਸ਼ਤਮਿਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ; ਕਿਉਂਕਿ ਫਿਰ ਇਹ ਅੰਤੀਕਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਖੁਤਬੇ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅੰਤੀਕਾ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਖਰੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਰੋਤੇ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਆਪਣੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਫਿੱਕਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਖੁਤਬੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਲਾਭ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਈ ਵਾਰ ਅੰਤੀਕਾ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕੁਰਆਨੀ ਆਯਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਖੁਤਬੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਤਰਗੀਬ, ਤਰਹੀਬ ਜਾਂ ਦਲੀਲ ਅਤੇ ਸਬੂਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਕੋਈ ਨਬਵੀ ਹਦੀਸ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕੁਰਆਨੀ ਆਯਤਾਂ ਵਾਲਾ ਹੀ ਅਰਥ ਦਿੰਦੀ ਹੋਵੇ। ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਖੁਤਬੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਨੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਇੱਕ ਜਾਮੇਅ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅਤੇ ਦੋ ਮਸਲੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖ਼ਤੀਬ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਹਨ: ਮੌਜੂ ਦੀ ਵਹਦਤ, ਜਿੱਦਤ ਅਤੇ ਤਬਦੀਲੀ।

ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਏਕਤਾ: ਇੱਕ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਸਾਰੇ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸਜਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨੂੰ ਗਹਿਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਕਈ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦਾ ਫੈਲਾਅ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਭਟਕਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਗੱਲ ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਬੋਰ

ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਸਥਾਰ, ਇੱਕ ਧੁੰਦਲੀ ਤਸਵੀਰ ਅਤੇ ਸਤਹੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਵੀਨਤਾ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨਤਾ: ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਖੁਤਬੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਹੀ ਨਾ ਹੋਣ, ਸਗੋਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਲਿਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ; ਤਾਂ ਜੋ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤੌਹੀਦ, ਇਬਾਦਤਾਂ, ਮੁਆਮਲਾਤ, ਅਖ਼ਲਾਕ ਅਤੇ ਹੋਰ।

ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੀ ਢੰਗ ਨਾ ਅਪਣਾਏ, ਸਗੋਂ ਕਦੇ ਸਵਾਲੀਆ ਹੋਵੇ, ਕਦੇ ਬਿਆਨੀਆ, ਕਦੇ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦੇਵੇ, ਅਤੇ ਹਿਕਮਤਾਂ ਤੇ ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰੇ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਸਮਝੇ, ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣੇ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੇ ਅਸਰ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਕਰੇ।[1]

ਚੌਥਾ ਮੋਜੂਆਤ: ਮਸਜਿਦਾਂ ਬਾਰੇ ਹੁਕਮ

ਪਹਿਲਾ ਮਤਲਬ: ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਅਰਥ

ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਸ਼ਰਈ ਅਰਥ: ਉਹ ਥਾਂ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜ ਫਰਜ਼ ਨਮਾਜ਼ਾਂ, ਜੁੰਮਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਨ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਇਸ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਦੇ ਲਈ ਸਜਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈ।

---

[1] ਵੇਖੋ: ਮਨਹਜ ਫੀ ਇ'ਦਾਦ ਖੁਤਬਾ ਅਲ-ਜੁਮਾ (ਜੁਮੇ ਦਾ ਖੁਤਬਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ), ਡਾਕਟਰ ਸਾਲਿਹ ਬਿਨ ਅਬਦੁੱਲਾ ਬਿਨ ਹੁਮੈਦ: (ਪ. 22) ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ।

ਮਸਜਿਦ ਅਤੇ ਮੁਸੱਲਾ ਵਿਚਕਾਰ ਫਰਕ

ਮਸਜਿਦ ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ ਜੋ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫਰਜ਼ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਲਈ ਖਾਸ ਅਤੇ ਵਕਫ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਜਦਕਿ ਮੁਸੱਲਾ ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਆਰਜ਼ੀ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਕੂਲਾਂ, ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਕੰਪਨੀਆਂ ਅਤੇ ਸਫ਼ਰ ਦੇ ਰਸਤਿਆਂ 'ਤੇ ਬਣੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਵਗੈਰਾ, ਅਤੇ ਇਹ ਪੰਜ ਨਮਾਜਾਂ ਲਈ ਵਕਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਮੁਸੱਲੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ 'ਤੇ ਤਹਿੱਤੁਲ ਮਸਜਿਦ ਸੁੰਨਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ 'ਤੇ ਹੀ ਸੁੰਨਤ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਮਤਲਬ: ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਬਨਾਵਟ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਫ਼ਜ਼ੀਲਤ

ਮਸਜਿਦਾਂ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਸਥਾਨ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਇਬਾਦਤ, ਨਮਾਜ਼, ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

﴿فِي بُيُوتٍ أَذِنَ ٱللَّهُ أَن تُرۡفَعَ وَيُذۡكَرَ فِيهَا ٱسۡمُهُۥ يُسَبِّحُ لَهُۥ فِيهَا بِٱلۡغُدُوِّ وَٱلۡأٓصَالِ 36 رِجَالٞ لَّا تُلۡهِيهِمۡ تِجَٰرَةٞ وَلَا بَيۡعٌ عَن ذِكۡرِ ٱللَّهِ وَإِقَامِ ٱلصَّلَوٰةِ وَإِيتَآءِ ٱلزَّكَوٰةِ يَخَافُونَ يَوۡمٗا تَتَقَلَّبُ فِيهِ ٱلۡقُلُوبُ وَٱلۡأَبۡصَٰرُ 37﴾

(ਇਸ ਨੂਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ ਵਾਲੇ) ਉਹਨਾਂ ਘਰਾਂ (ਮਸੀਤਾਂ) ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਰੱਖਣ ਦਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਅੱਲਾਹ ਦਾ ਨਾਂ ਜਪਣ ਦਾ ਅੱਲਾਹ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਉਹ ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ (ਹਰ ਵੇਲੇ) ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਤਸਬੀਹ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਰੋਬਾਰ ਅਤੇ ਖ਼ਰੀਦ-ਵੇਚ ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਯਾਦ ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜ਼ਕਾਤ ਦੇਣ ਤੋਂ ਭੁਲਾ ਨਹੀਂ

ਦਿੰਦੀ, ਉਹ ਉਸ ਦਿਹਾੜੇ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਦਿਲ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਉਲਟਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। (ਸੂਰਤ ਅਨ-ਨੂਰ ਆਇਤ-36-37)

ਅਤੇ ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਨੇ ਮਸਜਿਦਾਂ ਨੂੰ ਇੱਜ਼ਤ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ, ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਨੇ ਕਿਹਾ:

﴿وَمَنۡ أَظۡلَمُ مِمَّن مَّنَعَ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ أَن يُذۡكَرَ فِيهَا ٱسۡمُهُۥ ...﴾

"ਅਤੇ ਅੱਲ੍ਹਾਹ ਦੀਆਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣ ਤੋਂ ਜੋ ਰੋਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਾਲਿਮ ਕੌਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?" [ਸੂਰਤ ਅਲ-ਬਕਰਾਹ: 114]، ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਜਗਹ ਅੱਲਾਹ ਪਾਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

﴿وَأَنَّ ٱلۡمَسَٰجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدۡعُواْ مَعَ ٱللَّهِ أَحَدٗا18﴾

"ਅਤੇ ਮਸਜਿਦਾਂ ਅੱਲ੍ਹਾਹ ਲਈ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਅੱਲ੍ਹਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਨਾ ਪੁਕਾਰੋ।" ਸੂਰਤ ਅਲ-ਜਿੰਨ ਆਇਤ-18)

ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਰੀਅਤ ਨੇ ਇਸਦੀ ਭੌਤਿਕ ਅਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਉਸਾਰੀ ਅਤੇ ਆਬਾਦਕਾਰੀ ਦੀ ਤਰਗ਼ੀਬ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

﴿إِنَّمَا يَعۡمُرُ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ مَنۡ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ وَأَقَامَ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَى ٱلزَّكَوٰةَ وَلَمۡ يَخۡشَ إِلَّا ٱللَّهَۖ فَعَسَىٰٓ أُوْلَٰٓئِكَ أَن يَكُونُواْ مِنَ ٱلۡمُهۡتَدِينَ18﴾

"ਅੱਲ੍ਹਾਹ ਦੀਆਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਤਾਂ ਓਹੀ ਆਬਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਅੱਲ੍ਹਾਹ ਅਤੇ ਆਖ਼ਰੀ ਦਿਨ ‹ਤੇ ਇਮਾਨ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਨਮਾਜ਼ ਕਾਇਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜ਼ਕਾਤ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੱਲ੍ਹਾਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦੇ। ਸੋ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਇਹੀ ਲੋਕ ਹਿਦਾਇਤ ਯਾਬ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਨ।"(18) (ਸੂਰਤ ਅਤ-ਤੌਬਾ ਆਇਤ-18)

ਉਸਮਾਨ ਬਿਨ ਅਫ਼ਫਾਨ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ) ਨੇ ਕਿਹਾ: ਰਸੂਲ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«مَنْ بَنَى مَسْجِدًا يَبْتَغِي بِهِ وَجْهَ اللَّهِ بَنَى اللَّهُ لَهُ مِثْلَهُ فِي الجَنَّةِ»

«ਜੋ ਕੋਈ ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਲਈ ਮਸਜਿਦ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਅੱਲਾਹ ਉਸ ਲਈ ਜੰਨਤ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਕਾਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।» (ਸੂਰਤ ਅੰਨ-ਨਿਸਾ ਆਇਤ -171: 4)[1]

ਜਾਬਰ ਬਿਨ ਅਬਦੁੱਲਾਹ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮਾ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਨਬੀ ﷺ ਨੇ ਕਿਹਾ:

«مَنْ بَنَى مَسْجِدًا لِلَّهِ كَمَفْحَصِ قَطَاةٍ، أَوْ أَصْغَرَ، بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الجَنَّةِ»

"ਜਿਸ ਨੇ ਅੱਲ੍ਹਾਹ ਲਈ ਮਸਜਿਦ ਬਣਾਈ, ਚਾਹੇ ਬਟੇਰ ਦੇ ਘੋਸਲੇ ਜਿੰਨੀ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਛੋਟੀ, ਅੱਲ੍ਹਾਹ ਉਸ ਲਈ ਜੰਨਤ ਵਿੱਚ ਇਕ ਘਰ ਬਣਾਏਗਾ।" (ਸੂਰਤ ਅੰਨ-ਨਿਸਾ ਆਇਤ-172:4)[2]

ਅਤੇ ਨਬੀ ﷺ ਦਾ ਕਹਿਣਾ:

«وَلَوْ كَمَفْحَصِ قَطَاةٍ»

"ਭਾਵੇਂ ਬਟੇਰ ਦੇ ਘੋਸਲੇ ਜਿੱਤਨੀ ਹੀ ਹੋਵੇ।" ਹਾਂ, ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ: ਉਹ ਥਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਦਾ ਪੰਛੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਂਡਿਆਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਹੋਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਦਾ ਮਕਸਦ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਹਕੀਰ ਨਾ ਸਮਝੇ ਜੋ ਉਸਨੇ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਛੋਟੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ।

---

1 ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (450) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (533) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

2 ਇਸ ਹਦੀਸ ਨੂੰ ਇਬਨ ਮਾਜ਼ਾਹ ਨੇ (738) ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਲ-ਬੂਸੀਰੀ ਨੇ 'ਅਜ਼-ਜ਼ਵਾਇਦ' (1/94) ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਹੈ: ਇਸ ਦੀ ਇਸਨਾਦ ਸਹੀਹ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਇਸਦੀ ਬਨਾਵਟ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ, ਭਾਵੇਂ ਇੱਕ ਇੱਟ ਜਾਂ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਰ ਉਹ ਕੰਮ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਉਸਨੇ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਬਨਾਵਟ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਮਾਲ ਨਾਲ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਇਸ 'ਤੇ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਸਵਾਬ ਦੀ ਤਲਬ ਅਤੇ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ। ਅਤੇ ਉਹ (ਸਵਾਬ) ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੱਲਾਹ ਉਸ ਲਈ ਜੰਨਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਰਗਾ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਘਰ ਬਣਾਵੇਗਾ; ਕਿਉਂਕਿ ਜੰਨਤ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ (ਘਰ) ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ, ਜਿਸਨੂੰ ਅੱਲਾਹ ਨੇ ਵੁਸਅਤ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ, ਖ਼ੈਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਜਲਦੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਮੌਕੇ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣ ਲਈ ਤਰਗੀਬ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਖ਼ਿਰਤ ਲਈ ਉਹ ਕੁਝ ਅੱਗੇ ਭੇਜੇ ਜਿਸਦਾ ਸਵਾਬ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰੱਬ ਕੋਲ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ ਪਾਵੇਗਾ[1]।

ਤੀਜਾ: ਮਸਜਿਦਾਂ ਨੂੰ ਆਬਾਦ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਫ਼ਜ਼ੀਲਤ

ਮਸਜਿਦਾਂ ਦੀ ਆਬਾਦਕਾਰੀ ਦੇ ਆਮ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਕਿਸਮਾਂ, ਭੌਤਿਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ, ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਸਜਿਦਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਰਮੀਮ ਕਰਨਾ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਫਰਸ਼ ਵਿਛਾਉਣਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਫਾਈ

[1] ਵੇਖੋ: «ਫ਼ੁਸੂਲ ਵ ਮਸਾਇਲ ਤ'ਤਾਅੱਲਾਕੁ ਬਿਲ-ਮਸਾਜਿਦ» ਸ਼ੇਖ਼ ਇਬਨ ਜਿਬਰੀਨ ਰਹਿਮਾਹੁੱਲਾਹ (ਪੀ: 14)।

ਕਰਨਾ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਇਬਾਦਤ ਕਰਨਾ, ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਇਮਾਮ ਅਤੇ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਦੇ ਹਲਕੇ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੁਰਾਨ, ਫਿਕਹ, ਤਫਸੀਰ, ਹਦੀਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲਾਭਦਾਇਕ ਇਲਮਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣਾ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਰਿਜ਼ਕ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਵਕਫ਼ ਕਰਨਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਮਾਮ, ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ, ਉਸਤਾਦ ਅਤੇ ਇਲਮ ਦੇ ਤਾਲਿਬਾਂ ਲਈ ਰਿਹਾਇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਕਫ਼ ਕਰਨਾ, ਵਜ਼ੂਖਾਨੇ ਬਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਭਲਾਈ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ।

ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

﴿إِنَّمَا يَعۡمُرُ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ مَنۡ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ وَأَقَامَ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَى ٱلزَّكَوٰةَ وَلَمۡ يَخۡشَ إِلَّا ٱللَّهَۖ فَعَسَىٰٓ أُوْلَٰٓئِكَ أَن يَكُونُواْ مِنَ ٱلۡمُهۡتَدِينَ18﴾

"ਅੱਲ੍ਹਾਹ ਦੀਆਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਤਾਂ ਓਹੀ ਆਬਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਅੱਲ੍ਹਾਹ ਅਤੇ ਆਖ਼ਰੀ ਦਿਨ 'ਤੇ ਇਮਾਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਨਮਾਜ਼ ਕਾਇਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜ਼ਕਾਤ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਅੱਲ੍ਹਾਹ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਇਹੀ ਲੋਕ ਸਹੀ ਰਾਹ 'ਤੇ ਹਨ।" (ਸੂਰਤ ਅਤ-ਤੌਬਾ ਆਇਤ-18)

"ਇਸ ਆਇਤ ਨੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਮਸਜਿਦਾਂ ਨੂੰ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜੋ ਭਾਗ ਡਿੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਬਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਲਈ ਇਮਾਨ ਦਾ ਦਰਜਾ ਹੈ।"[1].

[1] "ਦੇਖੋ: 'ਅਲ-ਮਸ਼ਰੂ' ਵਲ-ਮਮਨੂ' ਫਿਲ ਮਸਜਿਦ' ਮੁਹੰਮਦ ਅਲ-ਅਰਫਜ, ਸਫ਼ਾ 9।"

ਚੌਥਾ ਮੁੱਦਾ: ਮਸਜਿਦਾਂ ਨੂੰ ਨਾਪਾਕੀ ਤੋਂ ਪਾਕ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ।

ਕਿਉਂਕਿ ਮਸਜਿਦਾਂ ਇਬਾਦਤ ਅਤੇ ਇਤਾਅਤ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਦਾ ਕੁਰਬ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਜਗ੍ਹਾਵਾਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੰਦਗੀ, ਨਾਪਾਕੀ ਅਤੇ ਫਾਲਤੂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਫਾਈ, ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਕਾਇਮ ਰਹੇ।

ਸ਼ੇਖ ਇਬਨ ਸਾਅਦੀ (ਰੱਬ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰੇ) ਨੇ ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਦੇ ਫ਼ਰਮਾਨ ਦੀ ਤਫ਼ਸੀਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ:

﴿فِي بُيُوتٍ أَذِنَ ٱللَّهُ أَن تُرۡفَعَ وَيُذۡكَرَ فِيهَا ٱسۡمُهُۥ يُسَبِّحُ لَهُۥ فِيهَا بِٱلۡغُدُوِّ وَٱلۡأٓصَالِ36﴾

("ਉਹ ਘਰ ਜਿੱਥੇ ਅੱਲ੍ਹਾਹ ਨੇ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉੱਚੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਆ ਜਾਵੇ; ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਵੇਰੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।" (ਸੂਰਤ ਅਨ-ਨੂਰ ਆਇਤ-36) ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਨੇ ਕਿਹਾ:

﴿...أَن تُرۡفَعَ وَيُذۡكَرَ فِيهَا ٱسۡمُهُۥ...﴾

"ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਉੱਚੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।" "ਇਹ ਮਸਜਿਦਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ। ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ: ਉਸਦੀ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰੀ। ਉਸਦੀ ਸਫਾਈ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਨਜਾਸਤਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ। ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਜੋ ਨਜਾਸਤ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਜਾਂ ਪਾਗਲ ਲੋਕ। ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ। ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ

ਬੇਕਾਰ ਗੱਲਾਂ ਅਤੇ ਬੇਮਤਲਬ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ। ਅੱਲ੍ਹਾਹ ਦੇ ਜਿਕਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾ ਕਰਨੀ।" "[1]

ਹਜ਼ਰਤ ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅੰਹੁ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਕਾਲੀ ਔਰਤ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਸਫਾਈ ਕਰਦੀ ਸੀ - ਯਾਨੀ ਝਾੜੂ ਦਿੰਦੀ ਸੀ -। ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ ﷺ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਪਾਇਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਆਪ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«أَفَلَا كُنْتُمْ آذَنْتُمُونِي» قَالَ: فَكَأَنَّهُمْ صَغَّرُوا أَمْرَهَا، فَقَالَ:«دُلُّونِي عَلَى قَبْرِهَا» فَدَلُّوهُ، فَصَلَّى عَلَيْهَا، ثُمَّ قَالَ: «إِنَّ هَذِهِ القُبُورَ مَمْلُوءَةٌ ظُلْمَةً عَلَى أَهْلِهَا، وَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُنَوِّرُهَا لَهُمْ بِصَلَاتِي عَلَيْهِمْ»

«ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ?» ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਮਾਮੂਲੀ ਸਮਝਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ: «ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਕਬਰ ਦੱਸੋ।» ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਫਰਮਾਇਆ: «ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਹ ਕਬਰਾਂ ਆਪਣੇ ਵਾਸੀਆਂ ਉੱਤੇ ਹਨੇਰੇ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਬੇਸ਼ੱਕ ਅੱਲਾਹ ਅੱਜ਼ ਵ ਜੱਲ ਮੇਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਸਦਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।» (ਸੂਰਤ ਅੰਨ-ਨਿਸਾ ਆਇਤ-176:4)[2]

ਹਜ਼ਰਤ ਅਨਸ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਰਸੂਲ ਅੱਲ੍ਹਾ ﷺ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਬੱਦੂ ਆਇਆ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਰਸੂਲ ਅੱਲ੍ਹਾ ﷺ ਦੇ ਸਹਾਬਾ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਰੁਕੋ, ਰੁਕੋ! ਤਾਂ ਰਸੂਲ ਅੱਲ੍ਹਾ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

---

[1] (ਤਫ਼ਸੀਰ ਸਅਦੀ: 569)

[2] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (460) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (956) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

«لَا تُزْرِمُوهُ - أَيْ: لَا تَقْطَعُوا عَلَيْهِ بَوْلَهُ - دَعُوهُ»

«ਉਸਨੂੰ ਨਾ ਰੋਕੋ - ਭਾਵ: ਉਸਦਾ ਪਿਸ਼ਾਬ ਨਾ ਰੋਕੋ - ਉਸਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਓ» ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸਨੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਨਹੀਂ ਕਰ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ ﷺ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«إِنَّ هَذِهِ الْمَسَاجِدَ لَا تَصْلُحُ لِشَيْءٍ مِنْ هَذَا الْبَوْلِ وَلَا الْقَذَرِ، إِنَّمَا هِيَ لِذِكْرِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَالصَّلَاةِ وَقِرَاءَةِ الْقُرْآنِ»

«ਬੇਸ਼ੱਕ, ਇਹ ਮਸਜਿਦਾਂ ਪਿਸ਼ਾਬ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੰਦਗੀ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ, ਨਮਾਜ਼ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਤਿਲਾਵਤ ਲਈ ਹਨ।» ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕੌਮ ਦੇ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਪਾਣੀ ਦਾ ਇੱਕ ਡੋਲ ਲੈ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ, ਯਾਨੀ: ਉਸ ਉੱਤੇ ਪਾਣੀ ਡਾਲਿਆ[1]।

ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਕੋਈ ਮਤਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਪਿਸ਼ਾਬ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਜਾਸਤਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਨੂੰ ਪਾਕ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਤਹਾਰਤ ਇੱਕ ਸ਼ਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਮਸਜਿਦਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਰਸ਼ਾਂ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਿਹੜੇ ਅਤੇ ਛੱਤਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਨਜਾਸਤਾਂ ਤੋਂ ਪਾਕ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਜਾਸਤ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪਾਕ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇਸ ਨੂੰ ਬਲਗਮ, ਰੇਤ, ਥੁੱਕ, ਖੂਨ, ਅਤੇ ਪੀਪ ਵਰਗੀਆਂ ਗੰਦਗੀਆਂ ਤੋਂ ਪਾਕ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਨਸ ਬਿਨ ਮਲਿਕ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਲਾਹੁ ਅਨਹੁ) ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ (219) ਮੁਖਤਸਰ ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ (285) ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਨਬੀ ﷺ ਨੇ ਕਿਬਲੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਲਗਮ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਆਪ ﷺ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨਾਗਵਾਰ ਗੁਜ਼ਰੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇਸਦਾ ਅਸਰ ਆਪ ﷺ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ, ਫਿਰ ਆਪ ﷺ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਖੁਰਚ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ فِي صَلَاتِهِ فَإِنَّهُ يُنَاجِي رَبَّهُ - أَوْ إِنَّ رَبَّهُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ القِبْلَةِ - فَلَا يَبْزُقَنَّ أَحَدُكُمْ قِبَلَ قِبْلَتِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمَيْهِ» ثُمَّ أَخَذَ طَرَفَ رِدَائِهِ، فَبَصَقَ فِيهِ ثُمَّ رَدَّ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ، فَقَالَ: «أَوْ يَفْعَلُ هَكَذَا»

«ਬੇਸ਼ੱਕ, ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰੱਬ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ - ਜਾਂ ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਸਦਾ ਰੱਬ ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਕਿਬਲੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ - ਇਸ ਲਈ, ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਿਬਲੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਾ ਥੁੱਕੇ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਥੁੱਕੇ।» ਫਿਰ ਆਪ ﷺ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚਾਦਰ ਦਾ ਇੱਕ ਪੱਲਾ ਫੜਿਆ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਥੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਉੱਤੇ ਮਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਫਰਮਾਇਆ: «ਜਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਲਵੇ।» (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਬਕਰਾ ਆਇਤ-178:2)[1]

ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਹਦੀਸਾਂ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਥੁੱਕਣ ਅਤੇ ਬਲਗਮ ਕੱਢਣ ਤੋਂ ਮਨਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਵਿੱਚ ਕਬਲੇ ਵੱਲ ਜਾਂ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਥੁੱਕਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਜਾਂ ਖੱਬੇ ਪੈਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਥੁੱਕਣ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਪੈਰ ਨਾਲ ਮਲ ਦੇਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਥੁੱਕ ਅਤੇ ਬਲਗਮ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੰਦਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਲਈ

[1] \ ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (405) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (551) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਨਬੀ ﷺ ਨੇ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਕਬਲੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਥੁੱਕ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਗਏ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਖੁਰਚ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਖਲੂਕ ਜਾਂ ਜ਼ਾਫਰਾਨ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ।

ਇਹ ਗੱਲ ਜਾਣੀ-ਪਛਾਣੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮਸਜਿਦ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਰਚਣਾ ਆਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਣ ਵਾਲੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਦੱਬਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਗੰਦੀ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਟਾਈਲਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੇ ਕਾਲੀਨ ਵਿਛੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਗੰਦਗੀ ਅਤੇ ਮੈਲ ਨਾਲ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਬਲਗਮ, ਖੂਨ, ਪੀਕ ਵਰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮਸਜਿਦਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਥੁੱਕਣ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਮਨਾਹੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਾਲੀਨਾਂ 'ਤੇ ਹੋਵੇ, ਕੰਧਾਂ 'ਤੇ, ਜਾਂ ਟਾਈਲਾਂ 'ਤੇ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਥੁੱਕ ਜਾਂ ਬਲਗਮ ਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਜਾਵੇ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਮਾਲ ਵਿੱਚ ਥੁੱਕ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦੇਵੇ, ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਦੀਸ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਪੱਲੇ ਵਿੱਚ ਥੁੱਕ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਮੋੜ ਲਵੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਮਸਜਿਦ ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਸੁਗੰਧਿਤ ਰਹੇ।

ਹਜ਼ਰਤ ਆਇਸ਼ਾ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅੰਹਾ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ:

«أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِبِنَاءِ المَسَاجِدِ فِي الدُّورِ، وَأَنْ تُنَظَّفَ وَتُطَيَّبَ».

«ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ ਸੱਲੱਲਾਹੁ ਅਲੈਹਿ ਵਸੱਲਮ ਨੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਸਜਿਦਾਂ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ

ਸਾਫ ਅਤੇ ਸੁਗੰਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।» ਹਜ਼ਰਤ ਸੁਫਿਆਨ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ: ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਸਜਿਦਾਂ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ: ਕਬੀਲਿਆਂ ਵਿੱਚ।[1]

ਪੰਜਵਾਂ ਮਸਲਾ: ਕਬਰ 'ਤੇ ਮਸਜਿਦ ਬਣਾਉਣ ਜਾਂ ਕਬਰ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ।

ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਕਬਰ 'ਤੇ ਮਸਜਿਦ ਬਣਾਉਣਾ ਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਸ਼ੇਖ-ਉਲ-ਇਸਲਾਮ ਇਬਨ ਤੈਮੀਯਾ ਰਹਿਮਹੁੱਲਾਹ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ: ਇਮਾਮਾਂ ਦਾ ਇਤਫ਼ਾਕ ਹੈ ਕਿ ਕਬਰ 'ਤੇ ਮਸਜਿਦ ਨਾ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਨਬੀ ﷺ ਨੇ ਕਿਹਾ:

«إِنَّ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ كَانُوا يَتَّخِذُونَ القُبُورَ مَسَاجِدَ، أَلَا فَلَا تَتَّخِذُوا القُبُورَ مَسَاجِدَ؛ فَإِنِّي نَهَيْتُكُمْ عَنْ ذَلِكَ».

ਬੇਸ਼ੱਕ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਕਬਰਾਂ ਨੂੰ ਮਸੀਤਾਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਖ਼ਬਰਦਾਰ! ਕਬਰਾਂ ਨੂੰ ਮਸੀਤਾਂ ਨਾ ਬਣਾਇਓ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਮਸੀਤ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਮਈਅਤ ਨੂੰ ਦਫ਼ਨਾਉਣਾ ਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਸੀਤ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਦਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ: ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਬਰ ਨੂੰ ਪੱਧਰਾ ਕਰਕੇ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਜੇਕਰ ਉਹ ਨਵੀਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਟ ਕੇ।

---

[1] \ ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਤਿਰਮਿਜ਼ੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (594) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਵੇਖੋ: «ਫੁਸੂਲ ਵ ਮਸਾਇਲ ਤਤਅੱਲਕ ਬਿਲ-ਮਸਾਜਿਦ» (ਸਫ਼ਾ: 27)।

ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਮਸਜਿਦ ਕਬਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੋਵੇ: ਤਾਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਾਂ ਕਬਰ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਜਿਹੜੀ ਮਸਜਿਦ ਕਬਰ ਉੱਤੇ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਜ਼ ਜਾਂ ਨਫ਼ਲ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨੀ ਹਰਾਮ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ[1]।

ਸ਼ੇਖ-ਉਲ-ਇਸਲਾਮ ਰਹਿਮਹੁੱਲਾਹ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਬੂਤਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਹਜ਼ਰਤ ਆਇਸ਼ਾ ਅਤੇ ਅਬਦੁੱਲਾ ਬਿਨ ਅੱਬਾਸ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮਾ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਰਸੂਲ ਅੱਲਾਹ ﷺ 'ਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਚਾਦਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਪਾਉਣ ਲੱਗੇ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਘੁਟਣ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى اليَهُودِ وَالنَّصَارَى، اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ»

«ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਲਾਨਤ ਹੋਵੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਨਸਾਰਿਆਂ ਉੱਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਨੂੰ ਮਸੀਤਾਂ ਬਣਾ ਲਿਆ» ਜਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਤੋਂ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ[2]।

ਰਸੂਲ ﷺ ਨੇ ਮੌਤ ਦੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਇਹ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੱਲ੍ਹਾ عز وجل ਨੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਨਸਾਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਲਈ ਲਾਨਤ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਨੂੰ ਮਸੀਤਾਂ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਪਹਿਲੇ

---

1 "ਮਜਮੂਅ ਅਲ-ਫ਼ਤਾਵਾ" (22/194).

2 ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (435) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (531) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਕਾਫਿਰਾਂ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀ ਉੱਮਤ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਸਕਣ ਅਤੇ ਅੱਲ੍ਹਾ ਨਾਲ ਸ਼ਿਰਕ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਇਬਾਦਤ ਦਾ ਰਾਹ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣ।

ਹਜ਼ਰਤ ਆਇਸ਼ਾ, ਮੋਮਿਨਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹਾ) ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਹਜ਼ਰਤ ਉਮ-ਹਬੀਬਾ ਅਤੇ ਹਜ਼ਰਤ ਉਮ-ਸਲਮਾ ਨੇ ਇੱਕ ਗਿਰਜਾਘਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਬਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤਸਵੀਰਾਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਬੀ ﷺ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, ਤਾਂ ਆਪ ﷺ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

«إِنَّ أُولَئِكَ إِذَا كَانَ فِيهِمُ الرَّجُلُ الصَّالِحُ فَمَاتَ، بَنَوْا عَلَى قَبْرِهِ مَسْجِدًا، وَصَوَّرُوا فِيهِ تِلْكَ الصُّوَرَ، فَأُولَئِكَ شِرَارُ الْخَلْقِ عِنْدَ اللهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

«ਉਹ ਲੋਕ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨੈਕ ਬੰਦਾ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਦੇ ਕਬਰ ਉੱਤੇ ਮਸਜਿਦ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਤਸਵੀਰਾਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਕਿਯਾਮਤ ਦੇ ਦਿਨ ਰੱਬ ਕੋਲ ਸਭ ਤੋਂ ਖਰਾਬ ਲੋਕ ਹਨ।» (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਬਕਰਾ ਆਇਤ-182: 2)[1]

ਹਜ਼ਰਤ ਆਇਸ਼ਾ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹਾ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਨਬੀ ਕਰੀਮ ﷺ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੀਮਾਰੀ ਵਿੱਚ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਖੜੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ, ਫਰਮਾਇਆ:

«لَعَنَ اللَّهُ اليَهُودَ وَالنَّصَارَى اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ»

«ਅੱਲਾਹ ਯਹੂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਨਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਪਤ ਕਰੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਨੂੰ ਮਸੀਤਾਂ ਬਣਾਇਆ» ਜੇ ਇਹ ਗੱਲ

[1] \ ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (427) ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਮੁਸਲਿਮ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (528) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਬਰ ਦਰਸਾਈ ਜਾਂਦੀ, ਪਰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਬਣਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ[1]।

ਛੇਵਾਂ ਮਤਲਬ: ਮਸਜਿਦਾਂ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਬਾਰੇ ਹੁਕਮ

ਮਸੀਤਾਂ ਨੂੰ ਸਜਾਉਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਫ਼ਖ਼ਰ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਅਬਦੁੱਲਾ ਬਿਨ ਅਬਾਸ ਰਜ਼ਿਅੱਲਾਹੁ ਅੰਨਹੁਮਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ: «ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਜਾਵੋਗੇ ਜਿਵੇਂ ਯਹੂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਨਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸਜਾਇਆ।»

ਅਨਸ ਬਿਨ ਮਾਲਿਕ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ: "ਉਹ ਇਸ 'ਤੇ ਫਖਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੀ ਆਬਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।"

ਅਤੇ ਉਮਰ ਤੋਂ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਸਜਿਦਾਂ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ: ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੀਂਹ ਤੋਂ ਪਨਾਹ ਦਿਓ, ਅਤੇ ਲਾਲ ਜਾਂ ਪੀਲਾ ਰੰਗ ਅਪਣਾਉਣ ਤੋਂ ਬਚੋ; ਤਾਂ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ਿਤਨੇ ਵਿੱਚ ਨਾ ਪਾਓ"[2]।

"ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਫ਼ਖ਼ਰ ਤੇ ਦਿਖਾਵੇਬਾਜ਼ੀ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਬੇਹਿਸਾਬ ਖਰਚ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੱਦ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਗਏ ਹਨ। ਉਲਮਾਵਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਫਤਵਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਘਰ ਅਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜਗ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਜਾਇਜ਼

---

[1] ਇਸ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰੀ (1390) ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ (529) ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤਾ।

[2] ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਸਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ «ਸਹੀਹ» ਵਿੱਚ ਮੁਅੱਲਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਜ਼ਮ ਦੇ ਸੀਗ਼ੇ ਨਾਲ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ (1/ 96- 97)।

ਹੈ—ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਦਸੂਰਤ ਤੇ ਹਕ਼ੀਰ ਨਾ ਲੱਗਣ। ਪਰ ਇਹ ਕੰਮ ਬਿਨਾ ਇਸਰਾਫ਼, ਬਿਨਾ ਹੱਦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਜਾਵਟ, ਬਿਨਾ ਰੰਗਾਂ-ਰੋਗਨਾਂ ਤੇ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਅਤਿਸ਼ਯੋਕਤੀ ਤੋਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਮਹਿੰਗੇ ਟਾਇਲ, ਫਰਸ਼ ਅਤੇ ਸਜਾਵਟੀ ਸਮਾਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿ ਐਸੀ ਕਈ ਮਸਜਿਦਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜੋ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਦੀ ਮੁਹਤਾਜ਼ ਹਨ—ਇਸ ਲਈ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੈਸਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ‘ਤੇ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।"

ਅਬਦੁੱਲਾਹ ਬਨ ਉਮਰ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁਮਾ ਤੋਂ ਰਿਪੋਰਟ ਹੈ ਕਿ

«أَنَّ المَسْجِدَ كَانَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مَبْنِيًّا بِاللَّبِنِ، وَسَقْفُهُ الجَرِيدُ، وَعُمُدُهُ خَشَبُ النَّخْلِ، فَلَمْ يَزِدْ فِيهِ أَبُو بَكْرٍ شَيْئًا، وَزَادَ فِيهِ عُمَرُ وَبَنَاهُ عَلَى بُنْيَانِهِ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِاللَّبِنِ وَالجَرِيدِ وَأَعَادَ عُمُدَهُ خَشَبًا، ثُمَّ غَيَّرَهُ عُثْمَانُ فَزَادَ فِيهِ زِيَادَةً كَثِيرَةً، وَبَنَى جِدَارَهُ بِالْحِجَارَةِ الْمَنْقُوشَةِ وَالقَصَّةِ، وَجَعَلَ عُمُدَهُ مِنْ حِجَارَةٍ مَنْقُوشَةٍ وَسَقْفَهُ بِالسَّاجِ».

«ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ ﷺ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਮਸਜਿਦ ਮਿੱਟੀ ਦੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਨਾਲ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਛੱਤ ਖਜੂਰ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਥੰਮ੍ਹ ਖਜੂਰ ਦੇ ਤਣਿਆਂ ਦੇ ਸਨ। ਅਬੂ ਬਕਰ ਰਜ਼ਿਅੱਲਾਹੁ ਅੰਹੁ ਨੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਉਮਰ ਰਜ਼ਿਅੱਲਾਹੁ ਅੰਹੁ ਨੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਰਸੂਲੁੱਲਾਹ ﷺ ਦੇ ਯੁੱਗ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ‘ਤੇ ਹੀ ਮਿੱਟੀ ਦੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਅਤੇ ਖਜੂਰ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਲੱਕੜ ਦਾ ਬਣਾਇਆ। ਫਿਰ ਉਸਮਾਨ ਰਜ਼ਿਅੱਲਾਹੁ ਅੰਹੁ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨਕਸ਼ੀਦਾਰ ਪੱਥਰਾਂ ਅਤੇ ਚੂਨੇ

ਨਾਲ ਬਣਾਈਆਂ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਥੰਮ੍ਹ ਨਕਸ਼ੀਦਾਰ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਅਤੇ ਛੱਤ ਸਾਗਵਾਨ ਦੀ ਲੱਕੜ ਨਾਲ ਬਣਾਈ।»[1].

ਅੱਲਾਮਾ ਅਬਦੁਲ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਬਿਨ ਬਾਜ਼ (ਰੱਬ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰੇ) ਨੇ ਕਿਹਾ: ਉਸਮਾਨ ਰਜ਼ਿਅੱਲਾਹੁ ਅੰਹੁ ਦਾ ਕੰਮ, ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਨਕਸ਼ੀਨ ਪੱਥਰਾਂ, ਵਧੀਆ ਲੱਕੜ, ਅਤੇ ਚੂਨੇ (ਯਾਨੀ: ਕੰਧ ਨੂੰ ਰੰਗਣ) ਨਾਲ ਸੁੰਦਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ 'ਤੇ ਦਲਾਲਤ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਲਫ਼ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਵਧੇਰੇ ਉਚਿਤ ਅਤੇ ਬਿਹਤਰ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗ ਪੈਣ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਪਸੰਦ ਕਰਨ, ਅਤੇ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹਾਲਤ 'ਤੇ ਛੱਡਣਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਮਾਜ਼ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਵੱਲ ਤਰਗੀਬ ਦੇਣ ਲਈ ਉਸਮਾਨ ਰਜ਼ਿਅੱਲਾਹੁ ਅੰਹੁ ਵਾਂਗ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਫ਼ਖ਼ਰ ਲਈ ਨਹੀਂ। ਅਤੇ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣਾ ਮਕਰੂਹ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਬਿਹਤਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਦਾ ਹੋਵੇ[2]।

ਸੱਤਵਾਂ ਵਿਸ਼ਾ: ਕਾਫਿਰ ਦੇ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦਾ ਹੁਕਮ

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਫਰ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦ-ਏ-ਹਰਾਮ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪੂਰੇ ਹਰਮ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਹਦੀਸ ਨੰਬਰ (446) ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

[2] ਅਲ-ਕਹਤਾਨੀ ਦੀ "ਅਲ-ਮਸਾਜਿਦ" ਤੋਂ (ਸਫ਼ਾ: 71).

ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣਾ ਹਰਾਮ ਹੈ; ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਸਬੂਤ ਅੱਲਾਹ ਪਾਕ ਦਾ ਇਹ ਫਰਮਾਨ ਹੈ:

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلۡمُشۡرِكُونَ نَجَسٞ فَلَا يَقۡرَبُواْ ٱلۡمَسۡجِدَ ٱلۡحَرَامَ بَعۡدَ عَامِهِمۡ هَٰذَا...﴾

ਹੇ ਈਮਾਨ ਵਾਲਿਓ! ਨਿਰਸੰਦੇਹ, ਮੁਸ਼ਰਿਕ ਅਪਵਿੱਤਰ ਹਨ। ਉਹ ਇਸ ਸਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਸਜਿਦੇ-ਹਰਾਮ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵੀ ਨਾ ਆਉਣ। (ਸੂਰਤ ਅਤ-ਤੌਬਾ ਆਇਤ-28) ਰਹੀਆਂ ਦੂਜੀਆਂ ਮਸਜਿਦਾਂ, ਤਾਂ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਾਖਲ ਹੋਣਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਈ ਮਕਸਦ ਲਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣਾ, ਜਾਂ ਮਸਜਿਦ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੋਈ ਕੰਮ, ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ, ਜਾਂ ਕੋਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਨਾ, ਜਾਂ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਵਰਗੇ ਕਿਸੇ ਜਾਇਜ਼ ਕੰਮ ਲਈ ਦਾਖਲ ਹੋਣਾ। ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਬੀ ﷺ ਨੇ ਸੁਮਾਮਾ ਬਿਨ ਅਸਾਲ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਇੱਕ ਥੰਮ੍ਹ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਬੂ ਹੁਰੈਰਾ ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ ਤੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ:

«بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ خَيْلًا قِبَلَ نَجْدٍ، فَجَاءَتْ بِرَجُلٍ مِنْ بَنِي حَنِيفَةَ يُقَالُ لَهُ ثُمَامَةُ بْنُ أُثَالٍ، فَرَبَطُوهُ بِسَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي المَسْجِدِ فَخَرَجَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ: «مَا عِنْدَكَ يَا ثُمَامَةُ؟» فَقَالَ: عِنْدِي خَيْرٌ يَا مُحَمَّدُ، إِنْ تَقْتُلْنِي تَقْتُلْ ذَا دَمٍ، وَإِنْ تُنْعِمْ تُنْعِمْ عَلَى شَاكِرٍ، وَإِنْ كُنتَ تُرِيدُ المَالَ فَسَلْ مِنهُ مَا شِئْتَ، فَتَرَكَهُ حَتَّى كَانَ الغَدَ...» الحديث.

«ਨਬੀ ﷺ ਨੇ ਨਜਦ ਵੱਲ ਇੱਕ ਘੋੜਸਵਾਰ ਦਸਤਾ ਭੇਜਿਆ, ਜੋ ਬਨੀ ਹਨੀਫਾ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਏ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਸੁਮਾਮਾ ਬਿਨ ਉਸਾਲ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਇੱਕ ਥੰਮ੍ਹ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਨਬੀ ﷺ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਆਏ ਅਤੇ ਫਰਮਾਇਆ: "ਹੇ

ਸੁਮਾਮਾ, ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਕੀ ਹੈ?" ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ: "ਹੇ ਮੁਹੰਮਦ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਚੰਗਾਈ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮਾਰੋਗੇ ਜਿਸਦਾ ਖ਼ੂਨ ਕੀਮਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਅਹਿਸਾਨ ਕਰੋਗੇ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ 'ਤੇ ਅਹਿਸਾਨ ਕਰੋਗੇ। ਅਤੇ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਦੌਲਤ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਜਿੰਨਾ ਚਾਹੋ ਮੰਗ ਲਓ।" ਤਾਂ ਆਪ ﷺ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਤੱਕ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ...» ਹਦੀਸ[1].

ਅਤੇ ਨਜਰਾਨ ਦਾ ਵਫ਼ਦ, ਜੋ ਕਿ ਈਸਾਈ ਸਨ, ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ[2], ਅਤੇ ਜ਼ਮਾਮ ਬਿਨ ਸਅਲਬਾ ਵੀ ਨਬੀ ﷺ ਕੋਲ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਅਨਸ ਬਿਨ ਮਾਲਿਕ (ਰਜ਼ੀਅੱਲਾਹੁ ਅਨਹੁ) ਨੇ ਕਿਹਾ:

«بَيْنَمَا نَحْنُ جُلُوسٌ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي المَسْجِدِ دَخَلَ رَجُلٌ عَلَى جَمَلٍ فَأَنَاخَهُ فِي المَسْجِدِ ثُمَّ عَقَلَهُ، ثُمَّ قَالَ لَهُمْ: أَيُّكُمْ مُحَمَّدٌ، وَالنَّبِيُّ ﷺ مُتَّكِئٌ بَيْنَ ظُهُورِهِمْ، فَقُلْنَا: هَذَا الرَّجُلُ الأَبْيَضُ المُتَّكِئُ، فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ: ابْنُ عَبْدِ المُطَّلِبِ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ: «قَدْ أَجَبْتُكَ»، فَقَالَ الرَّجُلُ لِلنَّبِيِّ ﷺ: إِنِّي سَائِلُكَ فَمُشْدِدٌ عَلَيْكَ فِي السُّؤَالِ فَلَا تَجِدْ عَلَيَّ فِي نَفْسِكَ، فَقَالَ: «سَلْ عَمَّا بَدَا لَكَ»... إلى أن قال: فَقَالَ الرَّجُلُ: آمَنْتُ بِمَا جِئْتَ بِهِ وَأَنَا رَسُولُ مَنْ وَرَائِي مِنْ قَوْمِي، وَأَنَا ضِمَامُ بْنُ ثَعْلَبَةَ أَخُو بَنِي سَعْدِ بْنِ بَكْرٍ»

«ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਨਬੀ ﷺ ਦੇ ਨਾਲ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਇਕ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਉੱਠ 'ਤੇ ਆਇਆ, ਉਸਨੇ ਉੱਠ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾਇਆ ਅਤੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ, ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: "ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁਹੰਮਦ ਕੌਣ ਹੈ?" ਅਤੇ ਨਬੀ ﷺ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਕਿਹਾ: "ਇਹ ਚਿੱਟਾ ਰੰਗ ਵਾਲਾ ਇਨਸਾਨ ਜੋ ਬੈਠਾ ਹੈ।"

---

[1] ਮੁਤਫ਼ਕੁਨ ਅਲੈਹ।

[2] (ਇਹ ਹਦੀਥ ਬੁਖਾਰੀ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਿੱਚ ਰਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ)।

ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: "ਅਬਦੁੱਲਮੁੱਤਲਿਬ ਦੇ ਪੁੱਤਰ!" ਤਾਂ ਨਬੀ ﷺ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ: «ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ», ਫਿਰ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਨਬੀ ﷺ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: "ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਾਂਗਾ, ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਨਾ ਹੋਣਾ।" ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ: «ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਚਾਹੋ, ਪੁੱਛ ਸਕਦੇ ਹੋ»... ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ: ਫਿਰ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ: "ਮੈਂ ਉਸ 'ਤੇ ਈਮਾਨ ਲਿਆਇਆ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹੋ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦਾ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਜ਼ਮਾਮ ਬਿਨ ਸਾਅਲਬਾ ਹਾਂ, ਬਨੀ ਸਅਦ ਬਿਨ ਬਕਰ ਦਾ ਭਰਾ।"» (ਸੂਰਤ ਅਲ-ਬਕਰਾਹ ਆਇਤ-189:2)[1]

ਇਹ ਉਹ ਕੁਝ ਹੈ ਜੋ ਅਸੀਂ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ, ਇਮਾਮ ਅਤੇ ਖ਼ਤੀਬ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦਾਂ ਦੇ ਅਹਿਕਾਮ ਬਾਰੇ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ, ਇਮਾਮ ਅਤੇ ਖ਼ਤੀਬ ਨੂੰ ਅੱਲਾਹ ਜੱਲ ਵ 'ਅਲਾ ਦੇ ਤਕਵੇ, ਇਲਮ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਲਗਨ, ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਦੀ ਨਸੀਹਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਅਤੇ ਅੱਲਾਹ ਹੀ ਸਫਲਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਹੇ ਅੱਲਾਹ, ਸਾਡੇ ਨਬੀ ਮੁਹੰਮਦ ﷺ 'ਤੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸਾਥੀਆਂ 'ਤੇ ਫਜ਼ਲ ਅਤੇ ਸਲਾਮਤੀ ਭੇਜ, ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਆਖਰੀ ਦੁਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਤਰੀਫ਼ਾਂ ਅੱਲਾਹ ਲਈ ਹਨ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ।

---

[1] ਇਹ ਹਦੀਸ ਇਮਾਮ ਬੁਖਾਰੀ ਵੱਲੋਂ ਰਿਵਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਤੇ ਦੇਖੋ: ਮਜਮੂਅ ਫਤਾਵਾ ਵ ਮਕਾਲਾਤ ਇਬਨ ਬਾਜ਼, ਅੱਠਵੀਂ ਜਿਲਦ, ਕਾਫਰਾਂ ਦਾ ਮਸਜਿਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦਾ ਹੁਕਮ, ਅਤੇ ਫਤਾਵਾ ਅਲ-ਲਜਨਹ ਅਦ-ਦਾਇਮਾ 6/276।

ਮੋਅਜ਼ਜ਼ਿਨ, ਇਮਾਮ ਅਤੇ ਖ਼ਤੀਬ ਲਈ ਕੁਝ ਮੁਫ਼ੀਦ ਸਰੋਤ

ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ, ਡਾਕਟਰ ਸਈਦ ਬਿਨ ਅਲੀ ਬਿਨ ਵਹਫ ਅਲ-ਕਹਤਾਨੀ, ਨਾਸ਼ਰ: ਮਤਬਾ ਸਫੀਰ, ਰਿਆਦ।

ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇਮਾਮਤ ਅਤੇ ਇਕਤਿਦਾ ਦੇ ਅਹਕਾਮ, ਡਾ. ਅਬਦੁਲ ਮੋਹਸਿਨ ਅਲ-ਮੁਨੈਫ।

ਕਿਤਾਬ ਅਤੇ ਸੁਨਤ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਇਮਾਮਤ, ਸਈਦ ਬਿਨ ਅਲੀ ਬਿਨ ਵਹਫ਼ ਅਲ-ਕਹਤਾਨੀ।

ਜੁਮਾ ਦੀ ਖੁਤਬਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼, ਅਬਦੁੱਲਾ ਬਿਨ ਦੈਫ-ਅੱਲ੍ਹਾ ਅਰ-ਰੁਹੈਲੀ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ: ਇਸਲਾਮੀ ਮਾਮਲਿਆਂ, ਦਾਅਵਤ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ, ਸਾਊਦੀ ਅਰਬ ਦਾ ਰਾਜ।

ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇਮਾਮਤ - ਮਫ਼ਹੂਮ, ਫ਼ਜ਼ਾਇਲ, ਕਿਸਮਾਂ, ਆਦਾਬ ਅਤੇ ਅਹਕਾਮ, ਕਿਤਾਬ ਅਤੇ ਸੁੰਨਤ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ, ਲੇਖਕ: ਡਾਕਟਰ ਸਈਦ ਬਿਨ ਅਲੀ ਬਿਨ ਵਹਫ਼ ਅਲ-ਕਹਤਾਨੀ, ਨਾਸ਼ਰ: ਮਤਬਾ ਸਫ਼ੀਰ, ਰਿਆਦ।

ਜੁਮਾ ਦੇ ਖੁਤਬੇ ਅਤੇ ਖਤੀਬਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ, ਸੰਕਲਨ: ਮਜਲਿਸ ਦਾਅਵਤ ਅਤੇ ਇਰਸ਼ਾਦ, ਇਸਲਾਮਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ, ਦਾਅਵਤ ਅਤੇ ਇਰਸ਼ਾਦ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਸਾਊਦੀ ਅਰਬ ਸਲਤਨਤ।

ਕਿਤਾਬ ਅਤੇ ਸੁੰਨਤ ਵਿੱਚ ਜੁਮਾ ਦੀ ਖੁਤਬਾ, ਲੇਖਕ: ਅਬਦੁਲ ਰਹਿਮਾਨ ਬਿਨ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲ-ਹਮਦ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ: ਵਜ਼ਾਰਤ-ਏ-ਇਸਲਾਮੀ ਮਾਮਲੇ, ਦਾਵਾ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ, ਸਾਊਦੀ ਅਰਬ ਦਾ ਰਾਜ।

ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਖੁਤਬਾ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਫਿਕਹੀ ਹੁਕਮ, ਅਬਦੁਲ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਬਿਨ ਮੁਹੰਮਦ ਬਿਨ ਅਬਦੁੱਲਾ ਅਲ-ਹੁਜੈਲਾਨ, ਨਾਸ਼ਰ: ਇਸਲਾਮੀ ਮਾਮਲਿਆਂ, ਦਾਅਵਾ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ, ਇਸਲਾਮੀ ਖੋਜ ਅਤੇ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ।

ਜੁਮਾ ਦੀ ਖੁਤਬਾ ਅਤੇ ਉੱਮਤ ਦੀ ਤਰਬੀਅਤ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਭੂਮਿਕਾ, ਅਬਦੁਲ ਗਨੀ ਅਹਿਮਦ ਜਬਰ ਮੁਜ਼ਹਿਰ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ: ਇਸਲਾਮੀ ਮਾਮਲਿਆਂ, ਦਾਅਵਾ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ, ਸਾਊਦੀ ਅਰਬ ਦਾ ਰਾਜ।

ਅਮੀਰ ਬਿਨ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲ-ਮਦਰੀ ਦਾ ਲੇਖ, "ਇੱਕ ਕਾਮਯਾਬ ਖਤੀਬ ਬਣਨ ਲਈ ਇਕਵੰਜਾ ਨਸੀਹਤਾਂ", ਵਜ਼ਾਰਤ-ਏ-ਇਸਲਾਮੀ ਮਾਮਲੇ, ਦਾਅਵਤ ਅਤੇ ਇਰਸ਼ਾਦ, ਸਾਊਦੀ ਅਰਬ ਦੀ ਵੈੱਬਸਾਈਟ 'ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੈ।

ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ - ਮਫਹੂਮ, ਸ਼ਰਤਾਂ, ਫ਼ਜ਼ੀਲਤਾਂ, ਖ਼ਸੂਸੀਅਤਾਂ, ਆਦਾਬ ਅਤੇ ਅਹਿਕਾਮ, ਕਿਤਾਬ ਅਤੇ ਸੁੰਨਤ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ, ਲੇਖਕ: ਡਾਕਟਰ ਸਈਦ ਬਿਨ ਅਲੀ ਬਿਨ ਵਹਫ ਅਲ-ਕਹਤਾਨੀ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ: ਮਤਬਾ ਸਫ਼ੀਰ, ਰਿਆਦ।

ਜੁਮ੍ਹਾ ਦਾ ਮਿੰਬਰ: ਅਮਾਨਤ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ, ਅਬਦੁੱਲਾ ਬਿਨ ਮੁਹੰਮਦ ਬਿਨ ਹੁਮੈਦ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ: ਇਸਲਾਮੀ ਮਾਮਲਿਆਂ, ਦਾਅਵਾ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਸਾਊਦੀ ਅਰਬ ਦਾ ਰਾਜ।

ਜੁਮੇ ਦਾ ਖੁਤਬਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ, ਡਾਕਟਰ ਸਾਲੇਹ ਬਿਨ ਅਬਦੁੱਲਾ ਬਿਨ ਹੁਮੈਦ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ: ਇਸਲਾਮਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ, ਦਾਵਾ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਸਾਊਦੀ ਅਰਬ।

ਇਮਾਮਾਂ ਅਤੇ ਮੋਅਜ਼ਜ਼ਿਨਾਂ ਲਈ ਰਿਸਾਲੇ, ਸ਼ੇਖ਼ ਅਬਦੁੱਲਾ ਬਿਨ ਸਾਲੇਹ ਅਲ-ਫ਼ੌਜ਼ਾਨ, ਦਾਰ ਇਬਨ ਅਲ-ਜੌਜ਼ੀ।

ਮਸਜਿਦਾਂ ਦੇ ਇਮਾਮਾਂ, ਮੁਅੱਜ਼ਿਨਾਂ ਅਤੇ ਮੁਕਤਦੀਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਰਿਸਾਲਾ, ਸ਼ੇਖ਼ ਅਬਦੁੱਲਾ ਬਿਨ ਜਾਰ ਅੱਲਾ ਅਲ-ਜਾਰ ਅੱਲਾ।

ਕੁਵੈਤੀ ਫ਼ਿਕਹ ਇਨਸਾਇਕਲੋਪੀਡੀਆ, ਅਤੇ ਖ਼ੁਤਬਾ, ਇਮਾਮਤ, ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਏ।

Index

ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ, ਇਮਾਮ, ਖ਼ਤੀਬ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਬਾਰੇ ਮੁਫ਼ੀਦ ਸੰਖੇਪ.....2
ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ, ਇਮਾਮ, ਖ਼ਤੀਬ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਬਾਰੇ ਮੁਫ਼ੀਦ ਸੰਖੇਪ.....2
ਪਹਿਲਾ ਮਬਹਸ: ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦੇ ਅਹਕਾਮ.....3
ਪਹਿਲਾ ਮਤਲਬ: ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦੀ ਤਅਰੀਫ਼.....3
ਦੂਜਾ ਮਤਲਬ: ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦਾ ਹੁਕਮ.....4
ਤੀਜਾ: ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦੀ ਫ਼ਜ਼ੀਲਤ.....6
ਚੌਥਾ ਮਤਲਬ: ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦੀ ਸਹੀਤ ਲਈ ਸ਼ਰਤਾਂ.....10
ਪੰਜਵਾਂ ਮਤਲਬ: ਮੋਅਜ਼ਜ਼ਿਨ (ਅਜ਼ਾਨ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ) ਦੀਆਂ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਤਾਂ13
ਛੇਵਾਂ ਮਤਲਬ: ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦਾ ਢੰਗ.....19
ਸੱਤਵਾਂ ਮਤਲਬ: ਅਜ਼ਾਨ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਕੀ ਕਹੇ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀ ਦੁਆ ਕਰੇ.....23
ਅੱਠਵਾਂ ਮਸਲਾ: ਅਜ਼ਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਸਜਿਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਹੁਕਮ.....28
ਨੌਵਾਂ ਮਤਲਬ: ਅਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇਕਾਮਤ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਕਿੰਨਾ ਵਕਤ?.....29
ਦਸਵਾਂ ਮਤਲਬ: ਮੋਅਜ਼ਜ਼ਿਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਤੇ ਆਦਾਬ.....30
ਦੂਜਾ ਮਬਹਸ: ਇਮਾਮਤ ਦੇ ਅਹਕਾਮ.....33
ਪਹਿਲਾ ਮੁੱਦਾ: ਇਮਾਮਤ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ.....33
ਦੂਜਾ: ਇਮਾਮਤ ਦੀ ਸ਼ਰਈ ਹੈਸੀਅਤ ਤੇ ਇਸਦੀ ਫ਼ਜ਼ੀਲਤ.....33
ਇਮਾਮਤ ਦੀਆਂ ਫ਼ਜ਼ੀਲਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ:.....34
ਮਤਲਬ ਤੀਜਾ: ਇਮਾਮਤ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਹੱਕਦਾਰ ਕੌਣ.....35
ਚੌਥਾ: ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਮਾਮਤ ਹਰਾਮ ਹੈ:.....40
ਪੰਜਵਾਂ: ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਮਾਮਤ ਨਫ਼ਰਤਯੋਗ ਹੈ।.....43
ਛੇਵਾਂ ਮਸਲਾ: ਮਾਅਮੂਮਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਮਾਮ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ.....46

ਸੱਤਵਾਂ ਮੁੱਦਾ: ਇਮਾਮ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ.....48
ਅੱਠਵਾਂ ਮਤਲਬ: ਇਮਾਮਤ ਅਤੇ ਜਮਾਤ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁਕਮ.....50
ਨੌਵਾਂ: ਉਹ ਸੁੰਨਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਮਾਮ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।.....53
ਦਸਵਾਂ: ਇਮਾਮ ਦੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ.....57
ਇਮਾਮ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਇਲਮੀ ਸ਼ਰਤਾਂ: 59
ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਅਖਲਾਕੀ ਤੱਤ:.....61
ਤੀਜਾ ਮਬਹਸ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਖੁਤਬਾ.....69
ਪਹਿਲਾ ਮਤਲਬ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼.....69
ਪਹਿਲਾ ਮਸਲਾ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਮਫਹੂਮ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਵਕਤ: 69
ਦੂਜਾ ਮਸਲਾ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਹੁਕਮ, ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਸ ਉੱਤੇ ਵਾਜਿਬ ਹੈ?.....72
ਤੀਜਾ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਤਰੀਕਾ:.....75
ਚੌਥਾ ਮਸਲਾ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਕਿਵੇਂ ਅਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ?.....77
ਪੰਜਵਾਂ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੇ ਦਿਨ ਜੋ ਕਰਨਾ ਹਰਾਮ ਜਾਂ ਮਕਰੂਹ ਹੈ.....78
ਛੇਵਾਂ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀਆਂ ਸੁੰਨਤਾਂ:.....81
ਸੱਤਵਾਂ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਫਲ:.....88
ਦੂਜਾ ਮਤਲਬ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦਾ ਖੁਤਬਾ.....89
ਪਹਿਲਾ ਮਸਲਾ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਖੁਤਬਾ: 89
ਦੂਜਾ ਮਸਲਾ: ਖੁਤਬੇ ਦਾ ਹੁਕਮ: 90
ਤੀਜਾ ਮਸਲਾ: ਖ਼ਿਤਬਾ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ: 90
ਚੌਥਾ: ਖੁਤਬੇ ਦੇ ਅਰਕਾਨ (ਸੁਤੂਨ):.....93
ਪੰਜਵਾਂ ਮਸਲਾ: ਖੁਤਬੇ ਦੀਆਂ ਸੁੰਨਤਾਂ: 94
ਛੇਵਾਂ ਮਸਲਾ: ਜੁਮ੍ਹਾ ਦੀ ਖੁਤਬੇ ਦਾ ਤਰਜਮਾ: 99
ਸੱਤਵਾਂ ਮਸਲਾ: ਖ਼ਤੀਬ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੁਣ: 100
ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਇਲਮੀ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖ਼ਤੀਬ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ:.....103

ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਅਖਲਾਕੀ ਬੁਨਿਆਦਾਂ: 106
ਅੱਠਵਾਂ ਮਸਲਾ: ਖੁਤਬਾ ਅਤੇ ਖਤੀਬ ਦੇ ਆਦਾਬ: 114
ਨੌਵਾਂ ਮਸਲਾ: ਖੁਤਬੇ ਦਾ ਮਕਸਦ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਉਦੇਸ਼: 116
ਦਸਵਾਂ ਮਸਲਾ: ਖੁਤਬਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ: 118
ਚੌਥਾ ਮੋਜ਼ੂਆਤ: ਮਸਜਿਦਾਂ ਬਾਰੇ ਹੁਕਮ 122
ਪਹਿਲਾ ਮਤਲਬ: ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਅਰਥ 122
ਮਸਜਿਦ ਅਤੇ ਮੁਸੱਲਾ ਵਿਚਕਾਰ ਫਰਕ 123
ਦੂਜਾ ਮਤਲਬ: ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਬਨਾਵਟ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਫ਼ਜ਼ੀਲਤ 123
ਤੀਜਾ: ਮਸਜਿਦਾਂ ਨੂੰ ਆਬਾਦ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਫ਼ਜ਼ੀਲਤ 126
ਚੌਥਾ ਮੁੱਦਾ: ਮਸਜਿਦਾਂ ਨੂੰ ਨਾਪਾਕੀ ਤੋਂ ਪਾਕ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ। 128
ਪੰਜਵਾਂ ਮਸਲਾ: ਕਬਰ 'ਤੇ ਮਸਜਿਦ ਬਣਾਉਣ ਜਾਂ ਕਬਰ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ। 133
ਛੇਵਾਂ ਮਤਲਬ: ਮਸਜਿਦਾਂ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਬਾਰੇ ਹੁਕਮ 136
ਸੱਤਵਾਂ ਵਿਸ਼ਾ: ਕਾਫਿਰ ਦੇ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦਾ ਹੁਕਮ 138
ਮੋਅਜ਼ਿਨ, ਇਮਾਮ ਅਤੇ ਖ਼ਤੀਬ ਲਈ ਕੁਝ ਮੁਫ਼ੀਦ ਸਰੋਤ 142